

O L E D A R

ANKARJEVE

D R U Ž B E

1934

**KATHREINER KNEIPP-ova
sladna kava**

in
PRAVI :FRANCK:

sta nerazdružljiva
prijatelja.

Vprašajte Vašega
zdravnika, on Vam
bo rekel, kako zdra-
va je ta pijača!

100%
domača izdelka.

Kolinska

CIKORIJA

Naš pravi domači izdelek!

Najcenejše in najbolj učinkovito
zdravilo proti bolezni

želodca

je

Rogaška Slatina

*naravna
mineralna voda*

ki ima svoje izvire v vrelih

Tempel · Stycia · Donat

Samo s tem znakom
pristno

Ime **SCHICHT** jamči
za kakovost

SCHICHT ^{DVO} **JELEN MILO**

hripavosti, katarju
pomagajo sigurno
Kaiser-jeve
prsne karamele

V lekarnah, drog.
in. kjer so vidni plakati.

pristna
terpentinska

krema za čevlje

DELA VSKI MESEČNIK

»SVOBODA«

izhaja vsakega 1. v mesecu in stane na leto Din 36.—,
polletno Din 18.—

Za člane Cankarjeve družbe se dobe sledeče knjige po znižani ceni:

<i>Jack London</i> : Železna peta. Soc. roman. 2 knjigi. Prev. I. Vuk	Din 15.—
<i>Karl Marx</i> : Kapital. Vezana knjiga	" 80.—
<i>Iv. Cankar-Delak</i> : Hlapec Jernej in njegova pravica	" 10.—
<i>Ivan Vuk</i> , V znamenju Halleyeve repatice. Ilust. L. Ravnihar	" 12.—
broširano	" 20.—
vezano	" 20.—
<i>A. Koževnikov</i> : Jeromkin krog. Povest za mladino in odrasle	" 10.—
ilustriral I. Mračkovski. Iz ruščine prevedel Iv. Vuk	" 10.—
<i>Aleksander Blok</i> : Dvanajst. Ilust. M. Maleš. Iz ruščine Mile Klopčič	" 10.—
<i>Angelo Cerkevnik</i> : Ožliženje. Drama	" 10.—
<i>Angelo Cerkevnik</i> , Daj nam danes naš vsakdanji kruh	" 8.—
<i>Jack London</i> , Mož z brazgotino. V prevodu Tone Selškarja	" 8.—
<i>Liam O'Flaherti</i> : Zver se je prebudila	" 8.—
<i>Weisskopf</i> : Komur ni dana izbira	" 8.—
<i>Lovro Kuhar</i> : Povesti	" 6.—
<i>Abditus</i> : Idejni predhodniki današnjega socializma in komunizma	" 6.—
<i>Rudolf Golouh</i> : Kriza. Drama	" 6.—
<i>Mihail Zoščenko</i> : Tako se Rusija smeje. Prevedel Iv. Vuk	" 14.—

Naroča se: **Uprava „Svobode“, Ljubljana, poštni predal št. 290**

KOLENDAR

CANKARJEVE DRUŽBE

ZA NAVADNO LETO

1934

S SODELOVANJEM ODBORA C. D.

UREDIL TALPA

48241

030024168

IZDALA CANKARJEVA DRUŽBA V LJUBLJANI
TISKALA LJUDSKA TISKARNA V MARIBORU

JANUAR	FEBRUAR	MAREC	APRIL	MAJ	JUNIJ
1 P Novo leto	1 C Ignac	1 C Albin	1 N Vel. noč	1 T Praz. Dela	1 P Gracijana
2 T Makarij	2 P Svečnica	2 P Simplic.	2 P Vel. pon.	2 S Atanazij.	2 S Erazem
3 S Genovefa	3 S Blaž	3 S Kungunda	3 T Rihard	3 C Najd. sv. k	3 N Klotilda
4 C Tlt. Angela	4 N Andrej V.	4 N Kazimir	4 S Izidor	4 P Florijan	4 P Franc K. €
5 P Telesfor	5 P Agata	5 P Friderik	5 C Vincenc	5 S Herbert	5 T Bonifacij
6 S Sv. 3 kralji	6 T Doroteja	6 T Fridolin	6 P Celestin	6 N Jan, Ev. €	6 S Noibert
7 N Valentin	7 S Rihard	7 S Tomaž, A.	7 S Herman €	7 P Stanislav	7 C Robert
8 P Severin €	8 C Janez od M	8 C Janez €	8 N Dioniz, Alb.	8 T Prik Mih.	8 P Medard
9 T Julijan	9 P Apolonija	9 P Frančiška	9 P Kleofa	9 S Gregor Nac	9 S Prim. in F.
10 S Pavel pušč	10 S Školastika	10 S 40 muč.	10 T Ezekijel	10 C Vnebohod	10 N Marjeta
11 C Higin	11 N Lurdska M	11 N Rozina	11 S Leon I.	11 P Mamert	11 P Barnaba
12 P Ernest	12 P Evlilija	12 P Gregor V.	12 C Julij I.	12 S Pankracij	12 T Ivan F. ●
13 S Veronika	13 T Pust	13 T Roderih	13 P Ida	13 N Servacij ●	13 S Anton Pad.
14 N Srečko	14 S Peoelnica ●	14 S Matilda	14 S Justin ●	14 P Bonifacij	14 C Bazilij
15 P Mavricij ●	15 C Favstin	15 C Klemen ●	15 N Helena	15 T Zofija	15 P Vid in tov.
16 T Marcel	16 P Julijana	16 P Herbert	16 P Benedikt	16 S Janez Nep	16 S Beno, Jošt
17 S Anton pušč.	17 S Konstanc.	17 S Gertruda	17 T Rudolf	17 C Paskal	17 N Adolf
18 C Petra st.	18 N Simeon	18 N Ciril J.	18 S Apolonij	18 P Venancij	18 P Mark, Marc
19 P Marij	19 P Konrad	19 P Jozef	19 C Ema	19 S Celestin	19 T Julijana
20 S Fab. in Seb	20 T Aleksander	20 T Berta	20 P Sulp., Neža	20 N Binkošti	20 S Silverij ●
21 N Neža	21 S Eleonora ●	21 S Benedikt	21 S Herodion ●	21 P Bink p. ●	21 C Alojzij
22 P Vincenc ●	22 C Petra st.	22 C Katarina	22 N Soter in Kaj	22 T Emil	22 P Pavlin
23 T Alfonz	23 P Peter Dam	23 P Oton ●	23 P Adalbert	23 S Deziderij	23 S Cenon
24 S Timotej	24 S Matija	24 S Gabrijel	24 T Julij	24 C Marija P.	24 N Jan. Kr.
25 C Pavel spr.	25 N Valpurga	25 N Cv. nedelja	25 S Marko	25 P Urban	25 P Viljem
26 P Polikarp	26 P Matilda	26 P Feliks	26 C Klet in M.	26 S Filip Ner.	26 T Jan. in Pav.
27 S Janez Zl.	27 T Leander	27 T Janez Dam.	27 P Peregrin	27 N Sv. Trojica	27 S Hema ●
28 N Marjeta	28 S Makarij	28 S Janez Kap.	28 S Pavel	28 P Just	28 C Vidovdan
29 P Franc Sal.		29 C Vel. četrtak	29 N Peter, m. ●	29 T Marija M.	29 P Pet. in P.
30 T Martina €		30 P Vel. petek	30 P Katarina	30 S Ferdinand	30 S Sp. sv. Pav.
31 S Peter N.		31 S Vel. sob. €		31 C Telovo	

1934

JULIJ	AVGUST	SEPTEMBER	OKTOBER	NOVEMBER	DECEMBER
1 N Teobald	1 S Vezi sv. P.	1 S Egdij	1 P Remigij	1 C Vsl sveten.	1 S Drž. praz.
2 P Obisk M. D.	2 C Porcijunk €	2 N Izabela	2 T Teofil	2 P Veine duše	2 N Biblijana
3 T Helodor €	3 P Alfonz	3 P Doroteja	3 S Kancid	3 S Viktorin	3 P Franc Ks.
4 S Urh. Berta	4 S Dominik	4 T Rozalija	4 C Franc As.	4 N Karel Bor.	4 T Barbara
5 C Ciril in M.	5 N Marija S.	5 S Justin	5 P Placid	5 P Cah. in E.	5 S Saba
6 P Izalja	6 P Sikt	6 C Magnus	6 S Bruno	6 T Lenart	6 C Nikolaj ●
7 S Vilbald	7 T Kajetan	7 P Regina	7 N Rožni ven	7 S Engelbert ●	7 P Ambrozij
8 N Killjan	8 S Cirjak	8 S Peter Kl. €	8 P Brigita ●	8 C Bogomir	8 S Spoč. M. D.
9 P Anatolija	9 C Roman	9 N Peter Kl. €	9 T Dioniz	9 P Teodor	9 N Leokadija
10 T Amalija	10 P Lovrenc ●	10 P Nikolaj	10 S Franc Borg	10 S Andrej	10 P Judita
11 S Pij I. pap ●	11 S Suzana	11 T Prot in H.	11 C Nikozij	11 N Martin šk.	11 T Damaz
12 C Mohor in F.	12 N Klara	12 S Macedonij	12 P Maks	12 P Kuno	12 S Maksencij
13 P Anaklet	13 P Kasijan	13 C Virgilij	13 S Edvard	13 T Stanislav	13 C Lucija ●
14 S Bonavent.	14 T Evzebij	14 P Noburga	14 N Kalist	14 S Jozafat ●	14 P Spiridijon
15 N Henrik I.	15 S Vnebovz.	15 S Matija / ž.	15 P Terezija ●	15 C Leopold	15 S Kristina
16 P Marija K.	16 C Rok	16 N Ljudmila ●	16 T Gal	16 P Otmar	16 N Evzebij
17 T Aleksij	17 P Bertram	17 P Lambert	17 S Jadviga	17 S Gregorij	17 P Lazar
18 S Friderik	18 S Helena ●	18 T Tomaž	18 C Luka ev.	18 N Oton	18 T Gracijan
19 C Vincenc ●	19 N Ludvik	19 S Januarij	19 P Peter Alk.	19 P Elizabeta	19 S Urban V.
20 P Elja, Jer.	20 P Stefan	20 C E. stahij	20 S Janez K.	20 T Feliks	20 C Evgen ●
21 S Danijel	21 T Ivana Fr.	21 P Matej ap.	21 N Uršula	21 S Marij. d. €	21 P Tomaž ap.
22 N Marija	22 S Timotej	22 S Tomaž	22 P Kordula €	22 C Cecilija	22 S Demeter
23 P Apolinar	23 C Filip	23 N Tekla	23 T Ivan Kap.	23 P Klemen	23 N Viktorija
24 T Kristina	24 P Jernej ●	24 P Rupert	24 S Rafael	24 S Janez	24 P Adam in E
25 S Jakob	25 S Ludvik	25 T Kleofa	25 C Krizant	25 N Katarina	25 T Božič
26 C Ana ●	26 N Cefirin	26 S Justina	26 P Evarist	26 P Silvester	26 S Stefan
27 P Pantaleon	27 P Josip Kal.	27 C Koz. I. Dam.	27 S Frumencij	27 T Virgil	27 C Janez Ev.
28 S Viktor	28 T Avgustin	28 P Vencelj	28 N Simon i. J.	28 S Sosten	28 P Ned. otr.
29 N Marta	29 S Obgl. J. Kr	29 S Mihael	29 P Narcis	29 C Saturnin €	29 S Tomaž B. €
30 P Abdon	30 C Roza	30 N Hieronim €	30 T Alfonz €	30 P Andrej	30 N David
31 T Ignacij	31 P Rajmund €		31 S Volbenk		31 P Silvester

Jna Slokanova,

Molitev cudarske žene

*Ko sem bila otrok,
so me v šoli učili, da je bog,
da biva povsod in je neskončno pravičen.*

*In sem verovala vanj.
Ko sem otroke rodila,
sem jih moliti učila —
pravičnega boga.*

*Potem je prišel dan,
grozen dan —:
Črne rove so zaprli.
Kot pod križem sklonjen,
se je vračal mož.
Zarezalo je kot nož:
Dela ni!*

*Sedem otrok je od gladu zajokalo,
le osmi, mali nevednež, se je smehljaj
in mi iz izpitih prsi kri sesal ...*

*Tedaj sem se spomnila boga,
da je pravičen in usmiljen neskončno.*

*Molila sem —
in sedem otrok je z menoj molilo, —
sedem šibkih glaskov je drhteče prosilo:
Daj nam danes naš vsakdanji kruh!*

*Tako smo molili vsak dan.
Tako smo prosili zjutraj, opoldne in zvečer.
Nešteto zgaranih mož je tako ječalo,
nešteto od skrbi in jetike strtih žen je prosilo,
nešteto lačnih otrok je jokalo:
Daj nam danes naš vsakdanji kruh!
Daj nam, daj, če nisi gluhi!*

*Zaman.
Ni se odprlo nebo,
ni se usmiljeno na nas ozrlo božje oko.
Z železnimi kremplji nam je spoznanje razgreblo srca:
Z u n a s n i pravičnega boga!*

*Zdaj ne molimo več,
ne prosimo več,
ne jokamo več ...*

Nad mrzlimi ognjišči naših domov se zmagoslavno smrt krohota.

Talpa, Francoska velika revolucija

Francoska revolucija (1789—1795) je gotovo eden najvažnejših dogodkov v evropski zgodovini novega veka. Njen pomen je v tem, da je zrušila prepereli fevdalizem in ustvarila nov, kapitalistični družabni red; zato se začinja v evropski gospodarski in politični zgodovini z njo nova doba, ki pomenja napram prejšnji višjo stopnjo v razvoju evropskih narodov. Uspehi francoske revolucije niso bili odločilni samo za Francijo, nego za vso zapadno in srednjo Evropo. Ko je zavladal v Franciji kapitalistični produkcijski način, je bil fevdalizem tudi v ostalih evropskih deželah obsojen na smrt, kajti dvoje različnih družabnih redov ne more skupno eksistirati na gospodarsko in kulturno tako tesno povezanem kontinentu, kakor je Evropa. V boju med obema redoma je bila tudi v drugih deželah zmaga že vnaprej prisojena modernejšemu.

Prehod iz zastarelega v modernejši družabni red se izvrši redno le z revolucijo, v njej pa igra razredni boj odločilno vlogo.

Ker se v vsaki revoluciji situacije kaj hitro menjajo, je razredni boj veliko bolj viden v njej kakor pa v dobi evolucije: tedaj se bije mnogo manj prikrito in vse bolj elementarno. Namen pričujočega članka je predvsem prikazati ta razredni boj, pri čemer naj pripomnimo, da je Karl Marx uprav na podlagi podrobnega študija zgodovine francoske revolucije spoznal, da je razredni boj v vsaki razredni družbi gonilna sila razvoja in napredka.

1. Gospodarska in politična zgradba predrevolucijske Francije

Pred revolucijo je vladal v Franciji fevdalizem. V fevdalizmu je imelo vso oblast plemstvo, sam pa je temeljil na kmetem suženjstvu; svojega sovražnika ni imel samo v kmetih, nego predvsem v meščanskem razredu, ki se je začel močno razvijati v dobi po križarskih vojnah in se je pečal z rokodelstvom in trgovino. Vzroki antagonizma (nasprotja) med fevdalci in meščani so predvsem gospodarskega značaja. Meščan je producent najprej rokodelskih, pozneje industrijskih produktov, a je v produkciji navezan na plemiča, ki mu dobavlja sirovine, kakor les, volno, lan, živinske kože itd.; iz različne funkcije v gospodarstvu izvira različnost interesov obeh razredov; iz različnosti interesov pa razredni boj.

V dobi zgodnjega kapitalizma (zlasti od 16. stol. dalje) je bilo meščanstvo še mnogo preslabotno, da bi moglo samo voditi razredni boj proti plemstvu, zato je izrabljalo v svoj prid boj med vladarjem in plemstvom. Kako se je to zgodilo?

V srednjem veku, ko je bil velik del Evrope še nekultiviran, ko ni bilo cest in so bile pokrajine kakor odrezane druga od druge, je predstavljal fevdalizem

edino možno družabno in državno organizacijo. Takrat je bila vsaka država razdeljena na nebroj pokrajin, ki so vladali v njih zemljiški gospodje povsem absolutno. Napredek trgovine in mest, zgradba prometnih žil — vse to je povzročalo, da so prišle posamezne pokrajine države med sabo v tesnejši stik, s čimer so se pričela razvijati centralistična stremjenja: njihov zastopnik je bil vladar, ki si je skušal pridobiti čim več moči zase, pri čemer je začel omejevati plemiške predprave. V tem boju so se vladarji naslonili predvsem na meščanstvo, ki jih je podpiralo s kupčijskim kapitalom. Skoro v vseh evropskih državah se je po nastopu novega veka tako kmalu izvršil prehod iz federativne v enotno, centralistično urejeno državo z absolutističnim kraljem na čelu. V Franciji je bil ta proces izvršen že v prvi polovici 17. stoletja.

Že zgoraj smo omenili, da je bilo meščanstvo v zgodnjem novem veku še preslabotno, da bi samo vodilo uspešen boj proti plemstvu; prav tako pa je imelo tudi plemstvo premalo moči, da bi si ohranilo vse nekdanje politične predprave. Ravnotežje, ki sta ga vzdrževala oba nasprotna si razreda, je omogočilo kraljestvu, da se je dvignilo kot absolutna sila nad oba.

Vendar pa se je absolutistična monarhija spočetka odškodovala meščanstvu za podporo, a tudi plemstvo ni odšlo praznih rok. Politične pravice so prišle sicer docela na kralja, pač pa si je ohranilo plemstvo vse gospodarske predprave na svojih zemljiščih in uprav prestol je postal njihov najboljši zaščitnik; razen tega je bilo višje plemstvo poklicano na dvor, kjer je dobilo masne službe bodisi v življenju na dvoru bodisi kot višje uradništvo centralistično urejene države.

Meščanstvo je bilo z novim stanjem spočetka dokaj zadovoljno. Centralistično urejena država je predpogoj za kapitalistični razvoj, kajti le taka država, ki vladajo v njej enotni zakoni, pospešuje v industriji produkcijo v masah, za blago pa ustvarja široke trge. — Toda absolutistična monarhija je še na drug način koristila meščanstvu. Izgradnja centralistične države, ki zahteva veliko množico uradništva, potrebuje mnogo denarja, ki so ga posojali vladarju zopet meščani, za kar so dobivali kot poroštvo razne koncesije, državne in vojaške dobave. Absolutistična monarhija je postala za meščanski razred dobičkanosno podjetje.

Kakor hitro pa je bila absolutistična monarhija dodobra utrjena, je obrnila svoje orožje proti meščanom. Drugače tudi ni moglo biti, kajti fevdalci so v njej še zmeraj zavzemali najvišja mesta. Začela se je tako nova faza boja meščanskega razreda za njegovo emancipacijo.

Absolutistična monarhija, ki je zahtevala — kakor smo že omenili — ogromno število uradništva, dalje rastoči luksus na dvoru, kajti absolutistični vladar se je moral obdati z vsem sijajem, končno pa neprestane vojne, ki so jih vodili kralji, da bi »dvignili Francijo na vrhunec moči in slave« — vse to je povzročilo, da so se državne finance že v dobi Ludvika XIV (1643—1715) močno omajale. Da bi preprečil finančni polom, je uvedel tedanji finančni minister Colbert takozvani *merkantilni sistem*. Bistvo tega sistema je, da skuša država čim bolj zadovoljiti samo sebe, zato skuša čim več izvažati in čim manj uvažati. Prav zato pa je prisiljena voditi najstrožjo kontrolo nad celotno produkcijo. Posebni zakoni so natančno določali delovne metode, obenem pa je ta sistem napovedal boj srednjeveškemu cehovstvu. Z vmešavanjem države v produkcijo se je slednja docela zbirokratizirala.

Z uvedbo merkantilnega sistema je Colbert sam ustvaril kapitalistično meščanstvo, ki je bilo sicer pri produkciji še močno utesnjeno z zakoni. Toda kakor hitro je bil kapitalistični razred ustvarjen, se njegov razvoj ni dal zaustaviti in kmalu se je zgodilo, ker se je moralo zgoditi: absolutistično-fev-

dalna monarhija je postala napredujočemu kapitalizmu ovira. Absolutistična samopašnost, luksuzno življenje in zapravljanje na dvoru, nadzor nad celotno produkcijo — vse to je oviralo kapitalista. Pogled mu je začel čim dalje bolj uhajati v sosedno Anglijo, kjer si je meščanstvo ustvarilo ustavo, ki je bilo po njej samo nositelj vse gospodarske in politične sile; kralj je imel tam samo še nalogo, da vzdržuje ravnotežje med nasprotujočimi si silami, bil je avtoriteta, ki jo potrebuje meščanstvo za varstvo zasebne lastnine in svojih pridobitnih interesov.

Tudi v Franciji so začeli postajati klici po prosti poti za kapitalizem zmeraj glasnejši. Toda pri svojih zahtevah je naletel kapitalizem na odpor absolutističnega vladarja, fevdalnega plemstva in pa cerkve, ki je predstavljala ideološko nadstavbo fevdalnega reda. Meščanstvo je bilo prisiljeno proti vsem trem silam naperiti svoj boj.

Kakšen pa je bil položaj posameznih razredov pred revolucijo?

Vladajoči razred v fevdalni družbi je plemstvo. Toda to ni bilo enotno. Po uvedbi absolutizma je našlo namreč samo najvišje plemstvo zatočišče na dvoru; živelo se je z dohodki od svojih veleposestev, kjer je imel vsak plemič upravitelja, s čimer se je položaj kmeškega ljudstva še bolj poslabšal: slednji je namreč tudi hotel obogateti in je izmzgaval kmete, kolikor se je dalo. Kmeška bremena so naraščala tem bolj, čim bolj se je plemstvo na dvoru udajalo razkošju. Kmalu mu dohodki iz zemljišč niso več zadoščali, zato se je velik del višjega plemstva posvetil uradniški karijeri, izbirajoč si predvsem taka mesta v državni upravi, kjer je bilo treba le reprezentirati pa nič delati. Tako je plemstvo kaj kmalu zasedlo najboljša mesta v upravi, vojski in cerkvi. Tako je nastalo poleg dvornega plemstva, ki je živelo na dvoru parazitsko življenje, še uradniško plemstvo, ki se je živelo predvsem z izsiljevanjem, zlasti še, ko je prišlo v navado, da so postala mesta v državni službi kupljiva. Uradniško plemstvo je predstavljalo celo armado lenuhov, ki je izmzgavala narod in imela največji interes na ohranitvi obstoječega reda. Prva naloga revolucionarnega meščanskega razreda je bila, da odpravi te parazite in pijavke. — Velik del plemstva, zlasti nižjega, pa je bil prisiljen ostati na deželi; to je bilo podeželsko plemstvo, ki je predstavljalo najreakcionarnejšo plast v zgradbi predrevolucijske francoske družbe. To plemstvo je bilo v duševnem oziru docela zaostalo, bilo je nevedno, a obenem zelo strogo napram kmetom. Še docela ujeto v predpotopne fevdalne nazore je sovražilo absolutističnega kralja, ki je odvzel plemstvu politične predprave, zaničevalo je dvorne plemiče kot lakaje, predvsem pa je sovražilo naprej stremeče meščanstvo. Kar je zahtevalo, ni bilo nič drugega kakor povratek srednjeveških časov in razmer: bilo je vtelešen ostanek fevdalnega srednjega veka. Strogo versko je sovražilo prosvetljenost in nove ideje so ga navdajale z grozo in studom.

S fevdalističnim družabnim redom je bila najtesneje povezana tudi cerkev. Jasno je, da je imela zlasti višja duhovščina od starega reda velik dobiček. Dočim je ena tretjina obdelane zemlje pripadala pred revolucijo plemstvu, je pripadala druga tretjina duhovščini. Oba stanova sta imela isto razmerje do zemlje, zato sta bila enako interesirana na ohranitvi starega reda. Višja duhovščina je gojila razkošje in je skušala v njem posnemati dvor. Ost revolucije se je zato upravičeno obrnila proti njej in je zadela obenem tudi cerkev.

Tretja tretjina obdelane zemlje je pripadala kmetom; zemlja sicer ni bila njihova last, pač pa so uživali njene plodove. Ves položaj kmeškega ljudstva nam bo jasen, če pomislimo, da je imelo 130.000 plemičev prav toliko

zemlje kakor 20 milijonov kmetov. Poleg fevdalnih davščin, ki jih je kmet plačeval svojemu zemljiškemu gospodu (desetina, tlaka), je vzdrževal še vso državo, ki je v pravem pomenu besede slonela na njegovih ramenih. Naraščajoča bremena so povzročala, da so začeli kmetje zapuščati zemljišča, ker se jih ni izplačalo več obdelovati. L. 1750 je bila že četrtnina kmetijskih zemljišč neobdelana; kmetje so se potepali kot berači po deželi, često pa so se združevali v roparske tolpe, ki so ogrožale javno varnost. Potovanje po deželi je

Fevdalni stanovi tlačijo francosko ljudstvo (Slika iz 18. stol.)

postajalo za trgovce vedno nevarnejše in nikjer ni propadanje fevdalnega reda tako vidno kakor uprav v teh dejstvih. L. 1789 so našli v Franciji okrog 2 milijona beračev, ki so izšli iz kmetijskega stanu. Oni kmetje, ki so ostali na zemljiščih, so se začeli upirati; revolte so se zmeraj bolj množile. — Vkljub temu, da je nosil kmet vsa bremena, ni imel nikakih pravic; bil je na milost in nemilost izročen svojemu zemljiškemu gospodu, ki je bil obenem tudi njegov sodnik in je izvrševal nad njim policijsko oblast.

V krilu fevdalne družbe se je začel v Franciji že od 14. stol. dalje razvijati meščanski razred. Prvotno so bili meščani predvsem rokodelci,

ki so bili organizirani v cehih. Cehi so bili mojstrom sredstvo, da so vso rokodelsko produkcijo monopolizirali. Ker je bilo število mojstrov v posameznih rokodelskih panogah natančno določeno, je bil dvig pomočnika v mojstra močno otežkočen. Pomočniki, ki iz kakršnegakoli vzroka niso postali mojstri, so se izselili v kraje, kjer ni bilo cehov; ker pa se je v take kraje nateplo mnogo pomočnikov, je šlo vsem slabo: tako se je storil proletarijat, ki pa se je v miasičem še razlikoval od modernega. Ta proletarijat je postal avantgarda revolucije.

Po industrijski revoluciji in uvedbi merkantilnega sistema je vzcvetela industrija. Iz celotnega meščanskega razreda se je sedaj ena plast dvignila: mojstri in mali trgovci so tvorili malo meščanstvo, iz onih meščanov, ki so postali industrijalci in bankirji, pa se je stvorilo velemeščanstvo, ki je Francozi označujejo z besedo buržuazija. Že sam položaj industrije je silil velemeščane v nasprotstvo z zaostalimi cehi, obenem pa v nasprotstvo z absolutistično državo, ki je branila zadnje ostanke fevdalnega reda in si razen tega prisvojila pravico, vmešavati se v produkcijo in jo nadzirati. Čim močnejša je industrija postajala, tem bolj je naraščal v njej odpor proti obstoječemu redu. Produktivne sile so naraščale, okvir fevdalnega reda je postal zanje preozek, zato ga je bilo treba odpraviti. Odpraviti pa se je dal edinole z revolucijo.

Ves razcvet industrije je razviden že iz tega, da je štel mesto Carcassonne pred revolucijo 30.000, Lyon pa 40.000 delavcev. Industrija je imela za posledico silen dvig trgovine. Mesta so zato v 18. stol. čudovito naraščala, povsod so zidali nove stavbe, kjer so dobivale prostora banke in pisarne. Buržuazija je bogatela. Ni pa imela v rokah samo vsega domačega industrijskega in bančnega kapitala, nego je začela razpredati svoje mreže tudi v kolonijalne dežele, a tudi v poljedelstvu je začela izpodrivati fevdalce: vso špekulacijo z žitom je prevzela v svoje roke.

Položaj v meščanskem taboru je bil torej sledeč: najhujša nasprotnica fevdalizma in absolutizma je bila buržuazija, medtem ko so bili malomeščani za ohranitev obstoječih razmer, ker so bili cehi možni samo v fevdalizmu. Pač pa je bila luksuzna industrija interesirana na ohranitvi obstoječega reda, ker je preskrbovala dvor, plemstvo in privilegirance z modnimi proizvodi, cerkev in visoki kler pa z dragocenostmi.

Kakor smo že omenili, proletarijata v današnjem pomenu besede v Franciji še ni bilo; pogoji za njegov postanek so šele nastajali. Delavci, ki so bili zaposleni v industriji, so bili še povsem zajeti od podeželskega, malomeščanskega in rokodelskega miljeja. Kar je v francoski revoluciji veljalo za proletarijat in kar je pri demonstracijah polnilo ulice, to je bila pisana množica delavcev iz malih obratov, rokodelskih pomočnikov, priložnostnih delavcev, brezposelnih, malih kramarjev in beračev, skratka vse ono, kar štejemo danes med malomeščanstvo, deloma pa med lumpenproletarijat. Ta pisana množica je dobila med revolucijo svoje ime; rekli so jim sanskilotje (= brez-hlačniki¹⁾). (Hlače so imenovali v Franciji namreč samo kratke hlače, segajoče do kolen, ki so jih nosili kavalirji; dolge hlače pa so imenovali pantalone.)

Rastoči kapitalizem je ustvaril v francoski družbi posebno plast, namreč intelektualce. Prvi intelektualci, ki so bili po rodu seveda meščani, so bili kemiki, fiziki, arhitekti — skratka poklici, ki jih je potrebovala industrija v produkciji. Za njimi so sledili še drugi poklici. Kapitalisti so primorani sklepati najrazličnejše pogodbe, za kar so si ustvarili celo armado juristov. Juristi

¹⁾ Sanskilot pomenja onega, ki nosi dolge hlače.

so kaj kmalu spoznali, kolikšna ovira je za nadaljnij razvoj kapitalizma fevdalizem in njegov politični red, zato so začeli razmišljati o boljših zakonih, ki bi bili industriji v prid, a tudi o boljšem političnem redu. Tako so postali iz juridičnih posvetovalcev kapitalistov njihovi politični posvetovalci in so bili v revoluciji ne samo voditelji revolucionarne armade, ki so jo sestavljali sanskilotje, nego so zasedli tudi najvažnejša mesta v državni upravi. Poleg govoreče in jezične armade juristov pa si je ustvaril kapitalizem še piščo armado časnika- karjev in malih, podlistkarskih literatov, ki so v časopisju zastopali kapitalistične interese pred javnostjo in se zanje borili s peresi. Jurist in literat sta bila glavna organa kapitalistov in zato sta bila oba stanova v Franciji močno cenjena in spoštovana.

Kakor si moderni proletarijat že sredi meščanske družbe ustvarja lastno, proletarsko kulturo, ki je v njej izražena njegova ideologija in ki mu nudi močno oporo v boju, prav tako je tudi francosko meščanstvo našlo močno oporo za svoj boj v delih francoskih pisateljev in filozofov 18. stol. Uprav oni so bili, ki so začeli odpravljati iz možganov ljudi ves srednjeveški balast predsodkov, pripravljajoč tako tla revoluciji. Temperamentno in strastno so vsepovsod netili revolucionarnega duha.

Prostor nam ne dopušča, da bi jih obširno obravnavali, zato jih hočemo samo naštet. Najvažnejši kritik obstoječega reda je bil J. J. Rousseau (izgov.: Ruso), ki se je boril za naravno pravo, za svobodo posameznega člo-

J. J. Rousseau

veka. Montesquieu (izgov.: Monteskvijé) je obravnaval v svojih delih zakonodajo, cinični Voltaire (izgov.: Voltér) pa je naperil svoj boj proti cerkvi kot glavni zagovornici obstoječega reda.

Značilno pa je, da je nastajajoči proletarijat že tudi našel svoje zagovornike in pisatelje, ki so se izjavili proti zasebni lastnini. Sem prištevamo Jeana Mesliera (Mesliér), Morellyja in Mablysa.

Pod vladu Ludvika XVI (od 1774) je bil gospodarski položaj Francije že na robu propada. Ludvik XVI je bil sedaj prisiljen uvajati razne reforme, ki pa so bile že — prepozne. Najvažnejša reforma je bila brez dvoma uvedba fiziokratskega sistema, ki ga je uvedel finančni minister Turgot (izgov.: Türgó), namesto merkantilnega. Fiziokratski sistem je bil v pravem pomenu besede meščanski. Glavni značilnosti njegovi sta:

1. Izhajajoč iz načela, da se gospodarsko življenje regulira samo po naravnih zakonih, je bilo opuščeno vsako vmešavanje države v produkcijo. Temeljni naravnega reda so: zasebna lastnina, varnost in svoboda. Fiziokrati so branilci zasebne lastnine in vidijo v njej osnovno človeško pravico, ki mora obenem z gospodarsko svobodo utemeljiti narodovo blagostanje. Najboljša vladna politika je: Laissez faire, laissez aller (izgov.: lāsé-fār, lāsé-alé), t. j. vsakemu lastniku naj se prepusti popolna svoboda; svet se giblje sam in gospodarstvo tudi, zato naj se država vanj ne vmešava.

2. Fiziokrati so razdelili vso družbo v tri razrede: produktivni razred so poljedelci, vladajoči razred so lastniki zemljišč in vladni krogi, sterilni (neproduktivni) razred pa so trgovci, obrtniki, svobodni poklici in služinčad. Ker je samo poljedelstvo produktivno, naj samo ono plačuje davke, vsi drugi razredi pa naj bodo od njih oproščeni.

Vkljub temu, da so fiziokrati precenjevali poljedelstvo in častili absolutno monarhijo, so bili vendarle zastopniki teženj francoske buržuazije, ki je zahtevala doobra vkoreninjeno zasebno lastnino in njeno varstvo, svobodo v trgovini in obrti, skratka gospodarski individualizem. Fiziokratski sistem ima polno notranjih nasprotij: precenjeval je poljedelstvo, a ga obenem preobremenil z davki, podcenjeval je industrijo, a je pripomogel kapitalizmu do zmage, podpiral je absolutizem, obenem pa rušil temelje absolutistične države. Nctranja nasprotstva fiziokratskega sistema je odpravila revolucija, ki je strmoglavila absolutizem in fevdalizem, prevzela od fiziokratov gospodarsko svobodo in načelo nedotakljivosti zasebne lastnine, od socialnih kritikov pa le politično enakost, ne pa obenem tudi gospodarske enakosti.

2. Prva faza revolucije: meščanstvo si osvoji oblast

Skrajno neugoden finančni položaj države, preobremenitev kmetškega ljudstva z davki, korupcija in silno zapravljanje na dvoru — vse to je povzročalo vstaje in lakotne kravale po vsej Franciji. Položaj se je zmeraj bolj ostril. Da bi kralj preprečil propad, se je zatekel k reformam, vendar pa je že vsak poizkus kake globlje reforme naletel na najhujši odpor na dvoru in pri vladajočem razredu. Končno je vendarle finančni minister Calonne (izgov.: Kalón) našel sredstvo, ki je bilo všeč dvoru in fevdalnim junckerjem. Njegov recept je bil docela enostaven: ker je bil mnenja, da nima nobenega pomena več hraniti, je na goljufiv način jemal denar iz žepov bogatašev in bančnih blagajn in je z novimi dolgovi plačeval obresti zaostalih, obenem pa je uporabljal davke za leta naprej, žrtvujoč tako bodočnost sedanjosti. Ker pa je bil mnenja, da dobi lahko posojilo samo tisti, ki nastopa kot bogataš, je podpiral zlasti luksuzno industrijo, ki je delala skoro izključno za dvor; francoski dvor je zablestel v sijaju kakor noben drug dvor. Calonne je prirejal dvorjanom najsijajnejše veselice in gospej Deficit — tako je francoski narod krstil kraljico Marijo Antoinetto — so bile izpolnjene najsmelejše sanje.

Tri leta je trajalo to gospodarstvo, tri leta se je udajal dvor iluzijam, da je našel Calonne odrešilen recept, potem pa je sledil neizogibni maček. V začetku l. 1789 je prišla država na rob propada, po vsej deželi so zavladale

zmeda, lakota, vstaje. Sedaj je moral storiti kralj tisto, kar stori v sličnih razmerah vsak vladar: obrniti se je moral na narod. Za maj 1789 je sklical državne stanovce, ki niso bili sklicani že od l. 1614.

Državni stanovi so bili srednjeveški fevdalni parlament in so bili sestavljeni iz zastopnikov plemstva, višje duhovščine in mest. Volitve zanje so se vršile v dobi, ko je vladala po vsej Franciji lakota in so se kmetje začeli zbirati v gručce, ki so napadale mesta, da bi izsilile znižanje cene kruhu. Volilne pravice neposедуjoči niso imeli, zato pa so izvolili meščani, ki so imeli v stanovih dve tretjini sedežev, večinoma prav radikalne ljudi.

S sklicanjem državnih stanov se začne pohod revolucionarnega meščanskega razreda. Razredni boj med meščanstvom in fevdalci je dobil v stanovih svoj organ, svoje torišče.

Državni stanovi so bili otvorjeni 5. maja 1789, a že na prvih sejah se je izkazalo, da vlada med fevdalci in duhovščino ter meščani preglobok prepad, ki se ni dal premostiti. Meščani so napravili sedaj odločen korak na potu k emancipaciji: 17. junija so se konstituirali kot **narodna skupščina** in s tem proklamirali narodovo voljo za suvereno. S tem dejstvom je bil stanovski red kot tipična srednjeveška institucija odpravljen. Meščanski razred je prevzel vodstvo in usodo francoskega naroda v svoje roke. Narodni skupščini se je pridružilo pozneje še 149 zastopnikov duhovščine in 47 zastopnikov plemstva — znak revolucionarne dobe, ko posamezniki iz vladajočih razredov »dezertirajo« k dotlej tlačnemu razredu.

Meščanska akcija je zadela pri dvoru na najhujši odpor. Ravnanje dvora je bilo prav značilno. Najprej je skušal potolažiti meščanstvo z oktroirano ustavo, ki mu jo je obljubil; ko to ni nič pomagalo, je dal zasesti poslopje, ki je v njem zborovala narodna skupščina, a slednja se je preselila drugam in zborovala dalje. Končno pa je začel koncentrirati kralj okrog Pariza polke, ki bi naj v noči 15. julija nanj udarili, razgnali skupščino, potlačili uporni narod in vzpostavili znova absolutizem. Za kontrarevolucijo je bilo tudi sicer že vse pripravljeno: natisnjen je bil že proglas na narod, ki je bil v njem razglašen bankrot. Dvor je nameraval vladati dalje po starem načinu in delati nove dolgove.

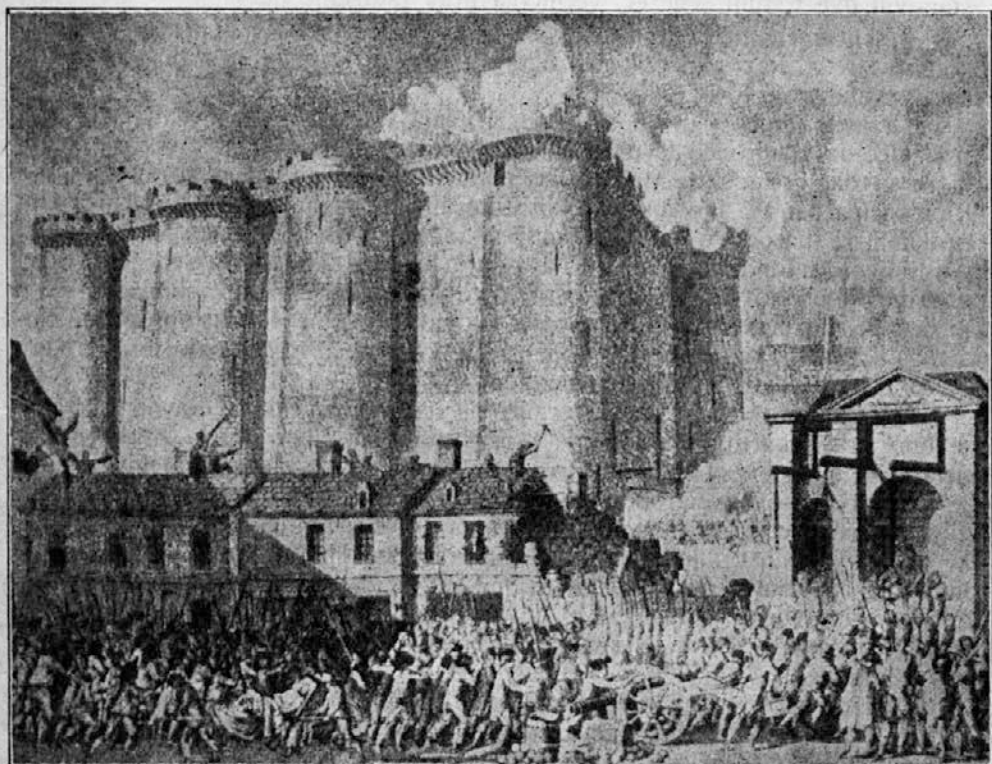
Nakane protirevolucije je treba zmeraj že v kali zadušiti, sicer je prepozno. Pariz se je zavedal nevarnosti, zato je začelo meščanstvo obenem s proletarijatom napadati orožarne, se oboroževati in se pripravljati na obrambo. Parlament je zboroval v permanenci. Ljudska jeza ni poznala meja: v isti noči, ko je bila vsa dvorjanska družba zbrana na veselici, pijoč na zmago kontrarevolucionarnih čet, je množica navalila na zloglasno pariško ječo Bastillo, simbol reakcije in absolutistične moči. Boj zanj je trajal več ur, končno pa jo je množica porušila, da ni ostalo od nje drugega kakor kup kamenja.

Pariz je tako odbil nakane reakcije, obenem pa je že tudi reorganiziral mesno upravo. V boju proti reakciji je našel pomoč v celotni Franciji. Ko se je namreč po provincah razvedelo o napadu na Bastillo, se je povsod dvignil kmetiški razred in začel napadati svoje Bastille — gradove. Francosko nebo je zažarelo od krvavih zubljev. Emancipacija meščanstva je imela za posledico osvoboditev kmetiškega razreda, ki si je začel kar sam razdeljevati zemljišča.

Vse to je silno vplivalo na skupščino, o kateri ne smemo pozabiti, da je bila organ meščanskega razreda, in je stala zato trdno na stališču zasebne lastnine. Proti napadom na zasebno lastnino se je skušala zavarovati na ta način, da je sklenila čim prej proglasiti moderno ustavo, še pred njo pa po

ameriškem zgledu izdati proklamacijo človeških in državljan-
skih pravic. V noči 4. avgusta se je odpovedalo plemstvo, da bi rešilo,
kar se je še rešiti dalo, zemljiškim privilegijem — seveda proti odkupnini —
tlaki in sodstvu. Fevdalnemu plemstvu je sledila tudi cerkev. Tako pomenja
4. avgust začetek nove dobe: odtlej datira meščanska Francija.

Proklamacija človeških in državljan-
skih pravic tvori vogelni kamen fran-
coske revolucije in temelj poznejši ustavi ter je proglasila načelo svobode in
politične enakosti.

Osvojitve in razdelanje pariške ječe Bastille

V proklamaciji so bila izražena samo splošna načela, naloga narodne
skupščine pa je bila, da izdela ustavo, ki naj izvede načela v praksi in da ob-
enem izraza novi razredni pregrupaciji. Posvetovanja o ustavi so trajala do
druge polovice l. 1791. Narodna skupščina je morala rešiti pri tem nekaj na-
čelnih vprašanj, in sicer: priznala je suverenost zaenkrat skupščini in ne na-
rodu, volilna pravica je bila pridržana le meščanstvu, ne pa proletarijatu, s
čimer je postala država — kapitalistična delniška družba, kralju pa je bila
dana možnost, da je podpis zakonov lahko zavlačeval in tako sabotiral delo
skupščine.

Pri debatah o navedenih vprašanjih se je izkazalo, da skupščina po svoji
notranji zgradbi ni bila kar nič enotna. V njej so se namreč kmalu pokazale
sledede strani:

1. Priviligiranci, ki so bili vsi rojalisti (pristaši kraljevske obla-
sti), so bili vneti samo za malopomembne reforme, branili pa so fevdalizem.

2. Pristaši aristokratsko-konstitucionalne (ustavne) smeri so bili za ustavo po angleškem zgledu, kjer je kapitalizem dobro uspeval, a se tudi fevdalcem ni godilo slabo.

3. Ustavni demokrati so bili najštevilnejši. K njim so se prištevali: bogati meščani, bančniki, veletrgovci, industrijalci, nižji plemiči, višji uradniki — skratka konsolidirani meščanski element. Njihov vodja je bil Mirabeau (izgov.: Mirabó). Borili so se za kapitalistične interese, za nedotakljivost lastnine in varstvo profita, zahtevajoč popolno emancipacijo in vlado meščanstva.

4. Skrajno levico so tvorili demokrati, ki jih je vodil Robespierre (izgov.: Robspjér). Zahtevali so, naj nima krona nikakega vpliva na ustavo, vendar pa še niso bili republikanci; sploh se beseda »republika« v narodni skupščini še ni pojavila.

Vsaka izmed naštetih parlamentarnih skupin se sicer ni naslanjala na politične stranke, ki jih tedaj še niso poznali, nego na klube. Na popularnejši izmed njih je bil jakobinski klub, ki je dobil ime po jakobinskem samostanu, kjer je zboroval. V njem je bilo zbrano jedro radikalnejšega malomeščanstva, ki se je dalo hitro vneti za vsako akcijo, bilo zmeraj navdušeno za revolucijo radi revolucije, ki pa ni imelo jasnega ekonomskega in socialnega programa. Jakobinski klub je preživel več faz razvoja: bil je najprej svobodomiseln monarhističen, nato konstitucionalno demokratičen, pozneje radikalno demokratičen, končno republikanski. Obenem z revolucijo se je razvijal torej zmeraj bolj na levo. Glavno vlogo je imel v njem Robespierre. — Pariški proletarijat sicer še ni imel klubov, pač pa si je ustvaril svoj politični organ s *sekcijami*, ki so prvotno vodile volitve, a so obstajale še po njih. V njih so se zbirale vse iz globin množic nenehoma se obnavljajoče revolucionarne energije.

Narodna skupščina ni pripravljala samo nove ustave, nego je tudi upravno reorganizirala vso državo v centralitičnem zmislu, vendar tako, da so imele višje upravne edinice dokaj samouprave; dalje je konfiscirala cerkvena posestva, končno pa skušala preprečiti grozeči bankrot s tem, da je izdajala papirnat denar. Inflacija je povzročila dvig cen, obogatitev posameznikov, spekulacije, med množicami pa novo nezadovoljstvo.

Glavni namen narodne skupščine je bil, da utrdi meščanski družabni red, temelječ na zasebni lastnini. Pri tem pa se je morala boriti na dveh notranjih frontah: proti reakciji, ki je skušala meščanstvu odvzeti ekonomsko in politično pozicijo, in proti množicam, ki so se radi bede radikalizirale in zmeraj bolj napadale ustanovo zasebne lastnine. Nezadovoljstvo množic pa ni izviralo samo iz ekonomskih korenin, nego tudi iz političnih: omenili smo že, da proletarijatu in velikemu delu malomeščanstva ni bila priznana niti politična enakopravnost. Slednja dva razreda sta izšla tako iz revolucije skoroda praznih rok. Zmeraj jasneje je postajalo, da se je morala meščanska revolucija, ki je bila prvotno naperjena proti fevdalizmu, potem ko je dosegla določeno stopnjo razvoja, prekreniti proti proletarijatu, ki je začel ogrožati najsvetejši idol meščanstva: zasebno lastnino.

Niso pa začele postajati agresivne samo množice, nego predvsem tudi reakcija. Kontrarevolucija se je pripravljala na odločilen udarec. Ludvik XVI je iz Tuilerij, kamor so ga prepeljali že oktobra 1789, začel spletati zveze z inozemskimi reakcionarnimi silami, ki so imele interes, da revolucija in novi družabni red v Franciji, ki je ogrožal tudi nje, propadeta. Revolucija se ni dala doma več ubiti, v takem slučaju iščejo kontrarevolucionarji zmeraj zunanje pomoči. 21. junija 1791 je kralj po načrtu skrivaj pobegnil iz Pariza, da bi

se vanj vrnil na čelu inozemskih in emigrantskih kontrarevolucionarnih čet, vendar pa so ga na begu prepoznali in znova prepeljali v Tuilerije, kjer so ga dodobra zastražili.

To izdajstvo je razgibalo množice in sanskilotje so postali vladarji ulic. Meščanstvo se je ustrašilo nove revolucije; gledalo je v duhu že nov napad na Bastillo, to pot na Bastillo svojega bogastva in profita. V strahu pred masami se je začelo meščanstvo bližati dvoru, obenem pa so se vršili poboji levičarjev po ulicah. Nakane protirevolucije in sunek z leve so se ponesrečili: meščanstvo je ostalo vladar situacije. Voditelji množic so se morali poskriti: Marat (izgov.: Mará) je začel živeti ilegalno življenje po kletah, Danton pa je za nekaj časa pobegnil v Anglijo.

14. septembra 1791 je kralj prisegel na ustavo, s čimer je bila prva faza revolucije zaključena. Ustava iz l. 1791 je odraz novih razmer, ki je v njih zavladal meščanski razred. Uvodoma se ustava začenja s človeškimi pravicami, ki pa jih takoj nato pogazi s tem, da deli Francoze v aktivne in pasivne državljanke, ne priznavajoč slednjim volilne pravice. Razredni značaj prve faze revolucije se razvidi tudi iz tega, da je bila s posebnim zakonom prepovedana vsakršna organizacija delovnega ljudstva.

Ko je narodna skupščina dovršila ustavo, je bila njena naloga končana. Pod njenim varstvom se je velemeščanstvo, oprto na moč kapitala, konstituiralo kot vladajoči razred in s tem izpolnilo svojo zgodovinsko nalogo. Pod tanko plastjo velemeščanstva pa so bile množice ljudstva, predvsem proletarijata, ki jim revolucija ni prinesla ne kruha ne političnih pravic. Zato je iz njih zmeraj znova plamenela revolucionarna misel.

3. Druga faza revolucije: usodo revolucije prevzamejo množice

Po dovršenem delu je narodna skupščina odstopila, na njeno mesto pa je bila že 12. junija 1791 izvoljena **zakonodajna skupščina**. Dasi je v njej prevladoval redoljubni meščanski element, pomenja vendarle močan sunek na levo. Monarhistična in meščanska konstitucionalna stranka nista imeli v njej nobene zastopnika več, tako da so bili konstitucionalni demokrati najbolj desničarska stranka. Centrum so tvorili zmerni demokrati, ki so jih imenovali po pokrajini, ki jih je največ izvolila, **žirondiste**. Žirondisti so bili izobraženi meščani, ki so se opijanjali s filozofskimi idejami; predstavljali so tisti tip meščanstva, ki ima polna usta o svobodi, ki pa prav za prav zanjo nič ne mara. Zato so v odločilnih vprašanih glasovali z desnico. Levo od njih so sedeli demokrati, večinoma jakobinci, ki so se že precej nagibali k republikanizmu.

Prvi boj zakonodajne skupščine je veljal kroni, ki je z vetom ovirala vse zakonodajno delo. Pa tudi sicer se je pripravljala ne samo dvor, nego tudi celotna reakcija s plemstvom in duhovščino na čelu znova na udarec, ki naj razbije novi družabni red. Glavni stan kontrarevolucije je bil v Koblenzu, kjer je živel kraljevi brat s plemiškimi emigranti. Dvor in pa glavni stan sta skušala pridobiti reakcionarne evropske države za vojno proti Franciji, kar se jima je tudi posrečilo. Obenem pa je glavni stan v Parizu vzdrževal celo množico vohunov, po provincah pa je duhovščina organizirala iz zaostalih kmetov belo vojsko, ki si je izbrala belo zastavo za svoj simbol.

Proti vsem tem nakanam kontrarevolucije je bila zakonodajna skupščina upravnih radi kraljevega veta brez moči. Samo eno sredstvo je imela na razpolago, ki bi z njim preprečila vojno, namreč apel na množice, ki so bile vsake hip pripravljene porušiti domača središča kontrarevolucije; glavni sovražnik

je sedel namreč v Franciji sami. Neugodni gospodarski položaj je silil množice v vstaje, meščanstvo pa se jih je balo, radi česar je nastopalo proti vsem radikalnejšim ljudem, dopuščajoč obenem reakcionarno agitacijo. Meščanstvo, ki je radi špekulacij zmeraj bolj bogatelo, je rajši trpelo reakcijo, kakor pa da bi ugodilo množicam.

Neuspehi na fronti, kjer se je začela intervencionistična pruska armada zmeraj bolj bližati Parizu, kjer je nameravala zopet vzpostaviti absolutistično kraljestvo, in pa napredujoča kontrarevolucija v deželi — vse to je znova pognalo sanskilote na ulico. Slednji so si zaenkrat pridobili tudi simpatijo

Rouget de l'Isle, pesnik Marseljeze

velemeščanskega razreda, ker mu je bila tisti hip reakcija nevarnejša kakor pa množice. Ko je izšel poziv za vpis v revolucionarno armado, so privreli iz vseh koncev Francije bataljoni prostovoljskih čet: okrog 40.000 prostovoljcev je sedaj odkorakalo na fronto, prepevajoč znamenito marseljezo, pesem, ki jo je prav v tej dobi zložil Rouget de l'Isle in je postala revolucionarna himna.

Toda glavni sovražnik je sedel prav za prav doma, v Tuilerijah in je spletal izdajalske niti v inozemstvo, obenem pa stalno ogrožal notranji mir. Množice so se tega dobro zavedale. 10. avgusta 1792 so zapeli pariški zvonovi, ulice so oživele; množice so navalile na Tuilerije, kjer je bil nastanjen dvor. 1200 ljudi je padlo v boju, končno pa je bil Ludvik XIV odstavljen in zaprt v Temple. Monarhija je bila porušena, Francija je postala republika.

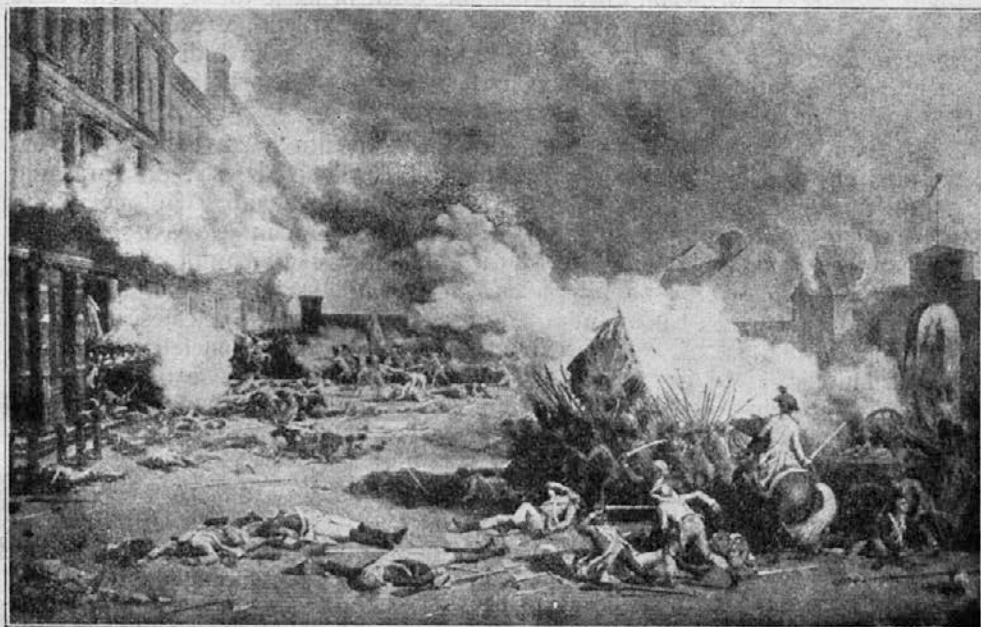
Toda sama proklamacija republike še ni zadoščala. Treba je bilo iz javnega življenja odstraniti poslednje rojalistične in fevdalistične ostanke in odpraviti korupcijo. Vlado so prevzeli žirondisti, stopil pa je vanjo tudi Danton.

Marseljeza

Nova vlada je sklenila sklicati novo skupščino, konvent, ki naj da Francozom novo ustavo, temelječo na svobodi in politični enakopravnosti. Volilno pravico so dobili sedaj vsi Francozi, ki so izpolnili 21. leto starosti.

Vlada žirondistov je bila prisiljena delati, kajti k temu jo je sililo naraščajoče gibanje množic. Slednje so dobile v svojo oblast pariško občino, komuno, kjer je bilo sedaj zbrano revolucionarno jedro. Tu so imeli glavno besedo levičarji Robespierre, Marat in Desmoulins. Pariška komuna je izvolila poseben odbor z Maratom na čelu, ki je pozaprl okrog 3000 kontrarevolucionarjev. Toda množica ni imela v rokah še važne ustanove, namreč sodišča;

Osvojitev Tuilerij 10. avgusta 1792

v njem so imeli še vedno glavno besedo reakcionarji, ki so začeli krivce — izpuščati. Ko pa je hotela meščanska vlada razpustiti še pariško komuno, ki je postajala zmeraj bolj nevarna, tedaj so množice navalile septembra 1792 na ječe in v dveh dneh pobile okrog 1000 rojalistov, ki so pričakovali rešitve od — pruske armade. Prepad med meščanstvom in množicami je postajal zmeraj globlji.

Pariški dogodki so dali revolucionarni armadi na fronti silen elan in pri Valmyju je ta armada porazila Pruse, ki so se začeli nato umikati.

Septembra 1792 je bil položaj torej sledeč: Revolucijo so sprejele v roke množice, dasi je nad Francijo viadala še zmeraj meščanska vlada žirondistov. Množice so zatrle kontrarevolucijo doma, revolucionarna armada pa je odbila prusko vojsko. Pot je bila prosta!

Konvent se je sestel 21. septembra 1792; njegova doba pomenja višek francoske revolucije. Tudi konvent se je močno premaknil na levo: desnico so sedaj predstavljali žirondisti, ki so postajali tem bolj desničarski, čim radikalnejša je postajala levica. Videč v kraljestvu najboljše jamstvo za varstvo zasebne lastnine, so postajali zmeraj bolj rojalistični. Skrajna levica, ki so jo

imenovali »g o r o«, je bila odločno republikanska; vodili so jo Robespierre, Danton in Marat. Sredi med žirondisti in goro se je razprostirala »d o l i n a«; radi splošne volilne pravice je prišlo namreč v konvent nebroj poslancev, večinoma iz podeželskega malomeščanstva, ki niso vedeli, kam naj se obrnejo. V nepoučenosti so vlekli enkrat z žirondisti, drugič z goro, zmeraj pa s tisto skupino, ki je imela tisti hip največ izgleda na uspeh. Glavna nasprotnika v konventu sta si bila žironda in gora.

Konvent je takoj spočetka rešil tri vprašanja, in sicer: soglasno je proklamiral republiko, uvedel je novo časovno štetje, ki se je leto po njem pričevalo z 22. sept. kot prvim dnevom republike, obenem pa je določil temelje nove ustave, ki naj v političnem oziru proklamira demokracijo, v ekonomskem pa varstvo zasebne lastnine. Za zasebno lastnino se je izjavila tudi levica, čemur se ne smemo čuditi; zastopala še ni industrijskega proletarijata, ki ga je bilo zelo malo, nego radikalnejše malomeščanstvo.

S temi sklepi je bilo konec enotnosti v konventu in zavladal je v njem najhujši boj med obema skrajnima skupinama, ki sta se razšli že pri vprašanju o kraljevi kazni. Ludvikovo veleizdajstvo je bilo dokazano z dokumenti, ki so obenem kompromitirali tudi nekaj žirondistov. Dočim je vsa gora zahtevala smrtno kazen, pri čemer je Marat vzkliknil: »Ludvik mora umreti, ker mora domovina živeti,« so bili žirondisti v silnih škripcih: če bi se izrekli za smrtno kazen, bi se proti njim obrnilo vse plemstvo in velemeščanstvo, ki sta jih podpirala; če bi se pa izrekli proti smrtni kazni, bi naleteli na najhujši odpor množic, ki bi jih zbrisala s površja. Preslabi, da bi se odločili sami, so skušali naprtiti odgovornost na množico, ki bi se naj izjavila z ljudskim glasovanjem, a ta manever je znala gora preprečiti. Dosegla je, da je ves konvent v januarju 1793 soglasno sklenil, da je Ludvik kriv. Kazen je bila smrt in smrtna obsodba je bila izvršena 21. januarja.

Ta dogodek je bil za vso evropsko reakcijo živ opomin, da je treba revoluciji v Franciji zaviti vrat. Za boj proti Franciji so bili odločilni tudi gospodarski momenti: Anglija, ki se je sama razvijala v izrazito kapitalistično deželo, se je zbala konkurence francoskih kapitalistov, zato je stopila na čelo bloka reakcionarnih držav, ki so bile v njem predvsem Prusija, Avstrija in Rusija. Vojno je pričela Anglija z blokiranjem francoskih pristanišč.

Medtem ko se je zunaj pripravljala nov napad na Francijo, ljudstvo v njej še zmeraj ni imelo kruha. Videlo je, kako se iz meščanstva dviga nova plast privilegirancev, špekulantov, dobaviteljev, ki so bogateli na račun revolucije, spoznalo pa je tudi, da je ta kasta našla svoje zaščitnike v žirondi. Iz mase so vznikale nove zahteve, ki so našle odmev v komuni, od tod pa so se vtihotapljale v goro. Gora je sedaj postavila sledeče zahteve: določitev maksimalne cene kruhu, izročitev zemljišč tistim, ki jih obdelujejo, in uvedbo progresivnega obdavčenja. To niso bile nikakšne zahteve, ki bi merile na nov socialni prevrat, bile so docela reformistične, vkljub temu so pa naletele na najhujši odpor žironde, ki so jo podpirali plemstvo in velekapitalisti. Zlasti plemstvo je smatralo žirondo za sredstvo, da zatre z njo revolucijo, pozneje pa pokonča njo samo in izkliče monarhijo.

Socialni boj med goro in žirondo je prikipele kmalu do vrhunca; množice, ki so bile za goro, so prisilile žirondo, da je odstopila, pri čemer so bili najbolj desničarski žirondisti pozaprti. Nad Francijo je zagospodovala gora.

Zmaga gore pa je zahtevala tudi žrtev. 14. jul. 1793 je žirondistinja Charlotte Corday (izgov.: Šarlot Kordáj) v kopeli zabodla M a r a t a. Marat je bil najpopularnejša, obenem pa najbolj obsovražena oseba francoske revolucije. Bil je človek silnega temperamenta, nepodkupljiv, najbolj neustrašen, najbolj

konsekventen, skratka najbolj revolucionaren revolucionar. V svojem časniku »L'ami du Peuple« (Ljudski prijatelj) je pisal članke, ki so vžigali množico. Po zunanosti je bil grd: nizek po postavi, suhljat, na obrazu je imel krvave podplutbe, od oči mu je neprestano kapalo. Kaj je bil pred revolucijo, se ne da dognati, gotovo pa je, da je mnogo pretrpel. Revolucija je bila zanj priložnost za silen protest proti družbi, ki ga je preje zaničevala, brcala in ki jo je občutil kot svojo sovražnico. Nad njo se je v revoluciji maščeval in zato njegovo sovraštvo do vladajočih ni poznalo meja: zahteval je glave tisočerihi,

Marat

besnost boja je stopnjeval do krviželjnosti. Sovraštvo do družbe je kazal tudi v obleki: v konvent je prihajal razcapan, z umazanim robcem krog glave, javno razkazujoč svojo grdoto in pljuvajoč na vse manire. Njegove besede so povzročale med meščani paniko. — Dočim je bil Robespierre genijalen moralist, Danton genijalen ljudski tribun, je bil Marat genijalen mučenik za veliko stvar.

Po padcu žironde je morala sprejeti gora težko dediščino. Povsod je vladala lakota, radi zastoja industrije se je večala brezposelnost, na kmetih so zavlačevali razdelitev zemljišč, v mestih je cvetelo oderuštvo, verižništvo in korupcija, na mejah je divjala vojna, kontrarevolucija pa se je pripravljala na nov udarec.

Zirondisti so organizirali najprej upor v Normandiji in Bretanji, ki pa je bil po sreči zadušen. Več sreče je imelo spočetka meščanstvo na jugu, končno pa je bila tudi tam reakcija v krvi zadušena. Pri tem je trpel zlasti Lyon, ki je bil središče kontrarevolucije na jugu; ko so ga revolucionarne čete zavzele, so ga docela porušile, le šole, javna poslopja, bolnice in delavske hiše so ostale zavarovane pred razdejanjem. Mesto je žehetelo od krvi. — Glavno središče kontrarevolucije pa je bila Vendeja. V tej pokrajini je živelo zaostalo kmetiško prebivalstvo, ki je bilo še vse v sponah katolicizma in se ga veliki dogodki sploh še niso dotaknili. Reakcija je imela tu kaj lahko delo, da je dvignila kmete v boj za boga, domovino in stari red. Začela se je strašna guerilska vojna. Kmetje so bili sicer slabo oboroženi, pač pa so dobro poznali teren in napadali vladne čete iz zasede, se nato razšli in se kasneje znova združili v večje skupine. V neprehodnih vendejskih gozdovih in močvirjih so poginile cele revolucionarne vojske. Kdor je prišel kmetom v roke, je bil masakriran; umevno je, da tudi revolucionarna vojska ni poznala pardona. Vendejska vstaja je bila tem nevarnejša, ker so skušali kmetje prodrati do Nantesa, da bi se tam združili z Angleži; če bi se to posrečilo, bi bilo v Franciji konec republike. Vlada je poslala v Vendejo takozvane »peklenske kolone«, ki so požgale vasi, poteptale polja, skratka uničile vse, da ni niti eno ognjišče kontrarevolucije ostalo celo. Vstaja je bila končno zadušena, kmetom pa ni preostalo drugo, kakor da so se raztepli na vse strani in se zbrali nato v roparske tolpe. V Vendeji so dosegli izrodki grozot in bestijalnosti svoj višek.

Medtem ko je v notranjosti divjala državljanska vojna, se je moral ostali del revolucionarne armade boriti na frontah. Položaj je bil 1. 1793 res obupen. Vendar pa je imela francoska armada napram zunanjim sovražnikom eno veliko prednost: fevdalizem je bil namreč tudi v drugih deželah že v razkroju in njegova gniloba se je kazala tudi v armadah, kjer so gospodovale samo puhle glave najvišjega plemstva, kjer je vladala poleg slabe naoborožbe silna korupcija. Francoska armada je bila reorganizirana po demokratičnih principih, bila je zmodernizirana in močno elastična. V njej ni bilo nikakršnih plačancev, ki jih je bilo treba zbičati v boj, sestavljali so jo samo mladi ljudje iz mest, ki so vsi gorili za revolucijo. V njej je bil zbran cvet francoskega naroda in zato so bili Francozi 1. 1794 že povsod zmagoviti.

Gora ni samo zadušila kontrarevolucije in uspešno vodila vojne, nego je tudi reorganizirala notranjo upravo in zgradila tako republiki demokratično ogrodje. Obenem je pripravljala novo ustavo, ki je bila sprejeta junija 1793. Nova ustava je sicer priznavala politično demokracijo, ni pa ustvarila ekonomske, radi česar so jo na novo vzrasli levičarji močno napadali. V teh levičarjih najdemo že prve sledove moderne proletarske miselnosti, ki so se izrekli proti zasebni lastnini. Radikalni revolucionar Buonarroti je napisal o ustavi med drugim tudi sledeče značilne besede:

»Dokler ostane tako, kakor je, bo najsvobodnejša politična oblika koristila samo tistim, ki jim ni treba delati. Dokler so ljudske množice prisiljene težko in neprestano delati in se zato ne utegnejo poučiti o javnih vprašanjih, ker je njihovo življenje odvisno od bogatinov, sklepajo o vseh važnejših stvareh le bogatini.«

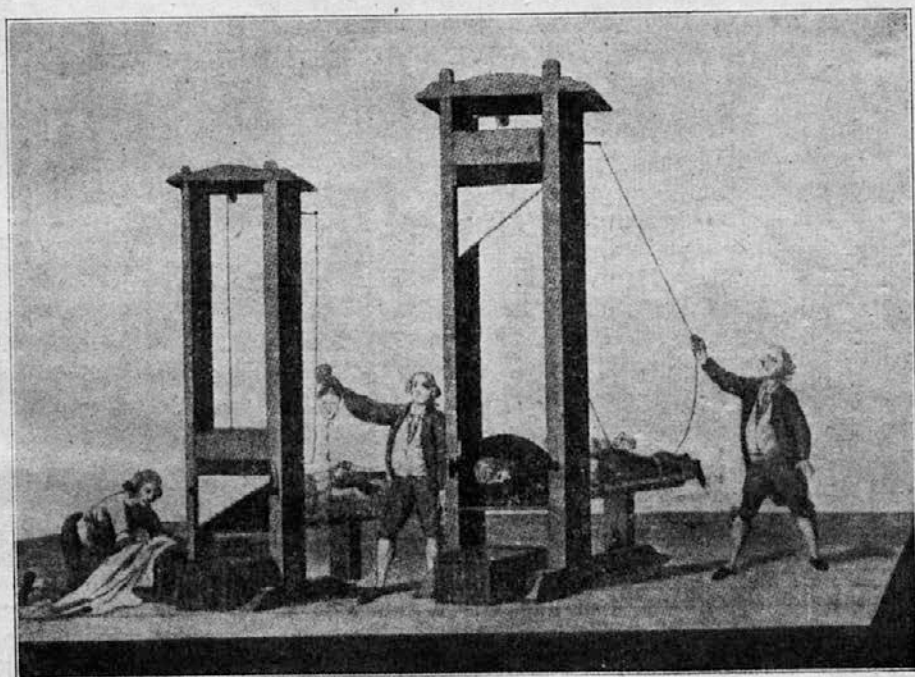
Ustava iz 1. 1793 ni stopila nikoli v veljavo.

Nova vlada se je morala boriti tudi na ekonomskem polju. Določila je maksimalne cene kruhu, sklenila smrtno kazen za vsakega, ki bi kopičil blago. Vendar pa je manjkalo vladi nekaj, namreč znanosti o gospodarstvu in njegovih zakonih; ni poznala še mehanizma kapitalističnega produkcijskega načina, ni poznala še onega, kar je pozneje odkril Marx.

Radi uspešne obrambe pred kontrarevolucijo in zunajimi sovražniki ter radi reform na ekonomskem polju se je zatekla vlada k — diktaturi. Vladar Francije je postal Robespierre.

4. Revolucionarna diktatura

Revolucionarne diktature niso zahtevali samo interesi revolucije, nego je tudi sam razvoj šel v njeno smer. Po padcu žironde so zavladali namreč najbolj sigurni člani gore, ki so prišli v odbor za javno oskrbo, ki je kmalu postal srce revolucije. Ta odbor je dobival vedno več pravic, dvignil se je nad vlado in konvent in je oba nadziral. Obenem je preko vse Francije

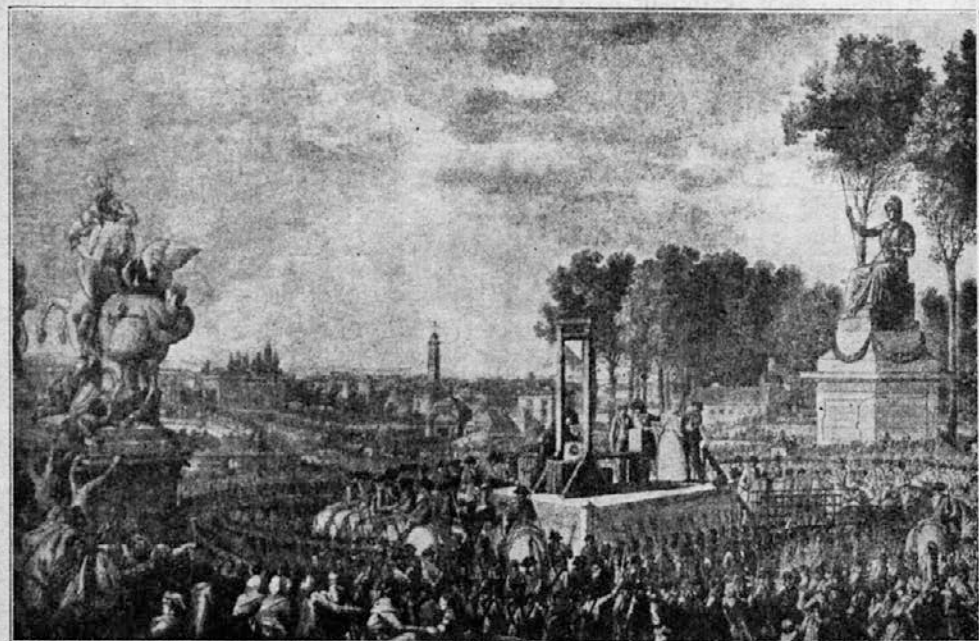

Pariška guillotina

razpredel dobro organizirano tajno policijo, ki je nadzirala vsako kretnjo kontrarevolucionarjev in delala roko v roki z revolucionarnim tribunalom, ki je pošiljal obtožence ali v prognanstvo ali v smrt. Ta tribunal je delal s silnim terorjem in pod njegovim vodstvom je padlo, ko je bila diktatura na višku, dnevno 50 do 80 glav. Oktobra 1793 je poslal na šafot tudi Marijo Antoinetto.

Krog tistih, ki so imeli vso moč v rokah, se je zmeraj bolj ožil, dokler ni združil vse moči v sebi en sam diktator — Robespierre. Dočim je bil nekoč konvent najvišja sila, odbor za oskrbo samo njegov organ, a je posameznik igral samo postransko vlogo, se je v teku časa situacija docela preobrnila: Robespierre je postal edini diktator, odbor za oskrbo mu je služil samo za podstavek, konvent pa za bolj ali manj potreben okrasek. Seveda se je vršil razvoj v to smer stopnjema, dokler ni dosegel opisane oblike spomladi 1794, ko je zavladal nad Francijo triumvirat, ki so bili v njem sicer Robespierre, Saint-Just in Couthon (izgov.: Senžüst, Kutón), vendar pa je bil faktični vladar le prvi.

Revolucionarna diktatura je vodila boj proti združeni evropski reakciji, določila živlom najvišje cene, uvedla metrski sistem, v upravi pa najstrožji centralizem. Kot malomeščanska diktatura je proklamirala zasebno lastnino za nedotakljivo. Robespierrov namen je bil, da z diktaturo ustvari stanje, ki

Usmrtitev Marije Antoinette

bo omogočalo demokracijo. Videč, kako špekulantje in oderuhi izkoriščajo pridobitve revolucije in preprečujejo pravo demokracijo, je skušal z govori, policijskimi odredbami, predvsem pa s terorjem ljudi poboljšati, pri čemer se ni zavedal, da ustvarjajo ekonomske razmere psihologijo, ne pa obratno: zato je bilo njegovo delo brezuspešno. Njegov namen je bil, namesto egoizma postaviti moralno, namesto aristokratske časti pravičnost, namesto tiranije mode vlado razuma, namesto gizdavosti duševno veličino. Dokler bi tega ne dosegel, naj bi bila demokracija suspendirana.

Vsaka revolucionarna diktatura pa nujno povzroči med samimi revolucionarji dvojno opozicijo: levičarsko in desničarsko. Ker je diktatura odpra-

vila sekcije, ki je v njih gledala omejevanje svoje oblasti, so se začeli levičarji organizirati v sekcijskih društvih, ki so predstavljala levičarsko opozicijo. Sekcijska društva je vodil Hébert, ki je nadaljeval Maratovo politično smer, obenem pa vodil močno ateistično propagando. Te opozicije Robespierre ni maral dopustiti in je poslal na šafot Hebertiste in ostale levičarje, s čimer je skopal sebi in revoluciji grob. Spodrezal si je tako vejo, ki je na njej sedel. Pred tribunal so prihajali sedaj navadni ljudje iz množice, vojaki, delavci, klepetulje, ki so v neprevidnosti rekli kako besedo preveč.

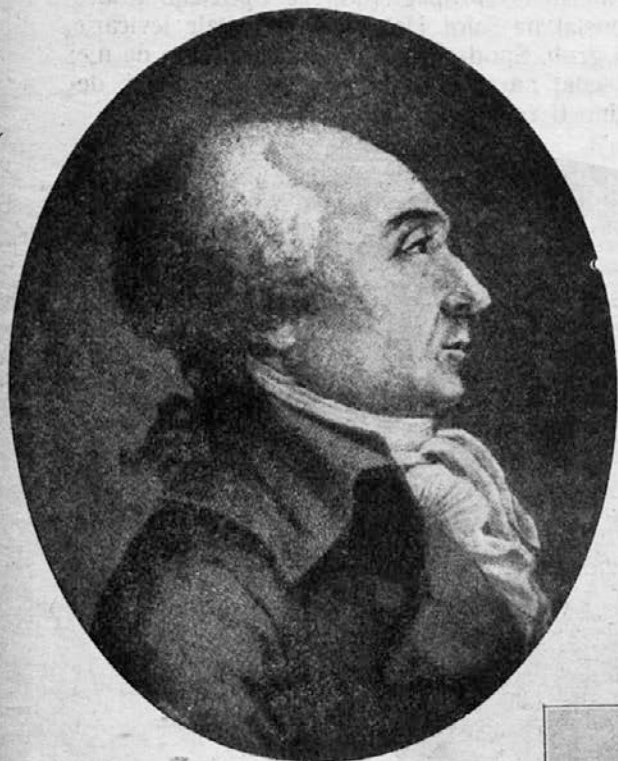

Robespierre

Dejstvo, da je poslal Robespierre na šafot najbolj radikalne ljudi, je navdalo vso reakcionarno Francijo z novimi nadami. Ko so vodili 24. marca Hebertiste na smrt, je ves elegantni Pariz oblegal morišče. Toda že nekaj dni po levičarjih so prišli na vrsto revolucionarni desničarji, ki so se zbirali krog Dantona. Danton je bil osebno najsimpatičnejša figura francoske revolucije. Spočetka je bil najdrznejši in najnesebičnejši revolucionar, a v teku let je postal utrujen. Utrujenost ga je vedla v mirnejše gledanje in to mu je bilo v pogubo. Obdolžen, da je izdal svetinje revolucije, se je 2. aprila 1794 predstavil tribunalu: »Jaz sem Danton in revolucija me pozna. 35 let mi je. Moje bivališče bo kmalu nič in moje ime bo živelo v panteonu zgodovine.« Aprila 1794 je bil s tovariši umorjen. Kakor nad levičarji se je tudi nad desničarji izvršil justični umor.

Robespieru pa ni zadoščalo, da je dal pogubiti levičarje in desničarje, nego je naperil udarec tudi proti svojim sotrudnikom v varnostnem odboru. Ker jih je hotel poslati v smrt na legalen način, je zahteval odobritve od konventa, ki pa je nalezl v njem na najhujši odpor. Ko je zahteval za obdolžence smrtno kazen, ga je konvent aretiral, 10. termidorja (28. julija) 1794 pa ga poslal na morišče. Ta datum je postal usodni datum francoske revolucije.

Po značaju je bil Robespierre svojstven človek. Bil je velik moralist, ob-
enen; pa zelo častihlepen; njegova častihlepnost je bila, da bi postal najmo-
ralnejši revolucionar. Grehota se mu je zčela veleizdaja, one, ki so znali uži-

Hébert

Danton

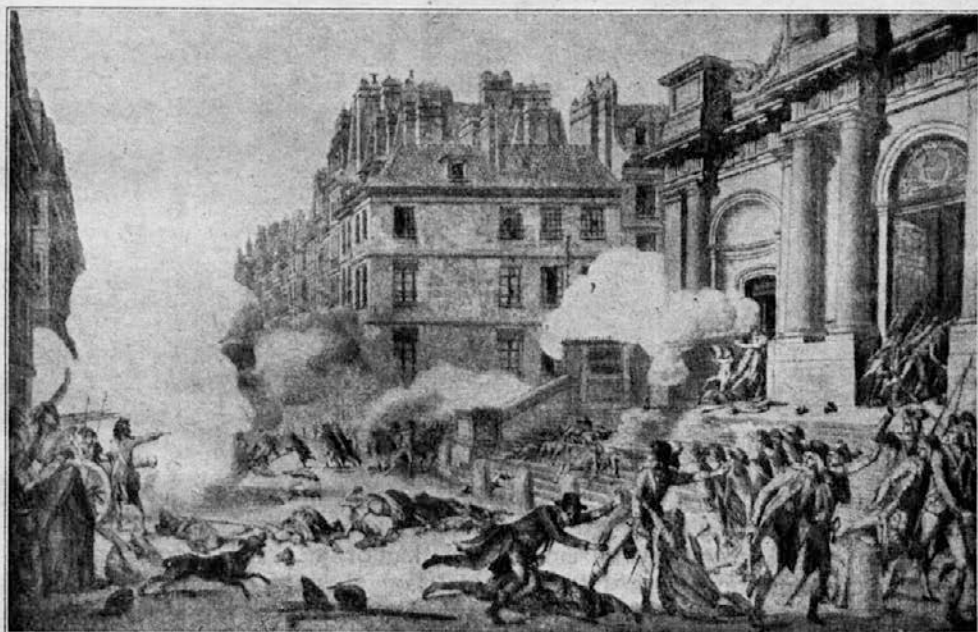
vati življenje, je sovražil, kakor sovraži evnuh moške. Prav značilno je zanj, da je v dobi, ko je Pariz puhtel od krvi, dal v konventu skleniti zakon o bivanju najvišjega bitja in o neumrjčnosti duše.

5. Sunek na desno: meščanstvo končno veljavno utrdi svoje pozicije

Po Robespierrovem padcu je vse meščanstvo zadihalo: vsakdo se je počutil, kakor da bi pravkar ušel rablji, in ves Pariz je kar hitro vrgel s sebe kuto dolgočasne in pedantne moralistične republike.

Robespiera ni vrgla buržuazija, vrgla ga je malomeščanska gora, kajpak s podporo buržuazije. Prepozno pa je gora spoznala, da je postala sama ujetnica velemeščanstva. Znova so sedaj vstali špekulantje, devizni prekupčevalci, oderuhi in vojni liferantje, ki so skupno z velekapitalisti skušali čim preje odpraviti vse ovire, ki so bile nasprotne interesom profita. Tako se je ustvarila močna stranka *termidorijancev*, stranka meščansko kapitalističnega reda, ki so se ji pridružili tudi nekateri bivši Robespierrovi pristaši. Zapihal je pač veter reakcije! Kar pa je še ostalo levice, so jo s procesi uničili. Termidorijanci so odpravili maksimalne cene in izjemne zakone proti plemstvu in duhovščini.

Proti tej akciji so bile množice skoroda brez moči, ker jim je njihov glavni organ, sekcije, uničil že Robespierre. Razen tega pa je meščanska reakcija or-

Poulični boji v dobi termidorijancev

ganizirala iz mladine, ki jo je imenovala »zlato mladino«, fašistovske tolpe, ki so javno po ulicah napadale in prete pale delavce in vse, ki so bili osumljeni kot revolucionarji. Obenem z meščansko vlado se je že tudi porodil — fašizem!

Nekateri levičarji so sicer skušali dvigniti že preutrjeno množico s parolo »Kruh in ustava iz l. 1793« v boj proti reakciji in so res dosegli vstajo, ki pa je bila že prvo noč zadušena: vojaštvo in »zlata mladina« sta ponoči vdrla v predmestja, razorožila in pobila delavce, medtem pa se je tribunal že pripravljal, da pošlje v smrt poslednje pristaše gore.

Velemeščanstvo je zmagalo na vsej črti, kajti notranji zmagi se je pridružila kmalu še zmaga na bojnih poljanah. Tako je dobilo proste roke in je preuredilo republiko po svojih interesih. Predvsem je dalo republiko novo ustavo, ki je bila sprejeta avgusta 1795. Ta ustava je odpravila demokracijo s tem, da je priznala volilno pravico samo tistim, ki so plačali določeno vsoto davkov, s čimer je bil proletarijat odrinjen od soodločevanja.

25. okt. 1795 je meščanstvo odpravilo konvent in postavilo na njegovo mesto petčlanski direktorij: s tem dejstvom je zasedel francoski prestol denar. Kapitalističnemu principu je bilo odslej podrejeno vse: delovne roke proletarcev, pesti vojaštva in možgani učenjakov.

Napoleon kot cesar

V stremljenju, da razširi nov red tudi po drugih deželah, je našlo francosko meščanstvo Napoleona Bonaparta, velikega vojskovođjo, ki je z vojsko izpodkopaval fevdalizem povsod, kamor je prišel. Toda Napoleon ni delal zastonj: novembra 1799 je postal konzul, nato diktator, končno pa si je 1804 posadil cesarsko krono na glavo. Meščanstvo se mu je rado podredilo, kajti Napoleon je našel ono čarovno sredstvo, ki je z njim utrdil notranji »mir in red«: proletarijat je poslal na bojne poljane, s čimer je rešil meščanstvo morečega strahu, obenem pa si je slednje z vojnimi dobavami množilo premoženje. Zato se ne smemo čuditi slavošpevom Napoleonove ženijalnosti, ki so se ohranili do danes v meščanskih listih in šolskih čitankah.

Vsa ta meščanska reakcija je znova zbudila revolucionarno gibanje. Ustvarila se je velika zarota, čije voditelja sta bila Babeuf (izgov.: Babōf) in Buonarroti. Oba sta že spoznala, da je prava demokracija brez gospodarske enakosti nemogoča, zato sta stremela po odstranitvi zasebne lastnine. Načrt za zaroto je napravil Babeuf v ječi l. 1795 in je ustanovil tajno »Politično zvezo za dosego enakosti«, ki se je pozneje združila s »Panteonskim društvom«, ki ga je ustanovil Buonarroti. Oba revolucio-

narja sta zbrala krog sebe tisoče in tisoče zarotnikov, vendar pa se jima namen ni posrečil. Februarja 1796 je bila zarota odkrita: Babeuf je bil obenem s prijateljem Darthéjem obsojen na smrt, Buonarroti pa v ječo. Slednjemu je ponujal pozneje Napoleon visoko mesto v državni upravi, kar pa je zvesti

Gracius Babeuf

revolucionar z zaničevanjem odklonil. Ko je prišel l. 1807 na svobodo, je še do svoje smrti (1837) sodeloval v vseh celinskih revolucionarnih gibanjih. — Babeufov in Buonarrotijev poizkus je sicer propadel, vendar oznanja delo obeh že prve kali modernega delavskega gibanja. Oba sta svetilnik, ki je svetil v bodočnost.

V francoski revoluciji je zmagalo meščanstvo, zmagal je kapitalistični družabni red. Vsi poizkusi levičarjev, da bi ga porušili, so se morali radi nedostajanja industrijskega proletarijata ponesrečiti. Slednjega je ustvaril šele novi red, a v njem si je ustvaril tudi lastnega nasprotnika in — kakor pravi Marx — grobarja.

[Literatura: Otto Rühle, Die Revolutionen Europas. II. knjiga (marks.) — M. Beer, Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe (marks.). — Peter Kropotkin, Geschichte der französischen Revolution (anarh.). — Ullsteins Weltgeschichte, 5. knjiga (mešč.).]

Ivan Klicar, Imperializem

Razredno zavedno delavstvo je naš čas postavil pred ogromne naloge, katere bo lahko izvršilo samo, če bo pravilno ocenilo gibalne sile sodobne družbe in po njih uravnilo svoje delovanje. Med najvažnejše gibalne sile sodobne družbe spada brez dvoma imperializem. Proučevanje imperializma je važno in potrebno zlasti radi tega, ker se ustanovitelja znanstvenega socializma Marx in Engels nista bavila z raziskovanjem imperializma, saj je to pojav, ki se je razvil šele v zadnjih desetletjih 19. stoletja, torej v času, ko sta svoje življenjsko delo že končala. Vendar je njihova objasnitev osnovnih zakonov kapitalizma dala trdno podlago, da je lahko marksistična znanost imperializem razumela in ocenila.

Beseda imperializem izhaja od latinske besede imperium in je pomenila pri Rimljanih oblast, ki jo je Rim izvajal nad podložnimi narodi. Ta oblast je bila zlasti velika in je obsegala skoro ves takrat znani svet za cesarja Trajana (98—117 po Kr.). Imperializem v širšem zmislu besede pomeni torej stremenje po gospodstvu nad drugimi narodi. Končni cilj tega stremjenja bo seveda ustanovitev velike svetovne države. Imperializem v tem zmislu je seveda zelo star pojav, star tako, kakor je organizirana država. Poznali so ga že stari kulturni narodi, kakor Babilonci, Asirci in Egipčani in našli bi lahko polno primerov tudi za srednji in novi vek. In vendar zgodovinarji in politiki imenujejo predvsem dobo od osemdesetih let 19. stol. naprej imperialistično dobo in sledijo jim v tem tudi marksistični pisatelji Roza Luxemburg, Sternberg, Buharin in drugi. Imajo zato tehten vzrok, kajti imperializem, kakor se je razvil v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, se v marsičem bistveno razlikuje od na zunaj sličnega stremjenja v prejšnjih dobah. Razlika ne leži samo v tem, da je imperializem postal prav izrazit in splošen pojav, ki že na zunaj označuje dobo od osemdesetih let pa do danes. Važneje je, da se sodobni imperializem razlikuje od starejšega po gibalnih silah in po notranji nujnosti, ki ga žene k udejstvovanju.

Imperializem v starem in srednjem veku je v glavnem povzročila želja vladajoče plasti kakega močnega naroda, da poveča svojo *f e v d a l n o r e n t o* na račun slabših in manj organiziranih narodov. Zmagovita vojna je prinesla plen, nove tribute, davščine in dohodke prisilnega dela. To so razlogi, ki so privedli do ustanovitve ogromnih držav, kakor n. pr. rimske, frankovske, arabske in mongolske države. Že zgodaj se pojavi kot važna gonilna sila imperializma *t r g o v s k i k a p i t a l*. Njegova vloga postane očitna že v starem veku. Povzročil je n. pr., da so Rimljani razdejali Kartagino in Korint l. 146 pr. Kr., čeprav je bila njih politična in vojaška sila že popolnoma brezpomembna. Rimski trgovski kapital se je hotel na ta način znebiti nevarnih trgovskih konkurentov. Trgovskemu kapitalu je treba tudi pripisati, da so Rimljani osvojili helenistične države ob vzhodnem robu Sredozemskega morja. V novem veku je imperialistična vloga trgovskega kapitala že od začetka velika, saj je njegova zasluga, da so odkrili nove dele sveta. Znano je, da je l. 1492 Krištof Kolumb iskal novo pot v Indijo, odkoder so prihajale začimbe in dragocenosti v Evropo, ker so Turki zaprli staro pot preko Levante za trgovski promet. To se mu sicer ni posrečilo, pač pa je odkril nov kontinent, Ameriko. Pot v Indijo pa so našli malo pozneje Portugalci. Šestnajsto stoletje stoji zato v zna-

menju španskega in portugalskega kolonialnega imperija. Že v 17. stoletju pa so Španci in Portugalci skoro povsod izrinili in nadomestili Holandci, Angleži in Francozi. Holandci, ki so postali dediči Portugalcev, so se sicer v prvi vrsti bavili s trgovino in brodarstvom, vendar trgovski kapital se je naslanjal že tudi na močno razvito obrt in manufakturno. Ohranili so jedro nekdanje kolonialne posesti — Sundske otoke — do danes. Holandci so v drugi polovici 17. stoletja prekosili Angleži, ki so si polagoma zgradili imperij, kakor ga svet še ni videl. Podlago za to je dalec gospodstvo na morju, ki datira od leta 1588, ko so Angleži razbili veliko špansko brodogradilnico, ki jih je ogrožalo. V 17. stoletju so ustanovili kolonije v Ameriki in pridobili prve postojanke v Indiji. Kolonije v Ameriki je ustanovila in vodila država, vse ostalo pa je osvojil za Anglijo trgovski kapital, organiziran v trgovskih kompanijah. Trgovska kompanija je bila delniška družba, ki je dobila od države monopol trgovanja z določeno prekomorsko deželo. Bavila se ni samo s trgovino, temveč v svrhu osvojitve in zaščite trgovskih oporišč je vzdrževala bojna brodogradilnica, najemala vojske in imenovala uradništvo v pridobljenih kolonijah. Najvažnejša in najstarejša je angleška vzhodno-indijska kompanija, ki se je ustanovila leta 1600. Francozi in Holandci so takoj posnemali Angleže in kmalu so kompanije obvladovale skoro vso trgovino s kolonijami. Med kompanijami je vladala ostra rivaliteta in velikokrat so izbruhnile trgovske vojne, kajti kompanije so vedno našle zaščito pri svojih vladah. Najnevarnejši tekmeči Angležev so bili v 17. in 18. stoletju Francozi. Energični in sposobni minister Sully je v dobi Henrika IV. (1589—1619) postavil temelje francoske moči na morju in za Ludvika XIV. (1661—1705) je bila Francija že velika pomorska sila, ki je ogrožala Anglijo zlasti v Ameriki in Indiji. Boj, ki se je vnel vedno znova, se je končal za sedemletne vojne (1756 do 1763) z zmago Anglije, ki je odvzela Franciji Kanado in jo izrinila iz Indije. Francozi so se maščevali za to izgubo s tem, da so podpirali upor trinajstih angleških kolonij v Ameriki. Angleži so po dolgotrajnem boju morali v Versaillesu l. 1783 priznati neodvisnost upornih kolonij, ki so se odslej imenovali Zedinjene države Amerike. Bila je to sicer velika, zato pa poslednja in edina izguba. Angleški imperij se je odslej počasi, toda stalno množil in večal. Francozi pa so utrpeli še nove izgube v Napoleonovih vojnah, tako da so od nekdanje velike kolonialne posesti ohranili samo drobce. Vendar to stanje ni trajalo dolgo, kajti že med leti 1830 do 1848 so osvojili Alžir, ki je še danes jedro francoskega kolonialnega imperija v severni Afriki. Prav znatno je povečal francosko kolonialno posest cesar Napoleon III., ki je pridobil Obok in Senegal v Afriki, Kambodžo in Kočinčino v Zadnji Indiji. Ko se je v sedemdesetih letih začela imperialistična doba v zgoraj označenem zmislu, je Francija že imela obsežno kolonialno posest. Poudariti je treba, da je glavna gonilna sila francoske kakor tudi angleške kolonialne ekspanzije prav do sedemdesetih let 19. stol. trgovski kapital, ki šele sedaj polagoma stopa v ozadje, da prepusti prvo mesto industrijskemu kapitalu.

Med leti 1750—1820 se je v Angliji izvršil prevrat v gospodarstvu radi uvedbe strojev in parne sile. Pojavile so se prve tovarne, vrste proletarijata so se začele množiti, dobiček spretnih podjetnikov je naglo rasel. Po l. 1815 je tudi kontinent sledil vzgledu Anglije v vedno hitrejšem zamahu. Že v sredini 19. stol. je industrijski kapital postal odločilni faktor meščanske družbe. Gospodarski, tehnični in znanstveni napredek je bil izreden, človeštvo ni doživelo prej v stoletjih toliko sprememb kakor se-

daj v desetletjih. Vendar so ta napredek spremljale tudi senčne strani in te so postajale vedno bolj očitne. Meščanska družba počiva ravnoliko kakor antična in fevdalna na izkoriščanju, samo da to izkoriščanje nima oblike suženjskega dela ali tlake, temveč sloni na večvrednosti, ki jo iztisne kapital iz delovne sile, ki je brez lastnih produkcijskih sredstev. Kopičenje bogastva v maloštevilnih rokah spremlja vedno večje osiromašenje množic in zato je vedno ostrejši razredni boj neizogiben. Razven tega trpi kapitalistično gospodarstvo na notranji neskladnosti, ki se prav drastično javlja v gospodarskih krizah. Sicer vlada tudi v gospodarstvu zakonitost, vendar je ta zakonitost slepa in ne služi človeštvu. V ustroju kapitalistične družbe in v notranji zakonitosti kapitalističnega gospodarstva je treba iskati tudi nove gonilne sile imperializma, ki se javljajo v sedemdesetih letih 19. stoletja.

Odkar se je uvedel v industriji strojni obrat, se javlja stremljenje k veleobratu in k vedno višjemu organskemu sestavu kapitala. Uporaba mehaničnih sil in strojev zmanjšuje delež živega dela pri produkciji, toda vzporedno s tem se zmanjšuje tudi vrednost izdelanega blaga. Če opazujemo gibanje cen skozi daljšo dobo, opazimo, da navzlic pogostemu kolebanju cene industrijskih izdelkov padajo. Če se zmanjša vrednost izdelanega blaga, mora nujno pasti tudi dobiček podjetnika.

Tendenci padajoče profitne rate se skuša podjetnik prilagoditi s tem, da poveča obrat in razširi produkcijo in tako ostane celotna vsota profita ista ali pa je celo večja kakor poprej. Podjetnik, ki se iz enega ali drugega razloga ne zna, oziroma ne more prilagoditi tendenci padajoče profitne rate, podleže konkurenci. Povečana produkcija blaga pa zahteva nove odjemalce. Domači trg na določeni stopnji industrijskega razvoja ne zadostuje več in zato nove odjemalce iščejo v deželah, ki so industrijsko manj razvite ali pa se nahajajo še na predkapitalistični gospodarski stopnji. Kapitalu se tukaj obeta še znaten dodatni dobiček. Velikokrat je treba pri tem odpraviti razne ovire in tudi, če se je novo tržišče odprlo, ga je treba organizirati in očitati pred konkurenco. Kapital vpreže v ta namen državo, ki v ugodnem slučaju zaželeno ozemlje zasede, organizira in s carinami zavaruje pred neljubo konkurenco. Stremljenje po novih tržiščih postane s tem glavna gibalna sila novodobnega imperializma.

Stremljenje po novih tržiščih ojačijo zlasti periodične gospodarske krize, ki se javljajo vsakih 7 do 11 let. Kriza nastane, če se producira več blaga, kakor se more prodati in če se poruši ravnotežje med industrijo, ki producira konzumna sredstva, in industrijo, ki producira produkcijska sredstva. Krize so neizbežne, dokler je gospodarstvo urejeno na podlagi zasebne lastnine produkcijskih sredstev. Vendar je možno njihovo ostrost in silovitost omiliti, če se najdejo novi odjemalci. Zanimivo je, da sledi gospodarskim krizam v Angliji že v prvi polovici 19. stol. povečan eksport v prekomorske dežele. Dandanes se kapitalistično gospodarstvo ne more več v znatnejši meri poslužiti tega leka in odtod tudi silovitost in brezizglednost sedanje svetovne gospodarske krize.

Videli smo, da vodi stremljenje po novih tržiščih pogosto k imperializmu. V tej smeri učinkuje še tudi želja po plodnosni naložbi odvišnega denarnega kapitala. V industrijsko visoko razvitih državah ni vedno mogoče ves akumuliran denarni kapital naložiti doma, zlasti, če grozi nevarnost, da se poruši ravovesje med delavno silo in kapitalom. To bi se zgodilo tedaj, če bi obilici denarnega kapitala ne odgovarjala zadostna

ponudba delavne sile, katere cena bi radi tega poskočila v toliki meri, da bi bila nadaljnja akumulacija kapitala ogrožena. Vemo, da bi notranji mehanizem kapitalizma tudi v tem slučaju kmalu dosegel izravnavo. Vendar do tega niti ne pride, kajti že prej se odvišni kapital eksportira v manj kapitalistične dežele ali pa v kolonije, kjer je profitna rata kapitala visoka in delavsko gibanje še malo razvito. Eksport kapitala je običajno v najožji zvezi z eksportom industrijskih izdelkov, tako da se oboje med seboj dopolnjuje. Posojila n. pr. včasih šele omogočajo poznejše dobave. Naložen kapital je treba varovati in to stori država s tem, da proglasi dotično ozemlje za interesno sfero ali pa ga zasede. Včasih zadostuje politično zavezništvo in tkzv. »mirna« penetracija.

Käthe Kollwitz, Matere

Moderna industrija potrebuje silne količine sirovin, ki jih doma ne najde ali pa ne v dovoljni množini. Išče jih zato v deželah tropskega in subtropskega podnebja, ki imajo ogromno, več ali manj neizrabljeno naravno bogastvo. V prejšnjih časih je trgovski kapital iskal plemenite kovine, redke rudnine, dišave in začimbe, sploh blago, kjer je velika vrednost spojena z majhno težo. V gospodarskem življenju Evrope ta uvoz ni igral znatne vloge, služil je luksusu in profinjenemu okusu. V 19. in 20. stoletju pa je obstoj velikih in važnih industrijskih panog vezan na uvoz sirovin, kakor bakra, železa, kavčuka, bombaža, petroleja. V bližnji bodočnosti bo posest neobhodno potrebnih sirovin pomenila v še večji

meri kakor sedaj prednost, ki je nenadomestljiva. Imperializem velikih sil dobiva od te strani vedno novega netiva. Spomniti se je treba samo na vlogo petroleja pri sklepanju mirovnih pogodb in v povojni politiki!

Videli smo, da se sodobni imperializem od na zunaj sličnega pojava v prejšnjih dobah bistveno razlikuje že po svojih vzrokih in gonilnih silah. Razlika pa leži tudi v nujnosti imperialističnega prodiranja. Imperializem starejšega kova ni gnan po gospodarskih ali družabnih potrebah svoje dobe in ima zato videz edinstvenosti in slučajnosti. Ravno nasprotno pa velja za novodobni imperializem, čeprav ni treba iti tako daleč kakor Roza Luxemburg, ki trdi, da kapitalizem sploh ne more živeti brez imperializma v tej ali drugi obliki, ker bi ga sicer notranja protislovja razgnala v najkrajšem času.

Sodobni imperializem pomeni višjo razvojno stopnjo kapitalizma in nastopa zato časovno precej pozno in tudi ne v vseh industrijskih državah ob istem času. Jasno je, da ni razloga za nastop imperializma, dokler industrijski kapital še lahko prodira v lastni domači nekapitalistični prostor, v katerem je kmet še odločilen faktor gospodarstva in obrt še ni podlegla industrijski konkurenci. Čas imperializma je nastopil šele takrat, ko so bili predkapitalistični razredi odločilno oslabljeni in ko je koncentracija industrije in akumulacija kapitala že dovolj napredovala. Zgodilo se je to v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Velik del kontinentalne Evrope je dosegel takrat potrebno stopnjo industrijskega razvoja, ko je istočasno zedinjenje Nemčije in Italije ustvarilo neobhodno potrebni predpogoj za vstop teh sil v zbor imperialističnih držav.

Zanimivo pa je, da se tudi v Angliji šele ob tem času javljajo zavestne tendence imperializma. Po navedenem bi bilo pričakovati, da bi se imperializem moral tukaj javiti prej, saj se je v Angliji rodil strojni obrat in zato je bila industrija že v sredini 19. stoletja visoko razvita. Razlog te zakasnitve ne leži samo v tem, da je Anglija imela veliko kolonialno posest že v dobi, ko je bil trgovski kapital merodajni faktor družbe, in zato ni bilo prave potrebe za imperialistično prodiranje. Važnejša je še okolnost, da je Anglija imela v sredini 19. stoletja tako nesporno industrijsko prvenstvo, da se ji ni bilo treba bati konkurence niti v deželah, ki jih politično ni obvladovala, še manj pa seveda v svojih kolonijah. Glavni interes Anglije je bil, da po njenem vzgledu tudi druge države ukinejo carine in uvedejo prosto trgovino. Angleški izdelki so potem z lahkoto našli odjemalce. Znameniti angleški liberalni državnik, kakor Cobden, Bright in Gladstone se niso niti najmanj brigali za kolonije. Pogosto so se izrazili v tem zmislu, da Anglija novih kolonij ne potrebuje. Priporočali so celo, naj Anglija dopusti, da se stare kolonije osamosvoje, češ, tako se bodo prihranili vojaški in upravni stroški. Zato z neko upravičenostjo trdi l. 1872 angleški konservativni državnik Disraeli, da nikdo ni poskušal s tako vztrajnostjo in spretnostjo uničiti enotnost angleškega imperija kakor liberalizem. Okrožnica narodne liberalne federacije priporoča še celo l. 1880, naj se Anglija v bodoče odreče vsake teritorialne ekspanzije, pač pa naj navaja na to druge države, češ, da jih bo cepljenje sil gospodarsko in politično oslabilo! V sedemdesetih letih so se razmere spremenile, industrijska premoč Anglije je slabela, pojavili so se opasni tekmeči, kakor n. pr. Nemčija, ki je začela osvajati tržišča, ki jih je doslej izključno zalagala Anglija. Kolonije so postale potrebne za blagostanje Anglije. Disraeli je bil prvi angleški državnik, ki je zavestno krenil na nova pota. Nakazal je cilj, ki ga je odslej angleška politika

stalno zastopala. Treba je bilo zavarovati in izgraditi imperij, udeležiti se delitve še nezasedenega sveta in napraviti iz imperija zaokroženo gospodarsko celoto. Biser angleške kolonialne posesti je Indija, zato je bila glavna skrb Disraelija, da jo uredi in zavaruje. Zgodovina angleškega imperializma v Indiji je zelo poučna, zato jo bom na kratko opisal.

Indijo oziroma obrežne dele Indije je osvojil v drugi polovici 18. stol. trgovski kapital, združen v Vzhodno-indijski družbi. Vzhodno-indijska družba je upravljala Indijo do l. 1837, ko jo je zamenjala angleška vlada. Gospodarska in socialna ureditev Indije se ni spremenila, Angleži so zamenjali samo starejše gospodarje. Indija je v tej dobi izvažala celo v Evropo izdelke svoje visoko razvite obrti, n. pr. tkanine (katuni, indiennes). Po uvedbi strojnega obrata v Angliji je Indija kmalu postala važno tržišče za industrijske izdelke. V Indiji se je nalagal v vedno večji meri kapital in od tam je angleška industrija črpala potrebne sirovine. Angleška vlada si je izposodila za osvojitve notranjosti, upravo in gradnjo železnic velike vsote in temu primerno naložila znatne davke. Obdavčenje ni služilo samo za to, da Indijci z obrestmi vred plačajo stroške za lastno zaslužnjenje, temveč s tem se je posredno tudi doseglo, da se je socialna struktura Indije začela spreminjati v korist angleškega kapitala. Indijski kmet je moral producirati blago za trg, da je mogel plačati davke v gotovini. Istočasno so angleški industrijski izdelki uničili cvetočo indijsko obrt. Angleški kapital je imel sedaj na razpolago ceneno delovno silo obubožanih kmetov in rokodelcev. Blagovna produkcija pa je omogočila v večji meri izkoriščanje naravnega bogastva Indije, ki je postalo dostopno tudi v notranjosti, ko se je izgradilo železniško omrežje. Kmalu so se otvorili rudniki in ustanovile so se prve tovarne. Angleška vlada je sicer skušala preprečiti nastanek industrije v Indiji, vendar zaman, pohlep angleškega kapitala je bil prevelik. Bojazen angleške vlade je bila upravičena, angleški kapital je z industrializacijo Indije priklical lastnega grobokopa, kakor kaže vedno bolj očitno sedanji razvoj v Indiji. Vendar v sedemdesetih letih še ta skrb ni bila pereča, pač pa je vladal strah, da bi druge imperialistične države poskušale odvzeti dragoceno kolonijo. Zlasti se je zdela nevarna Rusija in zato je Disraeli storil vse, da prepreči rusko prodiranje v smeri proti Indiji. Da podčrta pomen Indije v okviru angleškega imperija, je pregovoril kraljico Viktorijo, da se je l. 1877 okronala za indijsko cesarico.

Ko se je zdela Indija dovolj zavarovana, je angleška politika posvetila več pozornosti Afriki, ki je v osemdesetih letih postala najbolj priljubljeno torišče imperializma velikih sil. Znameniti angleški kolonialni politik Cecil Rhodes (1835—1902) je sprožil idejo afriškega imperija od Egipta do Kapa in se takoj lotil z uspehom uresničenja tega načrta. Imperialistični val je postal tako silen, da se je del liberalcev pod vodstvom Jožefa Chamberlina odcepil od liberalne stranke in se združil s konservativci v unionistični stranki, ki je vladala z majhnim presledkom skoro dvajset let (1880—1906). Chamberlin je najizrazitejši predstavnik angleškega imperializma. Njegove nazore razodevajo sledeči izreki, ki so postali gesla angleškega imperializma: Angleški rasi je Bog namenil, da preobrazi svet; zato mora zastaviti vse sile, da razširi svojo oblast... Svet bo postal boljši, če bo bolj angleški... Enotnost imperija zahteva ne samo čuvstvo, temveč tudi interes. Prva skrb naših državnikov naj bo, da utemelje čut povezanosti imperija na podlagi skupnih materialnih interesov.

Angleški imperij se je v času, ko je vladala unionistična stranka, znatno povečal z novimi pridobitvami v Afriki in svetovna vojna je prinesla uresničenje načrta Cecila Rhodesa. Od Egipta pa do južnega konca Afrike vodi sedaj pot čez angleško ozemlje. Že l. 1914 je obsegal angleški imperij 30 milijonov km² s 434 milijoni prebivalcev, torej eno četrtno kopnega sveta in več kakor eno četrtno vsega prebivalstva na zemlji.

Kakor Anglija je bila tudi Francija stara kolonialna sila. Na pot novodobnega imperializma je krenila za ministrskega predsednika Julesa Ferry-ja (1880—1885).

Industrija sicer ni bila tako razvita, da bi nujno potrebovala novih tržišč, pač pa je Francija imela obilo denarja še iz dobe merkantilizma in manufakture (16. do 18. stol.), ki ga ni bilo mogoče vložiti v domačo industrijo, ker bi cena delavnih sil preveč poskočila. Ponudba delavnih sil ni bila velika, kajti močnejšega dotoka z dežele ni bilo, ker je francosko kmečko prebivalstvo živelo še v precej ugodnih gmotnih razmerah in ker je bil prirast prebivalstva sploh najnižji v Evropi. Jules Ferry je agitiral za kolonialno politiko s trditvijo, da Francija lahko popolnoma varno naloži odvišni kapital samo v svojih kolonijah. Poudarjal je tudi, da se Francija ne sme odreči imperializmu, če hoče ohraniti položaj velesile. Jules Ferry je sicer moral odstopiti l. 1885, ker so francoske čete utrpeli nekaj izgub v Zadnji Indiji, vendar so nasledniki nadaljevali imperialistično politiko. Uspeh je bil prav znaten. V severni Afriki so Francozi osvojili l. 1881 Tunis, l. 1912 Maroko, v srednji Afriki pa so prodrli od Senegula do Nigra (1883—98) in od Nigra in Konga do Čadskega jezera. V Aziji so zasedli Anam in Tonkin (1883—85), v Indijskem oceanu pa veliki otok Madagaskar l. 1895. L. 1914 je francoski kolonialni imperij obsegal 11 milijonov km² s petdeset milijoni prebivalcev.

V kolonije je Francija sicer vložila veliko kapitala, vendar ga je še bilo dovolj na razpolago, tako da je odhajal v obilni meri v gospodarsko manj razvite države južne in vzhodne Evrope, v Turčijo, Egipt in daljni vzhod. Samo Rusija je sprejela nad 15 milijard zlatih frankov.

Nemški imperializem se je pojavil precej pozno, zato pa z izredno silovitostjo. Po zedinjenju Nemčije l. 1871 se je industrija silno naglo razvijala in tudi gospodarska kriza l. 1873 tega razvoja ni ustavila. V osemdesetih letih je nemška industrija že prekosila angleško v nekaterih velikih panogah in v tem času se je tudi razmahnila agitacija za pridobitev kolonij. Bismarck, ki je takrat vodil nemško politiko, se je pustil prepričati, čeprav je bil mnenja, da Nemci nimajo sposobnih ljudi za upravo kolonij. Vendar je bil svet v glavnem že razdeljen in tako Nemčija velikih in dragocenih kolonij ni mogla pridobiti. Zasedla je l. 1884 Togo, Kamerun in južno zapadno Afriko, l. 1885 pa nemško vzhodno Afriko, nemško novo Gvinejo in Maršalske otoke v Tihem oceanu. Po odstopu Bismarcka l. 1890 se je sicer cesar Viljem II. z vsem poudarkom lotil kolonialne politike, vendar brez večjega uspeha; nemški imperializem je ostal nenasičen. L. 1904 piše neki nemški profesor: »Če ne dobimo novih zemelj, se bomo naglo bližali katastrofi. Zato je vseeno, kje jih dobimo ali v Braziliji, Anatoliji, Sibiriji, Južni Afriki. Danes kakor pred 2000 leti, ko so Cimbri in Tevtoni trkali na vrata Rima, se čuje krik, krik strahu in obupa, pa tudi krik izzivalnega poguma, polnega vere v bodočnost: Zemelj, novih zemelj!« Nemčija je obračala poglede predvsem v ekvatorialno Afriko, Maroko in turško Azijo. V Afriki so se njeni načrti ponesrečili vsled odpora Anglije in Francije, več uspeha pa je

imela v Mali Aziji. Mala Azija je prišla pod gospodarski in politični protektorat Nemčije v zmislu imperialističnega gesla: zgraditi most od Berlina do Bagdada. Pravec nemškega prodiranja je ogrožal Anglijo v Indiji in zapiral pot ruskemu stremljenju po Carigradu in Dardanelah. Anglija je vedno teže prenašala zmagovito nemško konkurenco na svetovnih tržiščih, ki se je posluževala tudi dumpinga. Za vsako naročilo blaga, zgradbo železnice in gospodrske koncesije se je vnela ljuta borba. Nemčija se je mrzlično oboroževala tudi na morju, saj je Viljem II. izjavil l. 1898 v Gdanskem: »Bodočnost Nemčije leži na morju!« Razumljivo je, da je nemški imperializem zadel povsod na rastoče nasprotje, saj so bili njegovi cilji najbolj nejasni, gospodarska in politična podlaga pa najmočnejša. Zbirala se je polagoma nevihta, ki je izbruhnila v svetovni vojni.

V Italiji se pojavi imperializem za ministrskega predsednika Crispija (1887—1896). Tiste gonilne sile imperializma, ki izvirajo iz razvite industrije, so sicer manjkale, pač pa je preobljudena Italija potrebovala kolonij, kamor bi lahko naselila del svojega prebivalstva, ki se je itak močno izseljevalo. V Tunisu jo je sicer prehitela Francija, pač pa ji je uspelo osvojiti Eritrejo in Somalijo in Abesinija je morala priznati italijanski protektorat. Vendar se ga je Abesinija kmalu otresla. Italijanske čete so bile v bitki pri Adni l. 1896 popolnoma premagane, kar je vzbudilo v Italiji tako ogorčenje, da je moral Crispi odstopiti. V kolonialni politiki je nastopil daljši odmor do l. 1911, ko je Italija napadla Turčijo in ji odvzela Tripolis.

Prostor ne dopušča, da bi si ogledali še ruski, japonski in ameriški imperializem. Vzroki in cilji imperializma so povsod isti, čeprav stopajo tukaj ti, tam pa oni bolj v ospredje. Razlike nastanejo radi različne stopnje industrijskega razvoja in akumulacije kapitala, vpliva pa seveda tudi zgodovinska preteklost, geopolitična lega in gibanje prebivalstva. Imperializem ni tuj niti manjšim državam; spomnimo se n. pr. Grčije, ki je po svetovni vojni poskušala osvojiti vso Malo Azijo. Nekatere male države, kakor Holandija in Belgija, imajo itak svoje kolonije ali pa nastopajo kot tihi soudeleženci imperializma kake velesile ali pa se morajo zadovoljiti, kakor n. pr. Švica, z eksportom kapitala, ki predstavlja najbolj nedolžno obliko modernega imperializma.

Kako pa učinkuje imperializem na notranji položaj države, ki se ga poslužuje? Imperializem, če je seveda uspešen, brez dvoma omili in zmanjša do neke meje hibe in težave kapitalizma. Izredni profit v manj kapitalističnih in še večji v kolonijalnih deželah zavirajo tendencialno padanje profitne rate, čeprav tega padanja ne morejo trajno ustaviti. Nova tržišča dovoljujejo povečanje produkcije in gospodarske krize nastopajo v milejši obliki, kakor kaže zgodovina gospodarskih kriz od l. 1873 do 1914. Položaj delavstva se izboljša, če že ne vsega, pa vsaj nekaterih kategorij, tako da se pojavi nekaka delavska aristokracija. Med buržoazijo in proletarijatom se stvorijo nove vmesne plasti. Tako je n. pr. pokazala statistika, da se je število malih rentnikov močno pomnožilo v Franciji, Angliji in nekoliko pred vojno tudi v Nemčiji. Vse to vpliva tako, da otopi ostrina razrednega boja, kakor je to jasno pokazalo delavsko gibanje v Angliji pred svetovno vojno. Celó v socialističnem pokretu se je pojavil tkzv. revizionizem, ki je skušal popraviti Marxov nauk in je v ta namen navajal dejstva, ki so povsem prehodnega značaja, ker jih je rodila imperialistična doba.

Imperializem lajša hibe in težave kapitalizmu, zato ima najvnetejše zagovornike med buržoazijo, vojaškimi krogi in uradništvom, vendar podležejo njegovemu vplivu tudi malomeščanske plasti in intelektualci. Celotni znameniti pisatelji so bili njegovi pristaši, kakor n. pr. v Angliji Rudgard Kipling in v Italiji »božanski« Gabriele d' Annunzio. Najboljši zaveznik pa je povsod prenapeti in histerični nacionalizem, ki ga zato smotreno goje in negujejo. Najširši sloji naroda se skušajo pridobiti za imperialistične namene s tem, da se vzbujajo vera v posebno poslanstvo lastnega naroda, ki naj osreči s svojo visoko kulturo svet. Tudi če ne grozi nevarnost od imperialističnega tekmeca, se vendar umetno ustvarja občutek oroženosti, da se s tem razvne narodni čut in, če se pripravljajo napad, se govori o nujni in potrebni obrambi. Imperializem donaša meščanskemu razredu nesporne koristi, vendar samo takrat, če je uspešen. Velikokrat pa je imperialistično prodiranje skrajno tvegano in zvezano s težkimi materielnimi in človeškimi žrtvami in še je končni uspeh zelo dvomljiv. Izhodišče in zaključek imperializma je vojna. Kolonije je treba osvojiti in tako si sledijo kolonialne vojne, ki so velikokrat prav težavne in dolgotrajne. Važnejše so sledeče: angleško-afganistanska vojna 1878-1881, francosko-kitajska vojna za Anam (1884-85), boj Angležev proti Madhistom v Sudanu (1883-1893), japonsko-kitajska vojna za Korejo l. 1894, italijansko-abesinska vojna l. 1896, upor Herrov proti Nemcem v južno-zapadni Afriki (1904-1906), bursko-angleška vojna (1899-1902), boksarska vojna l. 1900, italijansko-turška vojna l. 1911. Po svetovni vojni pa boj Špancev in Francozov proti Rif-kabilom in japonsko-kitajska vojna v Mandžuriji.

Kolonialnim vojnám se pridružijo vojne med imperialističnimi silami, in sicer špansko-ameriška vojna l. 1898, rusko-japonska vojna (1904-1905) in svetovna vojna (1914-1918). Imperializem velesil je povzročil težke in pogoste spore in velikokrat ni mnogo manjkalo, da bi izbruhnila vojna. Zavzetju Merva po ruskih četah l. 1884 je sledila huda napetost med Anglijo in Rusijo, ki je vedno znova oživila vsled nasprotstva v Perziji, Afganistanu, Pamirju in Tibetu. Ko je kapitan Marchand po naročilu francoske vlade prodril pred Angleži v Fašodo, je l. 1898 nastal tako težek spor, da se je zdelo, da bo vsak hip izbruhnila vojna med Francijo in Anglijo. Sličen položaj je nastal dvakrat l. 1905 in l. 1911 med Francijo in Nemčijo radi Maroka.

Poudariti je treba, da je sicer imperializem velikih sil usmerjen v prvi vrsti v kolonialne in predkapitalistične dežele, vendar tudi gospodarsko visoko razvitega ozemlja ne zametava, če se ga lahko polasti. Znane so n. pr. skomine nemškega imperializma po Šleziji in Lotaringiji in borba francoskega imperializma za Porurje.

Svetovna vojna pomeni v zgodovini imperializma važen mejnik, nastopila je doba poznega imperializma. Silovitost imperializma ni sicer nič manjša kakor pred svetovno vojno in v tem oziru gotovo ne kaže znakov starosti. Zato pa imperializem ne more več omiliti težav in protislovja kapitalističnega družabnega reda. Nasprotno, grozi celo postati njegov grobokop. Položaj velikih imperialističnih sil po svetovni vojni je tak: mirovne pogodbe so že itak veliko angleško in francosko kolonialno posest še povečale na račun premagane Nemčije in Turčije. Angleški in francoski imperializem je nasičen, kar se odraža v miroljubni politiki, ki stremi po ohranitvi danega stanja. Italija pa je izšla iz svetovne vojne praznih rok in zato je italijanski imperializem skrajno agresiven. Ima

namen povečati kolonialno posest v Afriki na račun Francije in prodira na Balkan. Albanija je sicer s Tiranskim paktom postala italijanska kolonija, vendar večji uspehi italijanskega imperializma niso mogoči, dokler ne bo omajana vojaška in politična sila Francije. Napetost med Francijo in Italijo je zato stalen faktor povojne evropske politike.

V svetovni vojni potlačeni nemški imperializem je oživel po zmagi Hitlerja nad domačimi nasprotniki. Ni težko prorokovati, da bo skrajno silovit in agresiven, kajti gnala ga bo naprej rastoča notranja politična napetost. Vse diktature so že od nekdaj čutile potrebo, da obrnejo pozornost ljudskih množic na zunanjo politiko in za fašizem velja to v še večji meri. V Aziji je prav posebno podjeten japonski imperializem, ki se je polastil l. 1932 Mandžurije. Ženejo ga ravno tiste sile, ki smo jih ponovno označili, stoji pa še poleg tega pod pritiskom izrednega prirasta prebivalstva in preobljudenosti dežele. Interesi Amerike, Anglije in Rusije so ogroženi in tako se zbira na obalah Pacifičnega oceana huda nevihta.

Imperializem je torej živ tudi v dobi monopolističnega kapitalizma, v kateri sedaj živimo. Navzlic temu lahko rečemo, da se nahajamo v dobi poznega imperializma. Usoda imperializma je, da si na določeni stopnji razvoja sam izpodjeda podlago, na kateri sloni. Predvsem se je po svetovni vojni znatno zožil prostor, kamor lahko prodira. Nerazdeljeno je v glavnem ostalo samo eno večje ozemlje — Kitajska — in tudi to so sedaj od severa načeli Japonci. Imperializem mora računati na znatnejši odpor in dobiček je zelo negotov. Še celo eksport kapitala, torej imperializem v najmilejši obliki, je tvegan kakor kažejo mednarodni dolgovi, ki so »zmrznili« med svetovno gospodarsko krizo. Usodno za imperializem je, da se mora boriti v kolonijah z vedno večjimi težkočami. Pokazali smo na primeru Indije, kako imperializem v kolonijah uniči oziroma oslabi predkapitalistične razrede in preuredi gospodarsko in družabno strukturo dežele v svojo korist. Preprečiti pa ne more, da se prej ali slej ne razvije v koloniji industrija, ki je od početka izključno v rokah tujega kapitala, polagoma pa se pridruži tudi domači kapital. S tem se pojavita dva nova razreda, proletarijat in meščanstvo, ki postaneta nositelja osvobodilne borbe proti tujemu imperializmu. Meščanski razred poveča zlasti dotok iz uprave in prostih poklicev, številen proletarijat pa je itak predpogoj za izkoriščanje dežele. Najbolj odločno borbo proti imperializmu vodi proletarijat, medtem ko je meščanstvo vedno pripravljeno, da sklene vsaj začasni kompromis, seveda, če je imperializem pripravljen popustiti. V vseh kolonijah opazimo zlasti po svetovni vojni, da se je mogočno razmahnilo nacionalistično gibanje, ki se bo gotovo še ojačilo in tako bodo kmalu številne kolonije postale zrele za odpad.

MIRIM **KRALJICA**
ČOKOLADE

Oskar Drenik, Zakaj je pojem „Pravična mezda“ nezmisel

Če listamo po knjigah, revijah in časopisih naših krščanskih in narodnih socialcev, po delih tkzv. socialno mislečih sociologov, po papeških okrožnicah in drugod, zlasti pa po govorih in programih Mussolinija, Hitlerja, Göbbelsa in drugih fašistov ter narodnih socialistov, bomo povsod našli besede »pravično plačilo za delo« in zahteve, da se mora izkupiček od dela pravično porazdeliti med delavca in kapitalista oziroma med vse sloje, tako da bo delavcu zajamčeno »stanu primerno življenje«. Vidimo pa po drugi strani, da se Marx in Engels iz vseh teh pojmov in programov naravnost norčujeta in jih proglašata za smešne, naivne, neresnične in celo za neke zavodljive limanice. Ali smemo potem sklepati, da je bil Marx proti pravičnemu plačilu in proti pravičnosti napram delavskemu razredu?

Namen tega članka je v kratkem povsem teoretično podati, kako je Marx vprašanje plačila dela razumel, in predočiti, da je vsa teorija o pravičnem delu, o ceni dela in vrednosti dela poleg svoje reakcionarnosti, na kar se tu ne bomo ozirali, v resnici nezmiselna, da proglašava videz za bistvo stvari, da je plitva in popolnoma neznanstvena ter kaže, da njeni zastopniki bistva sodobnega gospodarstva vsaj sploh ne razumejo, zato nam pa tudi vsega razvoja ne morejo razložiti, oziroma se v svojih razlagah, kakor kaže praksa, vedno motijo. Saj vidimo, da že desetletja napovedujejo stalno višanje mezd,boljšanje delavskega položaja, omiljenje gospodarskih kriz, da jih pa praksa pobija! Torej tudi njihova teorija ne more biti pravilna, kajti praksa je najboljši pričevalnik za pravilnost teorije.

Kaj mora delavec v kapitalističnem gospodarstvu v resnici, ne ozi-
raje se na nesporazume med različnimi teorijami, prejeti za svoje delo? Odkod se v praksi vendar ustali določena količina, ki je popolnoma znana in kjer gre ves boj le za to, da je ta količina nekoliko višja ali nižja? Tista količina mora na vsak način znašati toliko, da se bo delavec s svojo družino lahko preživljal (Marx, Kapital* str. 36—37). Kapitalist ne more dati delavcu mnogo več, nego ta rabi za svoje življenje; v tem primeru bi bili njegovi fabrikati predragi in potolkel bi ga konkurent, ki ima cenejše delavce. Sam mehanizem kapitalistične produkcije skrbi za to, da je cenejših delavcev iz armade brezposelnih na razpolago (Kapital str. 123—134, 157—178). Vendar pa kapitalist ne sme dati delavcu niti mnogo manj, kakor rabi delavec za preživljanje. Če bi se to zgodilo v obsegu vsega delavskega razreda, tako da ne bi bile mogoče medsebojne podpore in da delo družinskih članov tudi ne bi nič zaleglo, bi poleg drugih posledic predvsem pretila nevarnost, da se proizvodnja vsled fizične onemoglosti delavskega razreda ustavi, da družba ostane brez blaga. Naj bo kakorkoli, direktno ali indirektno, od kapitalista ali s pomočjo pos-transkih zaslužkov in pridobitkov: delavec dobiva od kapitalističnega

*) Tu povsod citiramo poljudno Borchardtovo izdajo, ki je lani izšla v založbi »Svobode« v Ljubljani.

razreda prav toliko, da se njegova *delovna sila vzdržuje* pri življenju in da dan za dnem ostaja sposoben za ponovno delo.

Delavec v resnici prodaja kapitalistu svojo *delovno silo*, kapitalist pa mu mora dati za njo tako protivrednost, ki bo porabljeno delovno silo spet obnovila, oživila. *Vrednost delovne sile je vrednost delavčevih življenjskih potrebščin*. Delovna sila je navadno blago in kapitalist ga plačuje v denarju v višini cene povprečnih življenjskih potrebščin. Tako se stvar v resnici vrši in to je odkril Karl Marx. On ni tega »zahteval«, niti »odredil«, temveč odkril, kajti naloga znanosti je, da odkrije, kako se stvari v resnici vrše, brez ozira na to, ali nam je to po volji ali ne. Tudi v naravoslovju odkrivamo, kako rastline rastejo, kakšne toplotne in talne pogoje morajo imeti, ter jih nato lahko presajamo drugam in umetno gojimo, poznavajoč in izkoriščujoč njihove naravne zakone, ne pa da bi rastlinam diktirali pravila, po katerih naj v umetnem rastlinjaku rastejo. In tako je tudi z družbo, kjer veljajo družbeni zakoni: treba jih je odkriti, raziskati, kam vodijo, in šele potem, ko jih poznamo, jih lahko po svoje izkoristimo.

Vsa praksa potrjuje, da je Marxov zakon o delovni sili resničen. Poglejmo, kako je v zgodovini do tega prišlo, saj še pred par stoletji delovna sila ni bila blago. Kapitalistična družba ni nič drugega kakor posebna faza v blagovnem gospodarstvu, ki pa samo tudi ni od vekomaj. V svetovnem ali predkapitalističnem blagovnem gospodarstvu so producentje bili samostojni rokodelci in so menjavali — seveda s posredovanjem denarja — med seboj svoje proizvode, blago, to je: izdelke, namenjene ne za lastno potrebo, temveč za trg. Delo je bilo pač razdeljeno: namesto da bi eden delal vse zase, obdeloval polje in njive, predel prejo, tkal platno, šival obleko, strožil usnje, šival čevlje, zidal hiše itd., je bilo delo razdeljeno med posamezne člane družbe, kajti en sam človek ne bi zmagal vsega tega dela. Posamezni člani te družbe so bili samostojni in svobodni, ker jih ni k takemu sodelovanju pri delitvi dela vezala nobena sila ali nobena organizacija, kakor pri staroveškem suženjstvu, v prastari skupnosti, zadrugi, ali pod srednjeveškimi graščaki. Njihova prosta volja jih je nezavedno po gospodarski nujnosti združevala v celoto, enoto, čeprav ta enota ni bila na zunaj organizirana. Prav radi te samostojnosti in svobode je pa pri menjavi medsebojnih produktov vladala neka enotnost in pravilnost, ker bi se bili sicer razšli ali bi pa postali prisilna, nesvobodna družba. Tista enakost ali pravilnost je obstojala v tem, da je vsakdo dal svoj izdelek za istotoliko drugega izdelka, kolikor bi bil moral delati, če bi bil on sam namesto svojega izdeloval drugi izdelek. Po tem pravilu se je vršila menjava med poljedelcem in krojačem, krojačem in čevljarjem, čevljarjem in zidarjem, zidarjem in poljedelcem. V blagu, ki ga je kdo zamenjal za drugo blago, je morala tičati enaka količina dela, njuna vrednost je morala biti enaka. Rokodelec, ki je vedno imel svoja lastna orodja, je vedno izdeloval le eno in isto blago, n. pr. platno, in je — s posredovanjem denarja ali brez njega kar naravnost — menjal platno za produkte drugih rokodelcev, tako da je na koncu dobil potrebne količine vsake druge vrste blaga in se je na ta način preživljal.

Za nastopom kapitalizma se je stvar spremenila. Orodja so postala tako ogromna, da jih ni mogel en sam producent uporabljati in tudi ne vsakdo nabaviti; na eni strani se je osredotočila skupina lastnikov produkcijskih sredstev, na drugi pa skupina ljudi brez produkcijskih sredstev. (Kako je prišlo do tega in kako važna je ta sprememba, o tem piše

Engels v »Anti-Dühringu«^{*)}, 3. III. . . ., in Marx v »Kapitalu«, predvsem str. 179—198. — najlažje poglavje v »Kapitalu«, ki ga lahko vsakdo začne brati kakor od začetka, čeprav prvih par odstavkov ne bi razumel; potem se pa lahko čitajo str. 63—79). Poslednji niso mogli več prodajati svojih izdelkov, da bi se preživljali, ker pač niso imeli svojih orodij, da bi jih izdelovali. Zato so morali iti h kapitalistu v službo in so izdelovali produkte, ki so ostali last kapitalista kot lastnika produkcijskih sredstev. Namesto da bi se producent kakor prej preživljal na ta način, da bi prodajal direktno svoj produkt, je začel prodajati svojo delovno silo kapitalistu in produkt je ostal kapitalistu kot njegova last in kapitalist ga je sam prodajal; delavec je pa od kapitalista v obliki mezde dobival protivrednost svoje delovne sile. Po naši dosedanji predpostavki, da se menjava enako za enako, se na stvari bistveno ni še prav nič spremenilo; kajti kakor prej, tako je tudi zdaj producent dobil enako protivrednost: prej s prodajo lastnega produkta neko količino denarja, zdaj pa od lastnika produkcijskih sredstev, kateremu je delal, isto količino denarja, ki mu je prej služila za nakupovanje drugega blaga in življenjskih potrebščin.

Toda sedaj pride še nekaj drugega. Poglejmo, kaj pravi Engels v »Anti-Dühringu«:

»... to, kar delavec izvršuje, in pa to, kar delavec kapitalista stane (namreč protivrednost delovne sile: vrednost življenjskih potrebščin za delavca), sta dve prav tako različni stvari, kakor to, kar mi kak stroj lahko izvršuje in kar me isti stroj stane. Vrednost, ki jo delavec ustvarja v delavniku dvanajstih ur, nima prav nič skupnega z vrednostjo življenjskih potrebščin, ki jo delavec v tem delavniku s pripadajočim odmorom vred povžije. V teh življenjskih potrebščinah je lahko vtelesen tri-, štiri- ali sedemurni delovni čas, do kakršne stopnje izdatnosti se je delo pač razvilo. Vzemimo, da bi bilo potrebno sedem delovnih ur za proizvajanje dotičnih življenjskih potrebščin, potem bi...« dosledno po teoriji tistih vulgarnih ekonomov in naših socialcev, ki pravijo, da se vrednost produkta določa z delovno mezdo, »... produkt dvanajstih delovnih ur imel vrednost sedmih delovnih ur, dvanajst delovnih ur bi bilo enako sedmim delovnim uram, kar se pravi, da je $12 = 7$. Da se še bolj jasno izrazimo: Neki delavec na deželi naj producira v enem letu določeno množino pšenice, recimo radi mene 20 hektolitrov. (V kakšnih družbenih razmerah dotični delavec producira, nam je zaenkrat vseeno.) V tem času porabi vsoto vrednosti, ki se da izraziti v vsoti petnajstih hektolitrov pšenice. Potem ima dvajset hektolitrov isto vrednost kakor petnajst hektolitrov, in sicer na istem trgu in pri sicer enakih okoliščinah ali z drugimi besedami je 20 enako 15.«

Ta Engelsov primer nam nazorno kaže, da se delovni čas, ko delavec dela za kapitalista, razdeli v dva dela: en del delovnika delavec dela za to, da nadomesti vrednost svoje delovne sile, ki mu jo bo kapitalist plačal v denarju. Kako velik je ta del delovnika v urah, nas natanko ne zanima, je za bistvo stvari vseeno in ga do danes ni nihče izračunal in se ne da in tega nima pomena računati. Gotovo pa je, da vedno bolj pada, čim bolj produktivnost dela — tehnika in organizacija sodelovanja — narašča. Če je včasih znašal 12 ur ali 10 ur, je pozneje padel na 8, 6 in danes morda ne znaša niti dve uri. Kapitalist torej kupi od delavca posebno blago, njegovo delovno silo in mu plača v denarju njeno vrednost, ceno

^{*)} »Anti-Dühringa« je letos napovedala v slovenskem prevodu založba »Nova Knjiga«, ki je izdala že Engels-Plehanov-a »Uvod v dialektični materializem«.

njenih življenjskih potrebščin; kapitalist uporabi kupljeno delovno silo na ta način, da ji da delati. Delovna sila mu mora delati enako veliko časa, kakor je treba povprečno delati za njene dnevne življenjske potrebščine. To je opravljeno v nekaj urah. Toda, ko je delavec to opravil, ne neha delati, ampak nadaljuje: saj je kapitalist kupil delovno silo za ves dan! Kapitalist je »dnevno vrednost delovne sile plačal in odtod pripada njemu nje uporaba za ves dan, delo vsega dneva« (Kapital, str. 44): »To, da je potrebno pol delovnega dne («pol» je samo kot primer, op. O. D.), da ga za 24 ur vzdrži pri življenju, delavca prav nič ne zadržuje, da ne bi delal

Tine Kos, Počivajoči delavec

ves dan. Ta vrednostna razlika je lebdela kapitalistu pred očmi, ko je kupoval delovno silo« (str. 43). Kapitalist je plačal delavcu dnevno protivrednost delovne sile in mu pripada produkt uporabljanja delovne sile, in sicer ne le produkt, ki ga delovna sila izdelava v potrebnem delovnem času kot nadomestitev vrednosti prejete mezde, temveč tudi produkt, za katerega kapitalist ni dal delavcu nobene protivrednosti — ker mu je pač ni treba plačati, saj je vrednost delovne sile plačana — za ves dan! »In pri tem se ravna po večnih zakonih menjava blaga« (str. 43). »To je posebna sreča za kupce (delovne sile = kapitalista; op. O. D.), nikakor

pa ne krivica nasproti prodajalcu (delavcu; op. O. D.)« (str. 44). »Umetnija«, po kateri kapitalist da delavcu popolnoma pravilno, kar mu pripada, ne da bi se pregrešil zoper zakon o enakosti pri menjavi blaga, »se je končno posrečila« (str. 44). Na ta način kapitalist res lahko blago dražje proda, nego ga je stalo, ker je po končani produkciji njegov v blago spremenjeni kapital v resnici več vreden, ker ga je več izdelanega, in tisti »več« je zastonj pridobljen.

Ta, drugi del produkta, za katerega delavec radi te umetnije ne dobi protivrednosti in ki ostane kapitalistu ter mu tvori dobiček, se imenuje »večvrednost«. To »večvrednost« je odkril Marx in jo je tudi on tako krstil (Mehrwert). Kolikor delavec dela delj časa, nego je potrebno za nadomestitev vrednosti življenjskih potrebščin (potrebni delovni čas), tisto presežno delo imenujemo »večdelo« in pri »večdelu« delavec ustvarja večvrednost za kapitalista.

Večdela pa ni ustvaril šele kapitalizem. Engels pravi o tem: »Ves razvoj človeške družbe od stopnje živalskega divjaštva naprej se pričinja s tistim dnem, ko je družinsko delo lahko ustvarjalo več produktov, nego jih je bilo potrebno za preživljanje družine, z dnem, ko se je en del dela lahko uporabljal tudi za izdelovanje produkcijskih sredstev in ne samo za izdelovanje življenjskih potrebščin. Prebitek delovnega produkta čez stroške za vzdrževanje dela ter tvorba in množitev družbenega produkcijskega in rezervnega fonda iz tega presežka je bil in je podlaga vsega družbenega napredovanja in razvijanja, političnega in intelektualnega. V dosedanji družbi je bil ta fond v posesti kakega privilegiranega razreda, kateremu je s to posestjo pripadlo tudi politično gospodstvo in duševno vodstvo.« (Engels, »Anti-Dühring« ...) V kapitalističnem gospodarstvu dobi presežek obliko večvrednosti, ki po vseh pravilih enakosti pripada kapitalističnemu razredu; v fevdalnem se je pa večdelo vršilo v vidni in očitni obliki kot tlaka in dajatev desetin (prim. »Kapital«, str. 332). Večvrednost ne ostane zgolj fabrikantu, temveč se v mehanizmu kapitalistične produkcije, kakor je odkril in pokazal Marx, razdeli na: fabrikanta, trgovca, denarnega kapitalista ali finančnika (ki prejema obresti), zemljiškega posestnika, torej na ljudi, ki ne delajo, temveč žive od tujega dela; skozi roke teh pa gre spet majhen delec večvrednosti — drobtinice — za preživljanje tistih, ki sicer delajo, toda ne opravljajo produktivnega dela, temveč le družbeno potrebno delo: trgovskih nameščencev in uradnikov, ravnateljev, državnih uradnikov (ki prejemaajo večvrednost indirektno potom davkov od samostojnih industrijskih kapitalistov ali pa direktno iz državnih industrijskih in transportnih podjetij), učiteljev, profesorjev, zdravnikov, umetnikov itd. Kapitalisti sami en del večvrednosti zajedo, en del jo pa uporabljajo za povečanje svojega produkcijskega aparata.

Jasno je, da se bo tudi v socializmu več delalo nego je potrebno za neposredno preživljanje producenta, toda prav socializem »bo ta družbeni produkcijski in rezervni fond, t. j. celotno množino sirovin, produkcijskih instrumentov in življenjskih potrebščin v resnici napravil za družbene, s tem da jih bo odtegnil privilegiranemu razredu in jih odkazal vsej družbi kot skupno dobrino.« (Engels, istotam.)

Marxova največja zasluga je, da je pokazal bistvo družbenih odnosov med buržoazijo in proletariatom s tem, da je odkril večvrednost in dokazal, kako ta večvrednost izhaja iz enega samega vira, iz dela delov-

nega razreda, in se potem deli na vse inogoče brezdelne dohodke: industrijski profit, trgovski profit, obresti, zemljiško rento, državne davke in vse, kar se iz njih plačuje.

Na videz, kakor gleda tudi površni, plitvi meščanski ekonom. je pa stvar drugačna. Saj je tudi drugod v življenju videz večkrat drugačen nego resnica; tako se nam zdi, da se solnce vrti okrog zemlje. Na površini se namesto enega samega vira vrednosti in dohodkov vidijo kar trije, ki so povsem drugačni in med seboj različni: природа, delo in kapital. Od prirode da izvira zemljiška renta, iz dela meзда in iz kapitala profit — »kakor plodovi, ki se vsako leto obirajo z drevesa ali prav za prav treh dreves, ki nikdar ne nehajo roditi.« (»Kapital«, str. 19.) Katerega od teh treh »faktorjev« človek pač poseduje, tak je tudi njegov dohodek. Ti faktorji, ki v produkciji harmonično, složno sodelujejo, rodijo potem skupno takozvani socialni produkt in njegova vrednost se mora »pravično porazdeliti« med posestnike treh faktorjev: zemljiškega posestnika (ki poseduje tovarniško zemljišče ali pa zemljišče, na katerem se pridelujejo sirovine), delavca in kapitalista. Iz tega videza treh faktorjev izvira meščansko in socialno-fašistično pojmovanje »pravične plače« in »razdelitve socialnega produkta«, radi česar da je tudi v delavčevem interesu čim večja produktivnost.

Če pa pogledamo v bistvo stvari, kakor je Marx pokazal, ne ustvarja vrednosti ne kapital ne zemljišče, temveč samo delo; delavcu pripada protivrednost njegove delovne sile, katero je on v resnici reproduciral ter je nima z nikomur deliti, temveč samo dobiti ali priboriti si v zameno za njo enako vrednost, vrednost življenjskih potrebščin; kar delavec producira več, si v kapitalizmu prisvajajo lastniki produkcijskih sredstev kot svojo privatno lastnino, tako da se večprodukt spremeni v produkt izkoriščanja delovne sile, kar je vse kaj drugega nego razdelitev; to večvrednost si pa potem v resnici »dele« industrijski kapitalisti s trgovskimi in denarnimi ter z zemljiškimi posestniki, izmeček pa puščajo ostalim neproduktivnim stanovom. Med vsemi tistimi, ki uživajo večvrednost, res obstoji razdelitveno razmerje, nikakor pa tako razmerje ne obstoji med delom in kapitalom; tu je le izkoriščevalno razmerje. Napačna in neresnična slika o »razdelitvi« med delavcem in kapitalistom izvira le iz priznavanja produktivnosti omenjeni trojici faktorjev, ki glede na produktivnost prav toliko spadajo skupaj kakor »Notariatsgebühren, rote Rüben und Musik« (Marx, »Kapital«, celotna izdaja, III., Trinitarische Formel; — slov.: notarske pristojbine, pesa in glasba). V tej obliki ali v tej formuli ni videti tudi nobenega nasprotja med delom in kapitalom in zemljiško lastnino. »Razni dohodki imajo povsem različne vire, eden zemljo, drugi kapital, in tretji končno delo. Ti si torej niso v nobenem sovražnem razmerju, ker sploh niso v nobenem razmerju. Če pa kljub temu v produkciji sodelujejo, potem je to harmonija (soglašanje). To je potem prav tako, kakor n. pr. kmet, volli, plug in zemlja v poljedelstvu — kljub temu, da so si med seboj različni — vendarle harmonično sodelujejo. Kolikor pride med njimi (t. j. med tremi produkcijskimi »faktorji«) do kaknega nasprotja, izvira to nasprotje le iz konkurence za to, kdo od teh agentov si bo prisvojil več od produkta, od vrednosti, katero so si skupno ustvarjali.« (Marx, »Histoire des doctrines économiques«, VIII, str. 189.)

To teorijo treh faktorjev je Marx s temeljito analizo razbil in pokazal, da zemlja sama od sebe ne rodi nobene vrednosti, saj drevo v pra-gozdu ali studenčnica ali borovnice v gmajni res nobene nimajo; dalje

da tudi kapital sam ne ustvarja nobene vrednosti — ne glede na to, da sam kapital v resnici niti ni kapitalistov lastni proizvod, temveč izvira iz večvrednosti, pa čeprav bi bil prvotno v resnici produkt kapitalistovega lastnega dela in prihrankov; kajti kdor nič ne dela, ta vendar vse tisto, kar ima, zajé in zapije. («Kapital» str. 143: »Če kdo zajé vse svoje posestvo na ta način, da jemlje dolg, ki se navsezadnje zravna z vrednostjo tega posestva, ne predstavlja vse posestvo nič drugega kakor celotno vsoto njegovih dolgov.«)

Poglejmo zdaj, kako se vrednost delovne sile na površju spremeni v »vrednost dela«, katerega cena je mezda, ki tvori dohodek enega od »faktorjev«.

V vsakdanjem življenju se na videz res plačuje »delo«, ne pa delovna sila. Delavec dobiva svojo mezdo na teden, na uro ali od kosa, vedno za določeno količino dela. Tako se »na površju meščanske družbe pojavlja mezda kot cena dela, kot določena množina denarja, ki se plača za določeno množino dela. V tej družbi govorijo o vrednosti dela in, kadar jo izražajo v denarju, jo imenujejo nujno ali naravno ceno dela. Po drugi strani govore o tržnih cenah dela, t. j. o cenah, ki kolebajo nad ali pod nujno ali naravno ceno dela.« (Marx, »Kapital«, str. 221.) Tako se je vrednost delovne sile spremenila v vrednost »dela«, in namesto cene delovne sile govorimo v vsakdanjem življenju in v plitvi meščanski ekonomiji o »ceni dela«. Cena dela je pa mezda in mezda je potemtakem spremenjena oblika vrednosti ali cene delovne sile. Ta spremenitev ali ta razlika je zelo globokega pomena, kakor bomo takoj videli.

Kako se računa cena dela? Enostavno se vzame povprečna mezda normalnega delavnika za daljše ali krajše časovno razdobje, recimo Din 65, in se razdeli z 8 (pri normalnem 8 urnem delavniku). Tistih Din 65 predstavlja nekako povprečno ceno ali vrednost delovne sile. Ko delim to znano, iz prakse dobljeno količino z 8, dobim = Din 7 in to imenujem ceno dela za 1 uro. Če potem delavec kapitalistu dela 8 ur, mu plača $8 \times 7 =$ Din 56 in delavec dobi na ta način »pravično ceno dela«. Če pa delavcu plačajo Din 5 na uro, je ta cena dela »nepravična« in na dan dobi Din 40. Če dela 10 ur in dobi $10 \times$ Din 8, je spet »pravično«, ko mu dajo na dan Din 70 ali ceno Din 85, če se 2 naduri dvakrat računata, tako da potem bolj pravično sploh ne more biti. Tako računajo kapitalisti in pa tudi vsi delavci, ki znajo slabo računati, ki niso marksistično izšolani in ne vidijo daleč pred nosom, vsi krščanski socialci in narodni »socialisti« in tudi vsi tisti, ki so le po imenu marksisti, v resnici pa marksizma sploh ne poznajo ali ga pa namenoma nočejo poznati.

Kdor je doslej pazno čital, bo kmalu zapazil v računstvu take teorije o »ceni dela« bistvene napake. Predvsem je že sam pojem »vrednost dela« nezmysel. Prej smo videli, da se v blagovnem gospodarstvu menjavajo posamezni produkti oz. posamezno blago z ozirom na enakost dela, enako količino družbenega dela, ki tiči v njih. Splošno človeško delo je vsebina vrednosti blaga. Če je delo vsebina vrednosti, potem pač ono samo ne more imeti nobene vrednosti! Reči: vrednost vrednosti je pač nezmysel, kakor če rečem: teža teže. »Meščanska ekonomija si je izposodila iz vsakdanjega življenja brez vsake kritike izraz 'cena dela'.« («Kapital», str. 221.)

Dalje. Tistih Din 56, ki smo jih prej postavili za ceno dela v 8 urah, predstavljajo vrednost delovne sile, ki se pa da nadomestiti že mnogo

prej nego v 8 urah, recimo v 2, 3 ali 4 urah. 8 ur ne predstavlja že več samo dela za nadomestitev vrednosti delovne sile, ne samo »potrebno delo«, temveč tudi še večdelo. Ko torej tistih Din 56 delim z 8, dobim »ceno dela«, ki pa vsebuje tudi večdelo. Na videz se pa zdi, kot da bi to bila pravilna in pravična plača za delo, in razlika med delom in večdelom je v tej »enoti cene dela«, v 1 urni ceni popolnoma zabrisana. To je pa tisti osnovni, temeljni in najvažnejši pomen, ki ga igra ta spremenjena oblika vrednosti delovne sile. To je bistvena poteza kapitalističnega gospodarstva. Vulgarni ekonom, ki tega ne razume, sploh ne razume kapitalizma, še najmanj pa takozvanega »delavskega vprašanja«. (Glej »Kapital«, str. 224.)

Spoznanje tega trika, ki nastane v igri resničnega gospodarstva z videzom, nam edino omogoča razložiti najbolj čudne pojave, ki jih sicer ne občuti matematika vulgarne politične ekonomije, pač pa delavec na svoji koži in si jih ne more enostavno razložiti. Marx nam jih je pojasnil in izračunal v »Kapitalu« (str. 225—244) in mi bomo od njih tukaj navedli samo nekaj najvažnejših.

Če delavec dela samo 4 ure na dan, torej pol delavnika, dobi po teoriji o pravični mezdii pravilno $4 \times 7 \text{ Din} = \text{Din } 28$. Ali je pa on res dobil tudi vrednost svoje delovne sile? Nikakor ne. Vrednost delovne sile, če bi se mogla pravilno izraziti v denarju, bi znašala na dan Din 56, in delavec jo pri današnji produktivnosti dela najmanj v štirih urah popolnoma nadomesti. Zato ima dobiti od kapitalista polno vrednost svoje delovne sile, vsoto denarja, ki je povprečno potrebna za delavčeve življenjske potrebe v enem dnevu. Ko delavec dela le 6, 7 ur in dobi le $6 \times 7 = \text{Din } 42$ ali $7 \times 7 = \text{Din } 49$, misli, da je pravično plačan, v resnici je pa ogoljufan, ne da bi sam to vedel. To je posledica videza, kajti »na površini meščanske družbe se pojavlja mezda kot cena dela« (str. 221). Povsod je tedaj popolnoma pravilna zahteva, da pri skrajšanem delavniku v posameznih podjetjih ali pa v nacionalnem obsegu (kakor ga nameravajo uvesti v Ameriki in kakor razpravlja Mednarodni urad dela o 40 urnem tedniku) mezde ne smejo biti znižane. (»Kapital«, str. 236: »posledice premajhne zaposlitve«.)

Še en primer, ki kaže, kako je cena dela na videz nespremenjena, v resnici je pa padla pod svoj normalni nivo, čeprav dnevna mezda celo narašča! »To se dogaja vedno, kadar se pri nespremenjeni ceni delovne ure delovnik podaljša čez svojo običajno dobo« (str. 237), torej pri ponavljajočih se nadurah. Tu je popolnoma nepravilno računati ceno dela na ta način: (n. pr. pri 10 urnem delu) $10 \times 7 = 70$ ali tudi $8 \times 7 = 56$ in $2 \times 14 = 28$, $56 + 28 = 84$. Kajti kakor hitro ne delim več cene delovne sile z 8 (urami), kjer dobim ceno 7 Din, temveč z 10 urami, ne smem več vzeti 56 kot vrednost delovne sile, temveč veliko več, nego se poveča število ur. Delovna sila se namreč pri čezurnem delu, ki se trajno ponavlja, mnogo hitreje obrablja in njena dnevna vrednost narašča hitreje, nego narašča dolžina časa, v katerem se sila udeje. Upoštevati je treba, da »resnični delavnik traja včasih čez celo leto dalj kakor normalni« (str. 237). Dalje je v zadnjih urah delo toliko težje in napornejše, tako da delavec nima možnosti, da bi v polnem obsegu nadomestil svojo potrošeno silo, četudi je pri nadurah mezda od ure nekoliko višja. V enem delavniku potem delavec potroši tri delovne sile.

Če torej pri podaljšanem delavniku ostane »cena dela« nespremenjena, (v našem primeru 7 Din), je celodnevna mezda v resnici padla

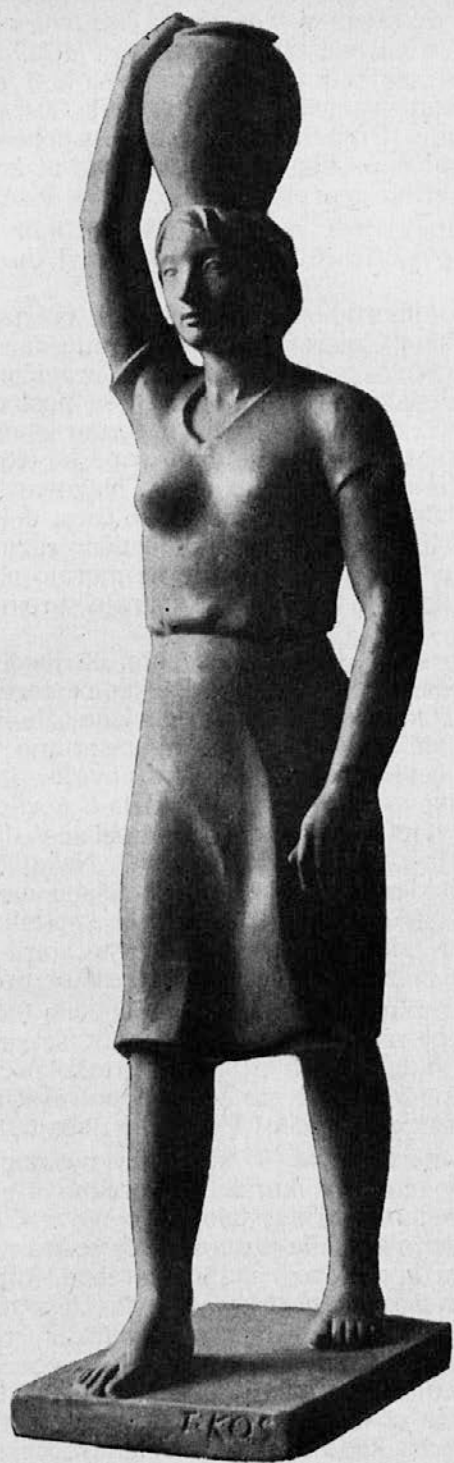
celo pod dnevno vrednost delovne sile. »Mezda od ure« se v kapitalistični praksi spremeni v količino ali faktor, ki postane popolnoma neodvisna od vrednosti delovne sile in brez vsake zveze z njo. Določa se na tako nizki stopnji, da vsota celodnevne mezde od ure delavcu ne zadostuje, da bi si nabavljaj najnujnejše življenjske potrebščine in da je prisiljen delati v naturah, podaljševati si delavnik. Tako se polagoma udomači 9 ali 10 urno delo in kapitalist skuša napraviti za pravilo ne več 56:8 (kar, kakor smo prej videli, pri podaljšanem delovniku niti ne zadostuje), temveč celo 56:10 = Din 5'6!

Splošen rezultat podaja Marx takole: Boljša mezda od nadurnega dela v resnici kapitalistu ne prikrajša večvrednosti, temveč samo zakrije dejstvo, da je pri normalnih delovnih urah mezda pod vrednostjo potrošene delovne sile, kar služi kot vzpodbuda za prostovoljno podaljševanje delavnika. Pri nadurnem delavniku pa ostane celotni znesek delovne mezde večinoma celò pod vrednostjo delovne sile. Nadurno delo poveča brezposelnost in medsebojno konkurenco med delavci samimi in s tem omogoči, da kapitalist ceno dela zniža. Nadurno delo je torej mnogo globlje, dalekosežnejše zlo, kakor se delavec sploh zaveda — kolikor nezavedni delavci ne mislijo, da je nadurno delo celo koristno. Je pač za njega trenutno koristno, škodljivo je za druge, ki so brez posla; sčasoma se pa še njemu samemu sprejme v škodo, ker se cena dela zniža.

»A k o r d n a m e z d a n i nič drugega kakor spremenjena oblika časovne mezde, kakor je mezda po času spremenjena oblika vrednosti ali cene delovne sile« (str. 239). V praksi se dolžni, koliko delavec povprečno napravi n. pr. zaboječkov na uro. Če jih napravi 7 in znana mezda od ure znaša Din 7, potem se računa zaboječek po 1 Din ($7:7 = 1$) (prim. »Kapital«, str. 240), 1 Din je potem »pravična cena« za izdelavo produkta. Toda ta cena za produkt se nikakor ne sme primerjati z ono, ki jo je včasih dobil rokodelc za svoj produkt. Kajti v rokodelčevem produktu je bil vsebovan samo potrebni delovni čas, ali pa, kolikor je rokodelc delal tudi preko tega, je pripadel njemu tudi večprodukt. Pri mezdnem akordnem delavcu pa en del od 56 kosov predstavlja že večvrednost. Če znaša večdelo 4 ure in potrebno delo 4 ure, je delavec napravil 100% več kakor znaša vrednost njegove delovne sile in zaboječki so v resnici vredni ne za Din 1, temveč za Din 2, skupaj za Din 112 več kakor les in stroški za stroje itd. Če vzamemo, da odpade na sirovine in amortizacijo strojev Din 3 po zabojčku, potem so po izvršenem delu zaboječki vredni ne le Din 3 + Din 1, temveč Din 3 + Din 2 = Din 5. Kapitalist bo zaboječke tudi prodal po Din 5 in ne po Din 4; delavec mu je napravil Din 1 profita.

Dokaz iz prakse, da je mezda od kosa le spremenjena oblika časovne mezde, je predvsem ta, da se mezda od kosa zniža, kakor hitro vsota akordov 8 urnih produktov preseže časovno mezdo 8 ur. Delavci pri rafiniranem akordnem sistemu drug drugega priganjajo in prehitvajo, tako da polagoma sami povišajo povprečno število kosov na uro, kar privede do tega, da kapitalist zniža akordne postavke. Rezultat je isti, kakor smo ga prej popisali pri podaljševanju delavnika ali pri nadurnem delu. (»Kapital«, str. 241.) Pripomniti je treba še, da je radi lahke kontrole po kvaliteti produkta »mezda od kosa... najbolj plodonosen vir odbitkov od mezde in kapitalističnega sleparstva« (str. 240).

Bistvo raznih ameriških tajlorističnih (Taylor je uvedel t. zv. znanstveno organizacijo dela po točnem načrtu za vsakega delavca in eksaktno natančnem merjenju in plačilu izvršitve dela ali učinka) in evropskih

Tine Kos. Dekle gre po vodo

racionalističnih metod obstoji v tem, da se kosovna postavka ali mezda od komada ne določa na podlagi povprečnega dela, temveč na podlagi hitrosti ali uspešnosti najbolj izurjenega in najbolj spretnega delavca. Povprečni delavec mora potem napenjati vse sile, da sploh dobi zadostno mezdo za preživljanje. Premije za posebne uspehe se dosežajo tako kakor nadure: normalna mezda od kosa je tako nizka, da delavec brez premije ne more živeti in napenja vse sile, da jo doseže.

Tendenca akordne mezde je, »da z dvigom individualnih mezd čez povprečnost pade ta povprečnost sama«, to se pravi, da se zniža cena delu.

Ti sprehodi skozi teorijo vrednosti so nam pokazali prvič, kako izredno važen je nje študij za resnično poznavanje današnjega gospodarstva, drugič pa, da s tem, da se delavcu plača pravična plača za delo, še vedno ostane kapitalistično izkoriščanje in vse posledice, ki so z njim v zvezi. Tega ne bodo odpravile nobene reforme in nobena zakonodaja, nobene fašistične korporacije in še najmanj papeške okrožnice, kajti vsem tem manjka eno: odprava produkcije blaga, blagovnega gospodarstva, v katerem je pa tudi delovna sila blago. Toliko časa, dokler sta produkt in delovna sila blago, toliko časa traja kapitalistično razmerje, ki ima svoje zakone, ki jih nobene iluzorične fantazije ne morejo ublažiti, kajti s tem bi posegle v dotične zakone, ki jih pa ne marajo spremeniti.

Poglejmo še eno stran, ki nam dokazuje, da je delovna sila v kapitalizmu blago in ki nam kaže tudi vse posledice tega. Ta dokaz tiči v dejstvu, da ves tehnični napredek, vsa tehnična izboljšanja niso delavčevega stanja prav nič izboljšala, temveč nasprotno poslabšala. Če se n. pr. produktivnost čevljarskega dela tako poveča, da se povprečno na enega delavca v veliki tovarni v 8 urah izdela 8 čevljev namesto enega, ne postane delavec s tem nič bolj bogat. On dobi še vedno staro mezdo, ki naj, recimo, odgovarja vrednosti delovne sile. Nekaj časa mu kapitalist lahko plačuje več, dokler ima samo on izboljšane metode. Toda ko se te splošno uvedejo, pade vrednost čevljev in kapitalist ne dobi za nje skupno nič več kakor takrat, ko se je delalo po starih metodah in manj napravilo. Delavčeva mezda ostane na istem kakor prej.

Vrednost delovne sile z razvojem kapitalistične industrije celo pada. Kajti isti proces, kakor smo ga videli pri čevljih, se zaradi nujnosti konkurence vrši v vseh industrijskih panogah in tako počasi vrednost vseh predmetov, ki tvorijo delavčeve življenjske potrebščine, pada. Z njimi pa pada tudi vrednost delovne sile! (»Kapital«, str. 62).

Neprestano večanje kapitala, ki se vrši v posameznih podjetjih, da ostanejo konkurenčno zmogljiva, koraka vzporedno s povečevanjem tehničnega aparata (konstantnega kapitala), kar povzroča izpodrivanje delovne sile. Z akumulacijo kapitala postaja torej vedno večja armada brezposelnih. Ta je pa za kapitalizem nujno potrebna, kajti po drugi strani akumulacija povzroča novo zaposlitev v novih ali v drugih panogah, ki črpajo delovne sile iz rezervoarja brezposelnih, iz »rezervne armade«. Če ne bi bilo rezervne armade, če ne bi bilo večne brezposelnosti, se kapitalizem sploh ne bi mogel razvijati, kar je dokazal Marx v poglavju o akumulaciji in o nje posledicah za delavski razred. Brezposelnost je torej življenjska potreba kapitalizma, brez katere ne more živeti kakor riba ne brez vode. V času največje prosperitete je bilo v Ameriki vedno okrog 3 milijone brezposelnih in podobno je bilo v vseh kapitalističnih

državah. Toda: »Čim večje je družabno bogastvo, udelejujoči se kapital, obseg in energija njegove rasti, čim večja je s tem tudi absolutna veličina proletariata in produktivnosti njegovega dela, tem večja je industrijska rezervna armada. Isti vzroki, ki razvijajo raztezno silo kapitala, razvijajo tu i razpoložljivo delovno silo. Relativna velikost industrijske rezervne armade raste torej z viri bogastva. Čim večja je pa rezervna armada v primeri z aktivno delavsko armado, tem večje so mase preobilnega prebivalstva, čigar revščina je v obratnem razmerju z mučnostjo dela. Čim večja je končno v delavskem razredu plast Lazarjev in industrijska rezervna armada, tem večji je pavperizem. To je absolutni, splošni zakon kapitalistične akumulacije« (Marx, »Kapital«, str. 176—7).

»... Iz tega sledi, da se v oni meri, kakor se akumulira kapital, slabša delavčev položaj, pa naj bo njegova plača kakršnakoli, visoka ali nizka.« Jasno je, da rezervna armada potiska mezdo vedno nižje, celo pod vrednost delovne sile. In visoke mezde, ki smo jih imeli neposredno pred vojno in neposredno pred svetovno gospodarsko krizo, zlasti v Ameriki, prav nič ne pobijajo omenjenega Marxovega stavka, kakor bi hoteli dokazati vsi kritiki Marxa in tudi socialisti-revizionisti in vsi naši krščanski in liberalni sociologi. Teh protidokazov se je Karl Kautsky nevede branil s tem, češ, da je Marx mislil relativno, da postaja položaj delavca slabši napram ogromnemu bogatenju kapitalističnega razreda. Toda mi smo prej videli, da se to razume absolutno. Pri navidezno visokih mezdah, ki smo jih videli v Ameriki, je bilo delo samo izredno intenzivno, kar je isto tako, kakor da bi bil pri nespremenjeni intenzivnosti dela delovnik podaljšan, in v takem primeru se delovna sila neznansko hitreje iztroši; v enem dnevu se porabi ne le ena, temveč dve, celo tri; »visoka« mezda je pa za polovico, maksimalno še enkrat toliko kakor »normalna« mezda. Zato postanejo vsi delavci v takih podjetjih z »visokimi mezdami« predčasno stari, nesposobni za delo. Delavca, ki je star 40 let, da, včasih celo 35 let, v takih racionaliziranih podjetjih nihče več ne sprejme; celo take table so na vratih! Najbolj priljubljeni so 20 do 26 let stari. Ti delavci morajo svoje »visoke« mezde čuvati za starost od 35. leta naprej in za brezposelnost, ki jih lahko vsak čas doleti. Koliko jim potem od »visoke mezde« ostane? Tako se izkaže, da je popolnoma pravilen Marxov stavek, da se z razvojem kapitalizma »slabša delavčev položaj, pa naj bo njegova plača kakršnakoli, visoka ali nizka«. Mi bi lahko pristavili, kakor vidimo iz praktičnih zgledov v Italiji in bomo še videli v Nemčiji: »pa naj se mezde uravnavajo v korporacijah ali pa ne«. Še več, ravno korporacije, kakor praksa kaže in v kar se podrobneje na tem mestu ne moremo spuščati, ravno v veliki meri položaj delavca še poslabšajo in zato so v Italiji in Nemčiji tudi potrebne. Dokler sam mezdni sistem traja toliko časa, se tisti stavek ne da spremeniti.

Tudi gospodarske krize si morem razložiti edino na podlagi teorije o vrednosti blaga in delovne sile. Brez te teorije sem tu nemočen, se ne morem pravilno orientirati. Stvar obstoji v tem: Kapitalist plačuje delavcu v najboljšem slučaju vrednost delovne sile. Delavec mu to vrednost reproducira (ponovno producira, nadomesti) in vrhu tega producira še večvrednost. Ta večvrednost je blago, ki ga je treba prodati. En del ga kapitalisti kupijo med seboj in ga porabijo za svoj privatni konzum, ga zajedo in zapijejo; drugi, večji del pokupijo tudi kapitalisti za večanje svojega produkcijskega aparata ali pa preostane. Kajti delavci, ki prejmejo samo mezdo v višini vrednosti, ne morejo kupiti nič več, nobene

večvrednosti. Toda s tem, da se del večvrednosti uporablja za večanje produkcijskega aparata, se vrši povečana produkcija potrošnih predmetov — obleke, čevljev, živil, saj je to vendar končni namen vse produkcije. Te pa more večina konzumentov — delovno ljudstvo radi svojega proletarskega položaja, ker lahko kupuje samo v višini svoje delovne sile in radi potiskanja mezde pod vrednost delovne sile in brezposelnosti niti v tisti višini ne. Produkti se ne morejo prodajati, ker ni kupca, in tako nujno nastane gospodarska kriza, ki je v kapitalizmu redno ponavljajoč se pojav. Noben balzam ne more krize v samem kapitalizmu odpraviti, ker je kriza nujna posledica kapitalistične produkcije blaga. Kdor je trdil nasprotno, tega je še vedno praksa pobila. Dokler delavski razred na katerikoli način, zavestno ali nezavestno, podpira sistem produkcije blaga ali ga celo hoče obdržati, kakor bi bilo, če bi se res vsi delavci pofašistili in v »korporacijah« podpirali kapital, pristajali na nižanje mezd in prosili za zaščitne carine, toliko časa on nima pravice pripisovati vzroke svojega slabega položaja komu drugemu kakor sebi.

Ina Slokanova, Otrok

*Prišel je od nekod otrok
v raztrgani srajčki in s strahom
v očeh —
ter je boječe iztegnil roko:*

— Dinar prosim!

*— Otrok drobni, odkod?
Toliko je dandanes sirot,
si tudi ti?*

Otrok odkima in vzdrti...

*— Pa čemu prosiš potem?
Kam daš denar, ki ga izvabiš
ljudem?*

*Drobno zastoka otrok,
skoro zajoku:*

*— Mamica bolna leži —
oče pa pije vse dolge noči,
ni kruha, mleka ni —
in smo lačni
mama, Andrejček, Stanko in jaz...*

*Otrok izteguje roko,
njegov drobni, žalostni obraz
je obraz starca — osemdesetih let.*

*Zlato naših hranil
makaroni Jajnine špageti*

Tone Maček,

Iz zgodovine delavske pesmi

Svoje gorje in svoj protest proti zatiralcem so izražali v pesmi že prastari narodi, tako v Kitaju (Siking), v Perziji, deželi Faraonov, kakor v stari Heladi in v Rimu. Iz teh pesmi je večinoma težka resignacija; duha upornosti je v njih še prav malo. Šele proti koncu srednjega veka se prične buditi samozavest zatiranega kmetstva v spoznanju:

*Der Bauer ist an Ochsenstatt,
nur dass er keine Hörner hat ...
(Kmet nadomešča vola,
samo da nima rogov ...)*

in kmečki hlapec vzdihuje:

*Beim Bauern muss ich dreschen
und essen saure Milch ...
(Pri kmetu moram mlatiti
in jesti kislo mleko ...)*

Ulrich von Hutten vprašuje:

*Ist auch ein Fürst, der hab' zuviel?
Ich frag: ist einer, der hab' genug?
(Ali je kje knez, ki bi imel preveč?
Vprašam: ali ima sploh dovolj?)*

Ko je bila mera krivic do vrha polna, se je kakor vihra dvignila »Kmečka zveza« proti nepopisnim tiranijam svetnega in duhovniškega plemstva in je povračala milo za drago z geslom »Za staro pravdo«. V tej dobi (16. stol.) je nastalo več bojnih popevk uporniških kmetov, ki so se med Nemci ohranile do današnjega dne. Gotovo so jih imeli tudi hrvaško-slovenski uporniki, a ohranili sta se nam samo dve vrstici:

*Le vkup, le vkup, le vkup,
le vkup, uboga gmajna!*

Kmečki upori, započeti s tolikim navdušenjem in srdito odločnostjo, so bili radi nesloge v vrstah upornikov in radi pomanjkanja smotrenega vodstva ter orožja v krvi zadušeni. Nad sto tisoč upornih kmetov in njihovih svojcev je v tedanjih deželah nemškega cesarstva padlo kot žrtev boja ali rablja. Neka pesem iz tedanje dobe toži:

*So ist das End vom Liede,
eine grause Tyranei.
Ach Herrgott, gib uns Friede
und bring die Straß vorbei!
(Tako je konec pesmi
strašno tiranstvo.
Gospod bog, podeli nam mir
in naj gre kazen mimo nas.)*

Neka druga pesem pripoveduje o takratnem kmečkem in reformacijemskem preganjanju:

*Man hat sie an die Bäume gehenckt, erwürgt und zerhauen,
heimlich und öffentlich ertränkt viel Weiber und Jungfrauen.
(Obešali so jih na drevje, jih zadavljali in razmesarili,
tajno in javno so potopili mnogo žensk in deklet.)*

Ni zaman nastal takrat tudi tale verz:

*Wer im 1523 sten Jahr nicht stirbt,
im 1524 sten nicht im Wasser verdirbt,
1525 sten nicht wird erschlagen,
der mag wohl von Wundern sagen.
(Kdor leta 1523 ni umrl,
kdor ni bil 1524 utopljen,
1525 ubit,
se je z njim zgodil čudež.)*

Učinkovito je opisal naš Aškerc to dobo v svojem ciklu pesmi »Stara pravda«.

Za dolgo dobo je bil potem v Evropi vsak uporniški duh strt, dokler ni znova oživel ob koncu osemnajstega stoletja in je v veliki francoski revoluciji pometel s fevdalizmom. Pod vplivom francoske revolucije in pod pritiskom silne bede je pozneje, v začetku devetnajstega stoletja vprizorilo angleško delavstvo znane pohode proti strojem, ki jih je smatralo za glavne povzročitelje bede in jih je v svoji onemogli jezi razbijalo. Iz te dobe poteka znana »Pesem angleških delavcev«, ki jo je Ernst Toller vključil v svojo dramo »Rušilci strojev« in ki nam slika njih trpljenje v monotoni melodiji z besedami:

*Joj, joj, joj, prejoj,
kdaj bo robstva jarem strt?! ...*

Francoska revolucija, ki so jo pomagale pripravljati žgoče poulične satire pariškega tretjega in četrtega stana, nam je prinesla divno »Marseljezo« (po mestu Marseille, kjer so jo prvič peli 1792. leta. Ustvaril jo je Rouget de l'Isle). Ta je postala tekom časa himna vsega mednarodnega delavstva, z različnimi besedili. V novejši dobi, ko je »Marseljeza« postala oficijelna francoska nacionalna himna, je njena slava med delavstvom nekoliko obledela, a kljub temu jo moramo še vedno smatrati kot prvo bojno pesem mednarodnega proletarijata, zlasti, če vpoštevamo njen prvotni tekst in namen. V slovenščino jo je prvi prevedel Etbin Kristan. Drugo slovensko besedilo je izšlo v »Zadružnem koledarju« za leto 1928. brez navedbe avtorja. Kristanov tekst je gotovo vsem znan:

*Vstanite, bratje, urno, smelo,
rešitve že se bliža čas ...!*

Druga pesem francoske revolucije je »Carmaguole«, ki zasmehuje »Madame et Monsier Veto« (kralj Ludvik in kraljica Marija Antoinetta). Carmaguole so se imenovali jopiči marseillskih revolucionarjev, ki so to pesem leta 1792 prvi začeli peti in se je hitro razširila po vsej Franciji, kjer jo pojo še danes.

»Ca ira!« je tretja pesem francoske revolucije. Svoj naslov ima zahvaliti takratnemu ameriškemu poslaniku v Parizu, Benjaminu Franklinu, ki je pri vsaki priliki rad tolažil: Ca ira — Bo že šlo!

V julijski revoluciji 1830 si je pariški proletarijat za svoje popevke prisvojil več priljubljenih tekstov pesnika Berauseja.

Razredno opredelitev tudi v pesmi je pa prineslo šele revolucionarno leto 1848. Tedaj se je porodilo na Francoskem in v Nemčiji izrazito tendenčno pesništvo. Tedaj se začnejo pojavljati v Franciji prvi pesnikidelavci iz vrst delavstva samega. Gustav Leroy, izdelovalec škatlic za šivalne potrebščine, je napisal 24. februarja 1848 leta »Pozdrav mladi republiki« in 25. februarja je pariški proletarijat naskočil Tuilerije. Za njim je Pierre Dupont napisal »Pesem o kruhu«, ki so jo v juliju istega leta peli prvič na pozornici pariškega gledališča Saint Martin:

*Pred marmornim stopniščem se ne ustavi
ljudstvo, ki ga glad mori...*

Raoul Bravard, ki je marca 1850 spesnil »Pesem Žakov«:

*Proč despoti, ponočnjaki,
beda je razvila prapor...*

je bil pozneje za to obsojen na 5 let ječe in 6000 frankov globe. Njegovo pesem je pa legaliziral novinar Emile de Girardin, ki jo je natisnil v svojem listu in se je pred sodiščem prečitala.

Tretje cesarstvo Napoleona III. je začasno zadušilo tudi pesniško izražanje četrtega stanu. Ko pa se je po nemški zmagi pri Sedanu zrušilo njegovo cesarstvo, je v dneh pariške komune spesnil pariški strugar Jean Pottier nov tekst revolucionarne pesmi, ki je znana danes po vsem svetu pod imenom »Internacionala«. Njegov poklicni tovariš Degeyter v Lilleju jo je med raznimi vposlanimi teksti kot najbolj primerno izbral in jo kot skladatelj-samouk vglasbil za neko delavsko proslavo. Internacionalni sloves je dobila pesem na nekem socialističnem kongresu v Parizu, kjer so bili navzoči tudi inozemski delegati. Delegat Guesquiera iz Lilleja je ob zaključku stopil na oder in jo s svojim krasnim glasom zapel. Navzoče je tako navdušil, da so refren pesmi takoj povzeli in ga peli z njim. Od tedaj se je »Internacionala« hitro razširila po vsej Evropi. V Rusiji velja danes za državno himno. Njen skladatelj Degeyter je bil v poznejših letih precej zagrenjen, ker so njegovo skladbo pomotoma pripisovali nekemu drugemu, in je po vojni prestopil v francosko komunistično stranko. Umrli je 26. septembra 1932, star 84 let. Komunistična uprava pariške predmestne občine Saint Denis mu je oskrbela pogreb na občinske stroške.

Slovinci imamo štiri besedila za »Internacionalo«. Prvega je oskrbel že leta 1904 Anton Kristan in ga priobčil v idrijskem »Napreju«. Drugega je priredil Etbin Kristan še pred vojno. Tretjega Ivan Vuk v po-vojni dobi. Ko so leta 1922 o priliki vsedelavskega zleta v Mariboru hoteli združeni mariborski delavski pevski zbori nastopiti tudi z »Internacionalo«, niso imeli potrebnega slovenskega teksta, kajti, kar je značilno za takratne razmere, ni nihče v Mariboru vedel, da slovenska »Internacionala« že obstoji. Zato so poverili Čulkovskega, da jim potrební tekst oskrbi, kar je storil na podlagi nemškega teksta Emila Luckhardta:

*Na plan, zakleti v bede krilo,
čas spona je raztrgati!
Že iz nižin z vulkanske silo
pravice jeza plameni...!*

Pottier je poleg »Internacionale« spesnil še več priljubljenih tekstov, kakor »Jean Misère« (Janez Siromak), »Vojna« in »Upornik«. Poleg njega je tudi J. P. Clement pisal poljudne verze za preprosto ljudstvo, ki se pojo še danes. Po padcu pariške komune 1871 v Franciji sicer ni bilo več revolucije, bilo pa je še mnogo vstaj, katerih spomin hranijo pesmi francoskega proletarijata. »Marseljeza«, »Ca ira«, »Carmaguole« in »Internacionala« pa bodo preživele stoletja.

Italijanski proletarijat ima precej revolucionarnih pesmi, ki pa so v ostalih deželah manj znane. Še iz dobe italijanskih bojev za zedinjeno in svobodno Italijo v prejšnjem stoletju je znana »Garibal-

Käthe Kollwitz. Proletarska pesem

dijeva koračnica«, iz poznejše dobe modernega proletarijata pa »Bandiera rossa« (Rdeča zastava), ki je tudi deset let fašistične diktature še ni moglo zadušiti. Med italijanskimi socialnimi pesniki nam je najbolj znana Ada Negri. — Tudi proletarijat Pirenejskega polotoka, zlasti španski, ima brezdvomno dosti revolucionarnih pesmi, ki pa pri nas še niso znane.

Noben narod pa nima (izvzemši današnjo Rusijo) tako razvite delavske pevske in glasbene kulture kakor Nemci. Saj je od 200.000 članov delavske pevske internacionale bilo 120.000 samo Nemcev, ki so se delili na preko 4000 delavskih pevskih društev. Nemški proletarijat ima bogato in imponirajočo pevsko tradicijo. Že srednji vek s svojimi roparskimi vitezi in pozneje krvave kmečke vstaje so mu zapustile mnogo primitivnih popevk, v katerih se izraža gorje tlačana in hrepenenje po svobodi. Francoska revolucija tudi tu ni ostala brez vpliva; v letih 1812 in 1813 so Napoleonovi vojaki, ki so se še sami udeležili rušenja Bastille,

zanesli v Nemčijo »Marseljezo«, ki ni tu od tedaj naprej več utihnila. »Marseljeza« je postala bojna pesem revolucionarnega predmarčnega dijaštva, ki se je zbiralo v tisti »Sturm und Drang-periodi« v svojih vse-skozi liberalno prevratnih »Burschenschaftih«.

Prvi nemški tekst »Marseljeze« je izdal nemški politični emigrant Harro Harring v Bernu leta 1834. V njem zahteva, povsem v skladu z nastrojenjem tedanje dobe, kri nemških knezov. Od takrat se ta pesem stalno pojavlja z različnimi besedili v nemških pesmaricah. Na podlagi njenih besedil, bolj ali manj radikalnih, se lahko razbere, kakšen je bil vsakokratni politični horizont v državi. Ohranjeni so teksti Georga Feina in Ferdinanda Freiligratha; dne 30. julija 1848 je bil v »Listu delavskega društva v Kölnu« objavljen prevod originalnega francoskega besedila od neznanega prevajalca; leta 1849 je izšlo pri Wollerju v Leipzigu v »Novoletnem Almanahu za podložnike in hlapce« novo besedilo od H. Bauerja, člana centralnega komiteja Zveze komunistov, ki jo je leta 1848 ustanovil Karl Marx. Založnik Woller je moral radi tega v ječo. Leta 1850 je Viljem Weitling objavil v svoji »Republiki delavstva« novo besedilo, ki ga je po vsej verjetnosti spesnil sam.

Vsi ti teksti so v poznejši reakcionarni dobi zašli več ali manj v pozabo, ker se niso smeli peti. Dunajski delavci so si pomagali na ta način, da so peli Heinejeva »Dva grenadirja« v kompoziciji Schumanna, v kateri se nahaja tudi odlomek melodije iz »Marseljeze«. Ko so zadoneli akordi tega odlomka, se je poslušalec pollaščal vihar navdušenja in dostikrat je policija radi tega shod ali koncert razpustila.

Leta 1864 je končno znani socialista Jakob Andorf (umrl 1898) pod vtisom vesti o Lassallejevi smrti zložil nov tekst na melodijo »Marseljeze«, ki se še danes poje kot »Delavska marseljeza« socialnodemokratskega delavstva. Razločuje se od prejšnjih tekstov v tem, da ni v njem več govora o pučizmu in krvavi osveti, temveč priznava, kakor Lassalle, potrebo duhovnega boja kot edino pravega:

*Sovražnik, ki vse naše čase
obdaja s črno nas nočjo,
je nezavednost ljudske mase.
Le duha meč jo zmagal bo!*

Tudi na Potier-Degeyterjevo »Internacionalo« imajo Nemci več tekstov in se besedila, ki jih pojejo komunisti, po svoji radikalnosti kajpada precej razlikujejo od socialnodemokratskih.

Z dvigom razredne zavesti nemškega proletarijata, z utrditvijo njegove politične svobode in z edinstvenim razširjenjem njegovih organizacij se je tudi njegova pevska in glasbena kultura neverjetno dvignila. Skoraj ni kraja v Nemčiji, kjer ne bi obstajalo delavsko pevsko ali glasbeno društvo. Najboljši nemški pesniki in skladatelji so se postavili v njihovo službo. Poleg tekstov Heineja, Freiligratha in Herwegha so v novejši dobi priljubljeni zlasti pesniki Bartel, Preczang, Schönlanke, Zech, Grissar, Kästner, Brand, Tucholsky in drugi. Med skladatelji zavzema zlasti pri avstrijskem delavstvu častno mesto Josef Scheu, zatem Uthmann, Blobner, Fuchs, Kerkow, Heinz, Frei, Zahn, Riva in cela vrsta drugih. Razen tega so si nemški delavski pevci prisvojili vse pomembnejše delavske pesmi drugih narodov, zlasti mnogo ruskih in celo kitajsko »Pesem dela«.

Naj navedem tu, vsaj naslovoma, nekaj najbolj priljubljenih nemških delavskih pesmi (več jih je prevedeno tudi v slovenščino): »Socialistič-

na koračnica« (besedilo zložil Maks Kegel, vglasbil Karl Gramm), »Vzburjenje duhov (Riva), »Delavski pozdrav« (Hanslitschek-Blobner), »Možje dela« (Klara Müller-Peter Heinz), »Misli so proste« (stara avstrijska pesem iz 18. stoletja), »Krvava sodba« (pesem izza vstaje šleskih tkalcev), »Sycbodi prosto pot« (Georg Herwegh-Richard Fuchs), »Pesem mladih proletarcev« (Hans Reinowski), »Pesem o Robertu Blumu« (ki je bil radi vodilne vloge v marčni revoluciji ustreljen na Dunaju dne 9. novembra 1849. Pesem je nastala prav tedaj, avtor in skladatelj nista znana). Zadržanja se takole:

*Zjutraj, med četrto uro in med peto
se Brandenburška vrata na stežaj odpró.
Rokè na hrbtu zvezane, z vojaško četo,
je stopal Robert Blum s povzdignjeno glavo.*

Dalje pojó nemški delavci kaj radi različne svobodoljubne pesmi na melodijo znane nacionalne himne nemških Tirolcev »Andreas Hofer-Lied«:

Tam v Mantovi v okovih ...

Med avstrijskim delavstvom je najbolj popularna »Lied der Arbeit« — Pesem dela, ki je nastala podobno kakor »Internacionala«. Leta 1868 so ustanovili na Dunaju delavsko izobraževalno društvo. Nekega dne so našli v svojem nabiralniku listič s pesmijo, posvečeno novoustanovljenemu društvu, brez podpisa. Pesmico je izročil tedanji voditelj dunajskega delavstva Andrej Scheu svojemu bratu Josefu, da jo vglasbi za novoustanovljeni društveni pevski odsek. Ko so jo čez nekaj tednov prvič peli na veselici pri Zobelu na Dunaju, se je s svojo veličastno melodioznostjo takoj priljubila in razširila. Pozneje so odkrili tudi avtorja besedila, 21 letnega tkalčevega sina Josefa Zapfa, ki se je, dasi samo z ljudskošolsko izobrazbo, poleg pesništva bavil tudi z risanjem. Ko je kmalu zatem ugodno prodal neko svojo radiranko, je odšel v Francijo, da se izpopolni v svoji stroki. Po vrnitvi je služil na Dunaju kot učitelj na graversko-zlatarski šoli. Josef Scheu (rojen 15. IX. 1841 na Dunaju) je bil učitelj petja in je še do konca prošlega stoletja deloval pri delavskih pevskih zborih kot pevovodja. Njegova brata Andrej in Heinrich sta morala radi političnega delovanja za najhujše avstrijske reakcije pobegniti v inozemstvo. »Pesem dela« pa je postala v Avstriji kljub vsemu prava narodna himna:

<i>Zapojmo delu zdaj na čast, ki je človeku dalo v last od nekdanj vso zemljo. Bogastvo celega sveta je naša roka ustvarila. Bod' delu čast! Bod' delu čast!</i>	<i>Kot rekel Galilej nekoč, ko svet se je pogrezal v noč: »In vendar giblje se! Tako zakličimo še mi: »Od dela le ves svet živi! Bod' delu čast! Bod' delu čast!</i>
--	--

Pogosto se poje tudi »Zvezna pesem«, ki jo je leta 1864 Georg Herwegh posvetil po Lassalleju novoustanovljenemu »Splošnemu nemškemu delavskemu društvu«, vglasbil pa jo je Peter Heinz. Ima dvanajst verzov, od katerih navajam štiri:

*Moli, delaj! svet veli.
Moli kratko, čas hiti!
Za vse drugo bodi gluha,
moli kratko, čas je kruha!*

Ko navede različna dela, pri katerih se mora delavec potiti, vprašuje:

*Kje pa tvoj je kruha kos?
Kje obutev, saj si bos?
Kje je tvoj zakurjen dom?
Kje tvoj meč za bojni grom?*

*Pridni ko čebele ste,
kje pa strd ostala je?
Glejte, trotje so odveč!
Nimate li žela več?*

In h koncu opominja:

*Jarem že zlomite svoj,
naj ne bo zaman Vaš znoj!
Robski svoj zlomite duh,
ker svoboda je Vaš kruh!*

Poleg tega ima nemško delavstvo zelo razvito tudi mladinsko petje z velikim številom primernih tekstov, kakor »Mladi smo, to je lepo«, »Pesem Detoljubov« (obe tudi v slovenščini) in »Pesem rdečih sokoličev«.

A motil bi se, kdor bi mislil, da delavska pevska društva v Nemčiji gojè samo izrazito delavsko pesem, ker drugili ne marajo ali ne znajo. Velik del njihovih programov zavzemajo priljubljene narodne ali ponarodele pesmi, gojè pa tudi klasično glasbo in zborovsko petje. Na vsakem boljšem delavskem koncertu se slišijo kantate, balade, arije in oratoriji Mendelssohna, Mozarta, Händela, Haydna, Bethovna, Glucka, Bacha, Brahmsa, J. Röntgena, Musoryskega in celò našega Gallusa; navadno s spremljevanjem orkestra. Zadnja leta so bili sploh zelo v modi delavski simfonični koncerti.

Delavska pesem je postala nemškemu delavcu kakor vsakdanji kruh, s katerim se je hiral vsak dan, da si nabere novih sil v težki socialni borbi, za priboljšek si je pa privoščil tudi glasbenih umetnin. Delavska pevska in glasbena kultura se je začela v povojni dobi vedno bolj razvijati v pravcu koncentracije sil, v izoblikovanju pravih ljudskih zborov pevskih množic. Ne več samo moški zbor ali ženski zbor ali mogoče otroški zbor vsak posebej, temveč vsi skupaj, moški, ženske in otroci v velikem zboru ljudske mase, ki lahko podaja vse glasovne nijanse in imponira že s svojim nastopom in maso — to je izraz in cilj sodobnosti. Le na ta način je bilo mogoče nemškimi delavcem organizirati in vprizoriti odlične glasbene festivale in monstre-koncerte, pri katerih je, kakor leta 1928 pri vsedržavnem zletu delavskih pevcev v Hannoveru, sodelovalo v 10 koncertih 50.000 delavskih pevcev, pevk in godbenikov. To delavsko pevsko olimpijado Nemčije so takrat posetili zastopniki delavskih pevcev iz vseh kulturnih držav sveta in množice priznanih skladateljev in godbenikov iz meščanstva.

Hitlerjev režim je kajpada tudi nemški delavski pevski zvezi zadal s svojo »izenačbo« hud udarec, a uničil je še ni. Seveda je ustavljeno njeno krasno mesečno glasilo, seveda so najbolj agilni in zavedni funkcionarji zveze in posameznih njenih društev bili prisiljeni k odstopu in so njih mesta zasedli pristaši nacionalsocialistične diktature, a pevci stare šole so ostali, ker brez njih ni društev in ni zveze. Sicer bodo zaenkrat izginile iz delavskih koncertnih programov »Internacionala«, »Marseljeza« in podobne pesmi, ne bo več opevanja rdeče zarje in boja za svobodo, ali vse to bo živelo v dušah nemških delavcev dalje, kakor je živelo pod najhujšo reakcijo Friedricha Wilhelma in Bismarcka, da je

pozneje s tem lepšim ognjem zažarelo. Upamo, da te pesmi v Nemčiji ne bodo dolgo ležale po zasebnih arhivih skrite in da velja tudi zanje verz, ki ga je napisal Hoffmann von Fallersleben (1798—1874) v svoji pesmici: »Čemu naj bi prosil?«

*Vse se obrne
in zopet povrne
svoboda se vsem!
Obupat' ne smem!*

Tudi nekateri Slovani imajo že staro tradicijo svobodoljubne pesmi: Čehi, na primer, imajo še stare religiozno-borbene korale izza husitskih vojn. A tudi moderna delavska pesem je pri njih precèj razvita. Poleg prevodov internacionalnih delavskih pesmi imajo tudi dosti originalnih na besedila socialnih pesnikov Havlička, Nerude, Hladeka, Macharja, Bezruča, Wolkerja in Haška, dasiravno so internacionalno malo znane, enako kakor tudi poljske revolucionarne pesmi, katerih začetki leže v bojih za nacionalno osvoboditev izpod nemškega in rusko-carskega jarma. Znana je poljska »Rdeča zastava« in slovaška »Pesem tlačanov«.

Židje imajo dovolj razvito nacionalno pesništvo, ki pa mu manjka izrazitega revolucionarnega obeležja radi brezupnega stanja, v katerem je ta večno preganjani narod vedno živel. Zato izražajo njihove pesmi predvsem grenko bôl resignacije, pretresljive tožbe in besedno borbo z Jehovo, ki dopušča tolikšno trpljenje. Podobne motive srečujemo tudi v pesmih ameriških črncev.

Izmed Slovanov so se Rusi v delavski pesmi najbolj internaciójnalno uveljavili. Njihove revolucionarne pesmi so več ali manj znane med delavstvom po vsem svetu. Kako tudi ne, saj so njih revolucionarni podvigi večkrat zažareli kakor čudežni meteori nad vsem svetom in se je internacionalno delavstvo nehote moralo ozirati v njihovo stran in ni čudno, če se je hotelo tudi bližje seznaniti s pogonskimi silami in duševnim življenjem tega naroda, ki se mu more v svoji elementarnosti samo še francoski postaviti ob stran.

Swobodoljubna pesem, živeča od generacije do generacije v preprostem narodu, je pri Rusih zelo stara. V nji nahajamo še spomine na Ivana Groznega, na razbojnika-revolucionarja Stenka Razina, ki je bogatim jemal in revnim dajal, na Pugačev punt, na Napoleonovo invazijo in na ustreljene zarotnike-oktobriste. Med revolucionarno inteligenco sta bili v drugi polovici prošlega stoletja že znani »Marseljeza« in »Internacionala«, ki sta stalno odmevali od mračnih sten zamreženih celic Petro-Pavlovske in Schlüsselburške trdnjave, kakor tudi preko zasneženih poljan Sibirije, koder so jih peli politični jetniki in izgnanci.

V letu prve ruske revolucije 1905 se je pa ruska revolucionarna pesem neverjetno hitro razmahnila in razširila ter postala narodno blago. Medtem ko se je zapadna Evropa že dolgo veselila svojih več ali manj širokogrudnih političnih svoboščin in živeła več ali manj demokratično življenje, je Rusija še vedno tičala globoko v srednjem veku in vzdihovala pod despotizmom. Zato se njene revolucionarne pesmi odlikujejo po silni borbenosti in strastni doslednosti, kakor da bi hotela Rusija v tej

kratki dobi nadomestiti zamujeno in doseči stopnjo razvoja, ki si ga je Evropa priborila šele tekom dolgega stoletja, od prve francoske revolucije dalje. In uprav radi tega svojega nezadržnega elana so ruske proletarske pesmi tako zelo priljubljene med delavstvom ostalih dežel.

Posebnost ruske svobodoljubne narodne poezije so pesmi »katoržnikov«, kaznjencev in izgnancev. Ruski narod v kaznjencu, najsibo političnem ali kriminalnem, ne vidi manjvrednega ali izobčenega bitja, temveč enakovrednega sotrpina, ki ga je samo nemila usoda pahnila v nesrečo, kot žrtev danih razmer. Zato imajo Rusi množico ponarodelih pesmih neznanih avtorjev, ki opevajo trpljenje za zamreženimi linami, težo železnih okovov, hrepenenje kaznjenca po dragih svojcih, po svobodi širnih step, združeno s preklinjanjem svojih mučiteljev. Ubegli kaznjenc se je redkokedaj imel bati izdaje; na svojem begu je našel tako v leseni bajti mužika, kakor v hiši premožnega meščana pomoč in začasno zatočišče, ne da bi ga vpraševali, kaj je zakrivil. Na ta način je razumljivo, da se je tolikim političnim kaznjencem posrečilo ubežati iz najstrožje zavarovanih ječ in taborišč. Krasen primer te »katoržne« poezije je Maksima Gorkega »Solnce vzhaja in zahaja« (glej »Pod lipo« 1925) iz njegove drame »Na dnü« ter narodna »Beg s Sahalina«.

Stara ruska narodna pesem je »Dubinuška« (sekira), o kateri se ne ve več, kdo jo je spesnil in vglasbil. V letih najhujšega despotizma in preganjanja se je izražala svobodoljubnost v prikritih simbolih; primer takega simbolizma je Radinova: »Gozd sekajo ...«

*Gozd sekajo ... ker je prezgodaj zašumel
in s šumom radostnim zbudil je vso naravo ...*

A zemlja hrani v sebi semena posekanih dreves in čez leta se bo razrasel tu nov gozd in bo s svojim gostim zelenjem šumel slavo posekanim prednikom.

Tudi stara pesem »burlakov«, povolžkih splavarjev, »Ej uhnjem ...« in pesem o Stenki Razinu »Volga, Volga ...« (danes svojina vsega sveta, med Slovenci v različnih varijantah) sta bili priljubljeni pesmi predrevolucijskih svobodoljubov.

V letu 1905 so postale popularne: »Bratje le k solncu ...«, »Varšavjanka« in »Žalostinka revolucije«. Dasi ruska revolucionarna pesem, je dobila »Varšavjanka« ime po Varšavi, kjer je menda nastala in kjer so jo med takratno vstajo rusko-poljskega proletarijata prvič prepevali. Ta pesem se odlikuje po nepremagljivi veri in do skrajnosti požrtvovalni borbenosti in njeni silni, na dušo kakor kladivo padajoči zvoki imajo neko magično moč, ki potegnejo maso za seboj:

*Sovražni viharji drvé preko zemlje,
oblaki grozeči zagrinjajo dan ...
Četudi nas čakata smrt in trpljenje,
dolžnost neodložna nas zove na plan ...!*

*Beda in glad nam s poginom grozita,
silta nas z neprijatelji v boj,
sreča in svoboda da nam zasvita ...
Zmaga prinesla jo bode s seboj!*

— — — — —
Osvóji si svet, ti delavski rod!

»Žalostinka revolucije 1905« se glasi nekako takole:

*V razkošnih palačah piruje tiran
in v vinu utaplja bojazen,
a roka pravice že dviga se nanj
in piše na steno mu kazen.
In prišel bo dan, ko se ljudstvo zbudi,
se dvigne po zmagi k svobodi.
Vam, bratje, pa pesem ljubezni dani,
ki večna zahvala Vam bodi!*

*Kot žrtve ste padli v ljubezni do nas,
da srečo, svobodo bi vžival trpin.
Do smrti je služil pravici Vaš glas,
pogumno ste zrl v gotovi pogin!
A kadar svoboda zasije nam spet
in Vaše se želje spolnijo,
takrat se spominjal še pozni bo svet
junakov, ki v grobu trohnijo!*

Priljubljena je tudi pesem »Kovači«:

*Mi smo kovači svobode ključa
s pravice klad'vi kujemo,
le smelo mahajmo vsi s kladivi,
da krivice razkujemo.*

*Z vsakim dvigom, z vsakim mahom
se nam okovi v prah drobè,
četudi ljudstev trpeče trume
ob strani gledajo strmè.*

Danes ruski proletarijat lahko svobodno poje svoje pesmi. Da li še imajo na novo generacijo isti magični vpliv kakor na staro, ki jih je pela na barikadah? Kdo ve? Danes hodi ruska glasbena umetnost nova pota, na katerih nima več ovir in se lahko razvija v svojevrstno, po slovanski duševnosti oplemeniteno novo proletarsko glasbeno umetnost, ki vpliva, kakor ruska literatura, teater in film, tudi že na umetnost ostalih narodov.

Pri južnih Slovanih o tem predmetu ni dosti povedati, dasi je bolgarsko in predvsem srbsko nacionalno-revolucionarno pesništvo znano po vsem kulturnem svetu. Opeva srečno dobo pod vladavino davnih svojih carjev in toži po njeni izgubi, proroško oznanja zlato svobodo, ki jo bodo priborili narodni junaki z zmago nad krutim dušmaninom Turkom, ko se bo teptana, zaničevana in izropana raja končno otesla njegovega jarma. V tem pogledu so te sicer nacionalne pesmi tudi socialne. Moderni jugoslovanski proletarijat, ki je začel nastajati po nacionalni osamosvojitvi, pa se je kmalu seznanil tudi z internacionalnimi delavskimi pesmimi. Lastna produkcija v tem pravcu je pa zelo pičila; kljub razmeroma dobro razvitemu socialnemu pesništvu ni bilo skladateljev, ki bi se hoteli zanimati za delavsko pesem. Srbsko delavstvo ima svojega odličnega socialnega pesnika v Kostu Abraševiću (1879—1898) in najpomembnejša kulturna organizacija srbskega delavstva, ki goji predvsem petje in dramatiko, nosi njegovo ime. Tudi drugi socialistični inteligenti so skrbeli za razne prevode iz drugih jezikov, a originalnih delavskih pesmi vsaj pred vojno niso imeli. Hrvaško delavstvo je v tem oziru nekoliko na boljšem: znani skladatelj Ivan pl. Zajc mu je podaril ono krasno »Slavo delu«, ki jo tudi slovenski delavci zelo radi

pojò. Dasi je skladatelj Zajc vglasbil veliko število koncertnih komadov, pesmi, balad in več oper, s katerimi se ponaša hrvatsko meščanstvo, se ga ob priliki njegovega 80. rojstnega dne (l. 1912) ni spomnil nihče iz meščanstva, pač pa delavstvo, ki je v delavskem pevskem društvu »Jednakost« v Zagrebu priredilo jubilejni koncert Zajčevih skladb, nad čemer je bil sivolasni starček do solz ginjen in je v priznanje podaril »Jednakosti« posebno novo skladbo. Delavski pevski pokret je med Hrvati že precej star: prvo pevsko društvo so ustanovili zagrebški tiskarji leta 1864 in so mu dali ime »Sloga«. Pod tem imenom obstoji še danes. Drugo delavsko pevsko društvo »Sloboda«, ustanovljeno leta 1872 sicer od zavednih delavcev, je pozneje prešlo pod vpliv krščanskih socialistov, ki ga še danes vodijo. Tretje pevsko društvo, ki so ga ustanovili razredno zavedni ročni delavci v Zagrebu leta 1891, je že omenjena »Jednakost«, ki še danes krepko deluje. Varaždinsko delavsko izobraževalno društvo »Sloboda«, ki ima pevski odsek, je bilo ustanovljeno leta 1905. Tudi v drugih krajih Hrvatske, Slavonije in Bosne so obstojala in deloma še obstojajo delavska pevška društva. Po prevratu in zlasti zadnja leta se je pojavila tudi obilica srbohrvatskih proletarskih pesnikov, ki pa še niso prodrli v širše plasti naroda, njih pesmi še niso našle skladatelja.

Kaj pa Slovenci? Za nas velja skoraj isto. Lastnega imamo zelo malo ali skoraj nič. Večina naših delavskih pevskih zborov, ki jih pojò naša pevška društva, so prevedeni, največ iz nemščine, s katero smo bili do prevrata v najožjih kulturnih stikih. Originalne slovenske imamo komaj dve, tri. Naši, sicer dobri slovenski skladatelji, še ne smatrajo za potrebno (najbrže iz gmotnih oziròv), da bi se bavili tudi z delavsko pesmijo, dasi imamo primernih originalnih tekstov na izbiro. Smo pač še mlado gibanje, gospodarsko šibki in ne moremo plačevati običajnih honorarjev in tantijem. Idealisti so redki. Bomo pač morali počakati do dobe, ko bo tudi idealizem prišel do večje veljave in ko si bomo iz lastnih vrst mogli vzgojiti kak muzikalni talent, ki bo znal glasovno ilustrirati delavčevo duševnost.

Sicer je pa delavsko zborovsko petje pri nas še zelo mlado, začelo se je prav gojiti šele nekaj let pred vojno, dasiravno je bilo prvo delavsko društvo ustanovljeno v Ljubljani že leta 1869. A med tistimi pevci takrat še ni bilo ne duha ne sluha o kakih razredni zavesti. Šele pred dvajsetimi leti, ko se je ustanovila v Ljubljani delavska kulturna zveza »Vzajemnost«, ki jo je po vojni nasledila današnja »Svoboda«, je ta začela ustanavljati tudi delavske pevske odseke in jih je oskrbovala s prevodi med Nemci razširjenih delavskih pesmi s sodelovanjem obeh Kristanov, Abditusa, Golouha, Cankarja in drugih. S tem so tudi že obstoječa delavska pevška društva v Idriji, v Trbovljah in še nekatera, dobila svoj pravi zmisel. Tudi v Celju, v Mariboru in v Ptujju so takrat že obstojala delavska pevška društva, ki so že dalj časa gojila delavsko pesem v nemškem jeziku. Nekatera od teh obstoje še danes (»Frohsinn« v Mariboru že 41 let, pevski odsek pekov v Mariboru 30 let), poslužujejo pa se sedaj izključno slovenskih besedil. Danes imamo v Sloveniji dvajset delavskih pevskih zborov, združenih v pevski podzvezi »Svobode«.

H koncu bi še nekaj omenil: že ves čas, odkar obstoje pri nas delavska pevška društva, zlasti po vojni, pogrešajo naši pevci slovenske delavske pesmarice. Imamo v slovenščini kakih 30 do 40 delavskih pesmi, ki pa so vse raztresene po raznih društvenih arhivih, tako da marsikatero društvo niti ne ve, kaj na tem polju premoremo, zato v pomanjkanju sega

po manjvrednem blagu, ki je njegovi ideologiji dostikrat celo nasprotno. Svetovalo se je že, naj bi si društva partiture izmenjavala, a kdor ima s tem posla, vé, kako je s tem; nekaj se sčasom strga, drugo pa izgubi. Vrne se redkokedaj. Pevska podzveza je pričela zalagati tudi note in je založila dosedaj menda 14 delavskih pesmi v obliki posameznih partitur. Pa tudi s tem je križ; prvič stane ena sama pesem na štirih notnih straneh za zbor s približno 30 pevci toliko, kakor je stala jubilejna pesmarica Glasbene matice s 100 pesmimi; drugič so pa note v obliki »Fliegende Blätter« pri raznih prireditvah, na primer pri sodelovanju pri kaki delavski veselici, na delavskem shodu, na izletu in tako dalje, zelo neprikladne, medtem ko pesmarico lahko pevec vtakne v žep in ima s tem cel program s seboj, s katerim, gre lahko poljubno kamorkoli. To potrebo so že davno uvidele tudi meščanske pevske organizacije in je na primer Mohorjeva družba že pred 35. leti izdala bogato pesmarico v dveh zvezkih, ki se je v tisočih izvodih razširila med narodom in s tem mnogo pripomogla k ljubezni do petja: mnogo pesmi iz te pesmarice, ki je do danes doživela že pet ali šest novih naklad, so postale pravo narodno blago. Tudi Glasbena matica je založila več zvezkov slovenskih in koroških narodnih pesmi Bajuka, Švikaršiča in Deva in že omenjeno veliko jubilejno pesmarico, ki pa so že davno razprodane in jih danes ni mogoče več dobiti.

Ne bi li tudi slovensko delavstvo zmoglo enkrat izdaje svoje pesmarice, kakor jih imajo v toliki raznolikosti drugi narodi? (Srbohrvatski sodrugji so že pred vojno izdali dve svoji pesmarici z več poznejšimi nakladami.) Res, primanjkuje nam za to denarnih sredstev; pevska podzveza »Svobode« jih nima. Mogoča pa bi bila taka izdaja v okviru edicije Cankarjeve družbe. Kar je bilo za Mohorjevo družbo koristno, naj bo še za nas prav. Na ta način bi zanesli delavsko pesem iz društvenih lokalov med širše delavske plasti in bi pomnožili agilnost delavskih pevcev, ki bi bili za to gotovo hvaležni. Zato predlagam, naj bi se začelo z zbiranjem pevskega materiala po naših društvenih arhivih, pregledala in popravila naj bi se besedila, pri prevedenih pesmih naj bi se primerjale po strokovnjaku note z originali. Mogoče bo tudi proti skromni nagradi najti tega ali onega slovenskega skladatelja, ki bi vglasbil nekaj najboljših slovenskih socialnih pesmi, da s tem obogatimo našo originalno delavsko pesem. Šele potem bomo brez sramu lahko stopili v pevske vrste proletarijata ostalih narodov, ki ima tako slavno pevsko zgodovino.

DR. OETKER-JEV
PECILNI PRAŠEK IN
DR. OETKER-JEV
VANILINOV SLADKOR!

*Bežni vtisi iz steklarne, izdelovalnice kristalnega stekla,
v Rogoški Slatini, kjer delajo steklarji, oblikovalci lepot.*

V delavnico sem vašo zrl... Žarela tam je žgoča gmota, kot sonca kos bi se udrl — in pa vročina, oj strahota. Kako, da dih vam ni zamrl v peklju tem — in pa slepota ni legla na oči... ne vem, a vprašati? — Mar smem, mar smem?...

(Iz steklarjeve spominske knjige)

Še sedaj mi je, ko to pišem, duša prepolna slik in vprašanj kakor takrat, ko sem gledal, kako snujete in oblikujete iz razbeljene gmote, mešanice sode, apna, peska, arsenika in potaše vsakovrstne kristalne predmete.

Še sedaj čutim nepopisno vročino 800 stopinj, kakor takrat, ko sem stal med vami in poskušal iz razbeljene snovi napihniti in oblikovati navaden kozarec. Razbeljena, ognjena gmota, mešanica sode, apna, peska, arsenika in potaše, je na zajemalcu-razpihalcu žarela kakor rdeča zvezda. In ko sem pihnil v zajemalec-razpihalec, se je ta ognjena gmota razširila v veliko kristalno kroglo, prozorno in čisto kakor dih device, tanko kakor misel in se razpočila. Zakaj preveč življenja sem dihnil v zajemalec-razpihalec.

Smehljaj je bil na vaših licih, dobrodušen, kakor bi hotel reči:

»Ni vsak poklican, da oblikuje, preden ne pozna moči življenja in preden ni prešel ceste zatajevanja in trpljenja.«

To cesto ste vi prehodili. Premagali ste 800 stopinjsko vročino, da ne čutite več tako njenih razpaljenih objemov. Trpljenje ste sprejeli kakor tovariša, se navadili nanj, kakor da je moč snovanja vedno v zvezi s trpljenjem. Ti mladi, ki vam strežejo, so, kakor vi nekoč, stopili na cesto, da postanejo, kakor ste sedaj vi, oblikovalci, da bodo oblikovali in snovali, kakor vi sedaj, iz razbeljene gmote kristalne umetnine vseh mogočih oblik oslepiteljne lepote in navadne vsakdanjosti, da bodo, kakor nekoč bog človeka iz gline, ustvarjali in oblikovali iz ognjene gmote kristale vseh vrst in oblik.

Veliki ste, steklarji, v svojem oblikovanju in ustvarjanju in znoj z vašega čela in od 800 stopinjske vročine ožgani obrazi so dragoceno svojstvo trpljenja, ki kleše značaje in novega človeka.

Pozdravljeni, steklarji sodrugi...

Tisto uro, ko sem stopil v steklarno, je sodrug Beno-Kolja dvignil zajemalec-razpihalec. Ognjena gmota, rdeče razbeljena, raztezajoča se, kakor lepo vzkipelo in omeseno pšenično testo, raztegljiva kakor mehek, rumen čebelni vosek, je visela na dolnjem koncu zajemalca-razpihalca.

Pihnil je vanj, nalahno, komaj vidno. Ognjeno testo se je nekoliko razširilo. Poravnal in zaokrožil ga je z oblikovalcem, z nekakšnim lesenim polenom, ki je imelo ročaj in vdolbino. Oblikovalec je vedno namakal v vodo, ki jo je imel na podstavku pred seboj in z vlago oblikoval ognjeno gmoto. Prsti so neprestano vrteli zajemalec-razpihalec z igravostjo in lahkoto, da je ognjena gmota ostajala enakomerna na zajemalcu-razpihalcu. Z nekakšnimi kleščami, zdravnikovi pinceti podobnimi, samo dvanajstkrat večjimi od zdravnikove pincete, je prijemal za ognjeno gmoto kakor zdravnik pri operaciji za meso in je dajal potrebno obliko. Pri njegovih nogah je vajenec odprl v vodi namočen vzorec — model, narejen iz bukovega lesa. Beno-Kolja je vtaknil tisto ognjeno gmoto v vzorec-model, vtaknil zgornji konec zajemalca-razpihalca v usta in pihal. V vzorcu-modelu se je ognjena gmota razširila in izpopolnila prostore vzorca-modela, ki je predstavljal pollitrsko steklenico. Nato je odmaknil usta, vajenec je odprl vzorec-model in na zajemalcu-razpihalcu je visela kristalnočista, natančno odmerjena pollitrška steklenica. Samo vratu še ni imela. Tam, kjer bi moral biti vrat, je tičal zajemalec-razpihalec. Beno-Kolja je pomočil nožu podobno železo v vodo, zarezal z njim v steklo pri zajemalcu-razpihalcu, njegov mojster-sodelavec Engelbert pa je med tem zajel s prijemalcem v peči kapljico ognjene gmote in se z njo dotaknil stekleničinega dna. Beno-Kolja je nalahno udaril po svojem zajemalcu-razpihalcu. In pollitrška steklenica je obtičala za dno prilepljena na prijemalcu mojstra-sodelavca Engelberta. Engelbert je potisnil vrat steklenice v drugo peč, kakor kovač železo, da ga razbeli; v peči je besnel vihar vodnoplinskega ognja, da je kar grmelo. Še itak vroča steklenica se je razbelila, njen še ne oblikovani vrat je postal kakor vosek. In ta ognjeni vosek je Engelbert mojstrsko obdeloval s svojo veliko operacijsko pinceto — kleščami. Oblikoval je spretno — kakor umetnik iz gline skulpturo — potreskal tuintam s kleščami, kakor brivec s škarjami, ko reže las. In ko je bil vrat steklenice gotov, je razširil in zaokrožil odprtino, nato pa še, kakor šivilja pri rokavih, zarobil rob.

Tako je bila pred menoj ustvarjena pollitrška steklenica. Silno vroča je še bila, še ne povsem trda. Vajenec jo je nataknil na palico, jo odtrgal z Engelbertovega prijemalca in jo položil v hladilnico, v peč z nekako 150 do 200 stopinj temperature.

»Ali je natančno pollitrška,« sem vprašal.

»Natančno,« je odgovoril Beno-Kolja. Engelbert pa si je prižgal cigareto na ognjeni in na pol oblikovani ročki, zbrisal z rokavom znoj s čela in vratu in že je oblikoval zgornji del velike, lepe ročke, kjer je s škarjami rezal vroče steklo, kakor bi rezal debeli papir.

»Kako veš, da si vzel dovolj steklene gmote, ko nisi nič meril ali tehtal?«

Pokazal je dlan.

»Tako. V rokah moraš imeti in v očeh. Ko se učiš, je marsikateri izdelek nepravilen. A te napake te nauče. Drugo pa naredi vzorec model, ki je natančno oblikovan. V pljučih pa moraš čutiti, kdaj je dovolj napihnjeno.«

»Iz česa so ti vzorci-modeli,« sem vprašal in jih tipal.

»Iz bukovega lesa.«

»Kaj ne zgore pri tolikšni vročini?!«

»O, zgore. Da naredimo, na primer, 1000 kozarcev, moramo imeti 6 vzorcev-modelov.«

»Kje jih delajo?«

»Sami jih delamo. Strugarji v naši strugalnici.«

»A železnih vzorcev-modelov ni?«

»Tudi železni so: Tu, vidiš« — pokazal je enega — »ta je iz železa. Iz litega železa. Lijejo jih kovinarji v Štorah, v steklarni v Hrastniku, ki je sestra te v Rogaški Slatini, jih pa stružijo. Mi in drugi jih pa uporabljamo.«

Foto Pelikan, Celfe

1, 4, 5, 7 in 8. Oblikovanje, razpihavanje steklene gmote. — 3. Steklar pomaka zajemalec-razpihalec v lonec, kjer je 800 stopinj vročine. — 6. Vrhjemu robu ročke se s škarjami reže rob in se jo tako oblikuje. — 2. Steklobrusec-špecijalist brusi lepo vazo.

»To se pravi,« sem pripomnil, »da se vsa kolesa različnih industrij sučejo prav za prav z enim velikim gonilnim peresom ali utežjo?«

»Da,« je odgovoril Beno-Kolja, »z utežjo ustvarjanja in s hrepenenjem zaslužka. Kakor smo vsi mi delavci vseh različnih industrij ena sama najeta moč, ki goni ves aparat in tako ustvarja bogastva.«

»In tudi miselno?«

Engelbert je s prijemalcem vzel s sodelavčevega zajemalca-razpihalca na pol oblikovano stekleno gmoto in naredil lepo rimsko čašo, tanko kakor cigaretni papir. Nato pa je rekel:

»Miselnost pa še nismo. Če bi bili tudi miselnost, kakor smo snujoči in oblikujoči, bi življenje človeka bilo, kakor je življenje bogov.«

Utihnil je za hip, nato pa dodal:

»A tudi to pride. Z zgodovinskimi minutami sicer, ki se nam ljudem zde predolge. Živimo pač samo nekakih petdeset, šestdeset obratov matere zemlje okrog očeta sonca in se nam zdi to, da je dolgo. A če gledamo z zgodovinskimi minutami, potem prav kmalu.«

Pihnil je v zajemalca-razpihalca, ga vrtel, močil oblikovalec z vodo, oblikoval ognjeno kroglo, ščipal s pinceto klešči, stisnil gmoto v vzorcu modelu in na njegovem zajemalcu-razpihalcu je bila kristalnočista vaza, v kateri bodo morda, ko pride iz vseučilišča-brusilnice, stali rdeči nageljni, bahate gartrože ali smehljajoče se vrtnice — darilo fantovo svoji ljubljini...

Pokazal sem na železen vzorec-model, ki je služil za oblikovanje te vaze:

»Kako dolgo pa ta drži?«

»O, ta je pa takorekoč: večni,« je odgovoril Beno-Kolja. »Večni, dokler ga, seveda, v kakšni jezi ponižani bog-človek ne razbije.«

Odmor.

Bila je ura, ki je določena za kratek odmor, da se otre znoj, da se prigrizne košček kruha, da se mišice nekoliko umirijo in osveže. Zakaj v steklarni je vedno avgustovska vročina, pa četudi bi stalo v koledarju zapisano: december.

Zajemalca-razpihalce so steklarji, ki so pri peči, položili na postavke pred seboj in zdelo se mi je, kakor da postavljajo v kavarni igralci na biljard biljardne palice na svoja stojala. Ti zajemalci-razpihalci, v dolžini 130 do 150 cm, — primerni velikosti steklarju, — so podobni biljardnim palicam.

Steklarji so me obkolili, izpraševali me o novicah, ki bi naj bile tam zunaj nekje; vajenci, mladina, majhni, komaj v življenje stopivši, z otroškim izrazom v očeh in licih, a že stopivši v pekel, so me gledali v pričakovanju, da povem kaj zanimivega. Dekleta, delavke, mladostnih let, obsojene v vroče prostore, ko drugim zunaj cveto šmarnice in nageljni ter zeleni rožmarin, so v steklarni kot tovarišice svojim tovarišem — dobre pomočnice. Tudi one so pričakovale novic, če jih bom kaj povedal, novic iz zunanjega cvetočega življenja.

In zbolelo me je v duši. In rekel sem sam v svojih mislih:

»Tudi vam, cvetlice, presajene v nezdravi vrt, prinese zgodovina sonca in cvetja...« — — —

»Stopi sem gori,« mi je pomignil Beno-Kolja. »Poglej si te odprtine!«

Stopil sem na oder, — da tako imenujem tisto, kjer so stali steklarji in delali — visoko pol metra od tal. V odprtini, ki je kakor odprtina kmečke peči, je bil nekak kotel in v njem je stal okrogel, širok lonec. V peči je gorel plin z velikim, na videz tihim plamenom, objemajoč ves lonec z nekakšno poželjivostjo, kakor strastno ljubeči ljubček ljubico in tako vzdrževal vročino na 800 stopinjah.

»150 kg steklene gmote vsebuje vsak tak lonec,« je rekel Beno-Kolja.
»In to dva, trije steklarji porabimo v 8 urah.«

»Delate v akord?«

»Da. Vse v akord.«

»Če ste prej gotovi, greste prej domov?«

»Če bi bili gotovi, da. Ali kdo more hiteti preko normalne svoje moči? Saj se še itak preveč hiti in se producira sedaj, ko nas je manje, več, kakor nekoč, ko nas je bilo mnogo.«

»Vem. Akord je pogon in izsesavanje skrajnih moči delavca. A za sluzhek, ali odgovarja izgubi moči?«

Beno-Kolja je sunil z zajemalcem-razpihalcem v ognjeno stekleno gmoto.

»Če odgovarja?« je rekel. »Tistim, ki poberejo večvrednost, odgovarja. Nam, ki se pečemo in pretakamo znoj za majhno mezdo, ne odgovarja. Zakaj, mezda je komaj za črn kruh in še tega je zelo tenek košček...«

Pogledal sem v odprtino peči. V loncu sem videl razbeljeno snov. Spomnil sem se, da sem v mladosti večkrat kljubovalno gledal v sonce.

»Podobna je ta gmota soncu,« sem rekel. »Kakor da ste jo zajeli v soncu in jo izlili sem, se mi zdi. Snov, iz katere se ustvarja ali katera ustvarja življenje?«

»Saj ustvarjamo. Življenje neposredno sicer ne, a posredno. To takozvano 'tihožitje' iz kristalnih izdelkov povzroča lastniku notranje zadovoljstvo; tistemu, ki ga komu daruje, radost, in tistemu, ki je obdarovan, veselje.«

»Potem ste kakor bogovi!«

Beno-Kolja se je zasmel. Vzel je zajemalec-razpihalec in rekel:

»Poskusi, mogoče si tudi ti kakor bog. Pomoči zajemalec-razpihalec v gmoto, zaobrni ga in vzemi.«

Pokazal je kako in ponovil:

»No, poskusi!«

Vzel sem zajemalec-razpihalec, ga vtaknil skozi odprtino v lonec, da bi zajel ognjeno gmoto. A sem nenadoma odskočil.

»Kaj je!?« je vprašal začudeno Beno-Kolja in me gledal. »Ne boj se! Saj ni nič. Nekoliko vroče je, a nič takega.«

Pogledal sem ga.

»Nekoliko,« sem ponovil. »Praviš 'nekoliko'? Saj mi je kar sapo zaprlo, oči oslepilo, v pljučih pa me je prijelo z razbeljeno roko neznanе vročine. V rokah pa sem čutil, kakor da mi je nekdo potegnil kožo z njih. Saj to je kakor pekel?!«

»Seveda,« je pokimal Beno-Kolja z glavo, kakor da se je šele sedaj domislil. »Verjamem. Vajen nisi. Tudi meni je v začetku bilo tako. Pa se pekla navadiš, da sam ne veš kdaj.«

»In v tem peklu stojite ves dan in od mladih dni?«

»Osem ur dnevno,« so vsi odgovorili in v njihovem odgovoru ni bilo pritožbe, nego nekaj kakor samo ob sebi razumljivega. »Samo mezda naj bi odgovarjala temu peklu, tem 800 stopinjam vročine, pa bi se že izdržalo. Tako pa v treh, štirih, petih dneh, v enem tednu zaslužimo komaj toliko, kolikor v enem dnevu zapravi letovišcar v Rogaški Slatini, ko počiva.«

Nehote se mi je v mislih pojavilo letovišče.

»Letoviščarji... Magnati?! Kaj ustvarjate vi tako velikega in dragocenega za človeštvo, kakšne neprecenljive dobrine mu dajete, da so vam delovne ure tako bogato nagrajene, da lahko v prostih dneh tako brezskrbno počivate? Če se za tako delo pri 800 stopinjah vročine daje komaj nagrada tako skromna, da je za droben košček črnega kruha, kakšno ogromno delo more biti šele vaše delo in pri kakšni temperaturi se šele ono vrši?« — — —

Beno-Kolja me je vzdramil. Malone je zakričal, ker ga sprva ničem razumel:

»Ali vidiš tam tisti krog v loncu?«

Pokimal sem in rekel:

»Že prej sem hotel vprašati, zakaj je tisto tam?«

»To je čistilni krog. Debel 5 do 6 cm. Premer mu je 20, 25 cm. Na stekleni gmoti plava ter tako čuva kakšno še morebitno nesnago, da ne zaide v njegov obseg.«

»Iz česa pa je ta krog?«

»Iz glin, kakor tudi lonci.«

»O, iz glin?! Torej samo zemlja vzdrži takšno vročino.«

»Da, zemlja. In ta zemeljska snov je iz takozvane ognjaodporne glin. Pa vkljub vsemu lonec izdrži samo dva, tri mesece, a čistilni krog pa le samo okrog 14 dni.«

»In potem?«

»Potem pa pokvarjene lonce in čistilne kroge zdrobimo v prah in iz njega zopet naredimo lonce in čistilne kroge.«

»Kako pa?« se začudim.

»Enostavno. Kakor delajo opeko. Prah se pomeša z vodo, zgnete in zmes je kakor testo — no, kakor pač ilovica za opeko. Ko zmanjka teh estarkov, nabavijo novo ognjaodporno glino. — Vozijo jo s Češkega.«

»Iz kakšnih sestavin je pa ta steklena gmota?«

»Za navadne slatinske steklenice bolj preprosta, tudi proces je nekoliko enostavnejši. Delajo jih celo s stroji. Za kristalno steklo, kakor ga delamo tukaj, ki je vse ročno delo, pa je sestavina iz ožganega, presejanega apna, ki se ga vzame en del. Tri dele se vzame drobnega srebrnosivega in tudi skrbno presejanega peska, ki ga pri nas ni in ga zato dobivamo iz Saške. K temu prideta še dva dela sode, nekaj gramov arzenika in nekaj kilogramov potaše. Potaša se tudi uvaža iz Češkega.«

»Torej — razne stvari iz raznih dežel?«

»Ustvarjanje ne pozna mej,« je odgovoril Beno-Kolja. »V omejenem okvirju ni mogoče ustvarjati velikih del.«

Pokimal sem:

»Da, niti človeškega dostojanstva vsaj v zmislu evangeljskih besed.«

»Nego z geslom, vsi proti vsem,« je pristavil Beno-Kolja.

Mahnil sem z roko.

»Kaj pa hočemo. Geslo privatne lastnine.«

Beno-Kolja se je nasmejal, jaz pa sem ga vprašal:

»Zakaj pa se dodaja še arzenik? To je vendar strup?!«

»Arzenik je zato, da je kristal čistejši. Strup itak v tej vročini zgori... To vse se dobro premeša in nasuje v te lonce. Vročina, ko se tisti prah topi, znaša takrat do 1600 stopinj.«

»Kedaj pa to delate?«

»Vsak dan. Ko mi končamo delo in so te sklede prazne; ‚mešalci‘, kakor se imenujejo, ki mešajo in sestavljajo stekleno gmoto, jo pripravijo. Strojniki in kurjači pa skrbijo, da se temperatura zviša do 1600 stopinj. Drugo jutro pa začnemo zopet mi...«

Foto Pelikan Celje

1. Skupina steklarjev na odru pred pečjo. — 2. Ognjena steklena gmota, preden se vtakne v vzorec-model. — 3. V odkruševalnici. Na stroju-mizi razvrščeni kozarci. V rokah drži delavka senčnik iz opal-stekla, ki se ga mora odkrušiti tam, kjer ga drži. 4. Razpihavanje steklene gmote in rezanje s škarjami zgornjega dela ročke. — 5, 6 in 7. Oblikovanje iz ognja vzete steklene gmote in razpihavanje — nato se vtakne v vzorec-model. — 8. Kozarec, ki je prišel iz hladilnice v odkruševalnico. Zgornji del se mora odkrušiti.

»A kako je, ko ne delate? Ali ogenj vedno gori?«

»Vedno. Ugasniti peč, bi pomenilo zapreti steklarno. To stane preveč. Ko se ne dela, se temperatura peči zniža nekako do 700 stopinj.« —

»A kako delate barvano steklo?«

»Pridene se barva. Recimo opal steklo, ki ga sedaj delamo prvič v Jugoslaviji, ima belo barvo. To so senčniki za svetilke, ki so torej sedaj tudi prvi v Jugoslaviji narejeni, in sicer v naši in hrastniški steklarni. Dosedaj so jih uvažali iz inozemstva...«

»To se pravi, da bodo sedaj tudi cenejši, kaj? In bo tudi več dela in zasluzka? Kaj?«

Beno-Kolja je zmigal z rameni:

»Mogoče. To ni od nas odvisno. Po naših mezdah sodeč, bi moralo biti. Ali, kakor rečeno, nadvrednosti ne knjižimo mi, nego lastniki steklarne.«

»Kakšna barva pa je v tistih svetlozelenkastih steklenicah, kakršne se sedaj vidijo v restavracijah z nekoliko boljšim vinom?«

»Že vem, katere misliš. — Nič drugega kakor nekoliko čistega premogovega prahu se dodene.«

»Vendar,« sem pogledal Beno-Koljo, »kako da se pri tistih 1600 stopinjah temperature ne stali vsa ta velika ovalna stavba — peč, v kateri je, kakor vidimo, 10 odprtini in v vsaki redno po 800 stopinj, a ko se gmota topi, pa 1600 stopinj? Sumirano bi to znašalo 10 krat 1600 stopinj. Bogme večja vročina takorekoč, nego na soncu. Saj se mora vse raztopiti!«

»Seveda,« je segel v besedo Engelbert in si je na napol izdelani ročki, a še vedno rdeči, držeč jo na prijemalcu, prižgal cigareto. »Če bi to bilo sezidano in narejeno iz navadne opeke, da. Ali tla v pečeh, obok in stene so vse iz ognjaodporne gline, nekako pol metra debele, mi ji pravimo šamotna glina. Ta pa izdrži to vročino. Na dnu vsake odprtine je odprtina, ki vodi v kanal pod pečjo, da odteka gmota, ki slučajno prekipi.«

»Kaj steklena gmota tudi prekipeva kakor voda?«

»Oho, pri 1600 stopinjah vročine, seve?! Kako pa misliš, da se kuha. In tisto odteka skozi odprtino v kanal, tako da je pač vedno čista. Vsi ti oboki pri odprtinah so točno narejeni. Opeka je natančno izmerjena, da se druga k drugi tesno in natančno pritisne. Malte se ne more rabiti, ker bi se raztopila in bi se vse sesulo.«

»Torej je peč iz istega materijala kakor lonci?«

»Iz istega. Samo, da je za lonec tista ognjaodporna glina še finejša, bolj mastna.«

»Torej izdrži taka peč dolgo časa?«

»Dvajset do trideset let,« je rekel Engelbert in odvrigel ostanek cigarete pod oder.

Še enkrat sem pogledal veliko peč. Ovalna je in na vsaki strani je pet odprtini peči, v vsaki taki odprtini peči pa lonec s 150 kg ognjene steklene gmote in v vsaki odprtini 800 stopinj vročine.

In v teh desetih odprtinah, pri teh desetih loncih z razbeljeno stekleno gmoto zamolklo mrmra ogromen plamen, ki vzdržuje temperaturo pri 800 stopinjah.

Ta razbeljena gmota, elastično mehka, kakor čebelni vosek ali dobro vkvašeno in zmešano pšenično testo, pa čaka človeka, da pristopi in začne ustvarjati iz nje, v potu svojega obraza in vsega telesa, kristalne posode vsakovrstnih oblik in krasot.

In zazdi se človeku, da je tista steklena gmota kakor ilovica, ki jo je pripravil nekoč bog — kakor je pisano v knjigi knjig — da je potem iz nje po svoji podobi oblikoval in ustvaril človeka.

In še me je vprašalo:

»Kaj ni to tisto ali podobno tistemu, kakor je pisano v knjigi knjig? Kaj ni to tudi ustvarjanje? Reči, ki so v korist in veselje človeku? Kaj ni potem tudi ta človek, snujoči, ustvarjajoči, vkaljen v ognju 800 stopinj, preizkušen v stradanju in vsemu kljubujoč — bog? ...

Kaj ni zato tudi on, — človek —, prav tako kakor tisti, ki je oblikoval in ustvaril človeka, zasmehovan, ponižan, nepriznan? ...«

Odmor se je bližal h koncu.

Pismonoša se je pojavil.

Vstopil je, kakor med svoje.

»Evo vam: ‚Delavec‘ in ‚Svoboda‘,« je rekel in položil na postavek dva zavoja z že razrganim ovitkom. Debele črke so gledale iz ovitka, kakor bi pozdravljale:

»Družnost, sodrugi! Pregledite nas, zakaj marsikaj Vam povemo!«

In roke vseh: steklarjev, vajencev in pomočnic so se stegnile po »Delavcu« in »Svobodi«, kakor stegne roko prijatelj prijatelju, sodrugu sodrugu. Zašelestelo je in oči so se poglobile v črke.

Beno-Kolja se mi je nasmehnil.

»Nismo samo kuliji. Tudi zavedamo se, da smo proletarci, ljudje in kulturno se preizkušamo. Strokovno organizirani smo in »Svobodaši« nam je ime. Nocoj je pevska vaja tam v strugalnici, kjer se izdelujejo vzorci-modeli. Vidiš, mi smo po večini tudi pevci. Ta tukaj, Franto, ki je prej delal vazo, kakor si videl, je naš pevovodja. Pridi k vaji, pa boš videl!«

»Bom,« sem rekel. »V strugalnico, kjer se izdelujejo vzorci-modeli,« sem pristavil. »Tudi iz vas,« sem pomislil.

Zajemalci razpihalci so se zopet pogreznili v žarečo gmoto, zopet so se vrteli v spretnih rokah, — oblikovalci so oblikovali, a ognjene zvezde so migotale. Spočetje kristalnih predmetov je bilo v njih. In zdelo se mi je, ko so se iz teh spočetkov, ki so se trenutno, kakor ličinka, zabulili v vzorce-modele, pojavile raznovrstne kristalne čaše, kozarci, steklenice, vrči, vaze, še vse vroče in razbeljene, da sem v pravljичni dvorani, kjer se na mig čarovnikov iz čarovniških palic pojavlja vse hitro, čarobno, kar gledalec želi in pričakuje.

In ti čarovniki so z elegantnimi kretnjami usvarjali umotvore in z njimi pozdravljali, kakor kavalirji lepo damo, njihov pojav.

Z igravo gibčnostjo so prsti njihovih rok tipali in vrteli zajemalce-razpihalce, kakor godbeniki tipke na svojih instrumentih.

In zazdelo se mi je, da gledam godbenike tam v orkestru, ki igra letoviščarjem v Rogaški Slatini, sedeče pri mizah in na klopeh pod senco košatih kostanjev. Simfonija trepeta v vzdušju in prsti godbenikov se dotikajo tipk in odprt in strun instrumentov z eleganco umetnika, z nežnostjo zaljubljenca, trudeč se, da bodo glasovi čim bolj harmonični in božajoči, natanko tako, kakor je pisano v notah, ki stoje pred njimi.

»Kaj niste tudi vi, steklarji,« sem pomislil, »kakor godbeniki? Tudi vi svoj instrument, zajemalce-razpihalec sučete nežno, elegantno, s skrbjo in ljubeznijo, da bi oblika predmeta, ki nastaja, bila čim lepša, da bodo oči gledalca enako kakor tam pri godbi ušesa poslušalca, uživala v slasti in zadoščenju. V rokah, v prstih, v očeh, v pljučih imate čut ustvarjanja in oblikovanja, da veste, koliko treba vzeti gmote za tak ali drugačen predmet, da bo natančno tako kakor govore note — vzorec-

model. V rokah in pljučih morate čutiti, koliko diha - duše — naj se položi v ta ali oni začetek, ki je na zajemalcu-razpihalcu, da bo normalno rojen in za življenje - tihožitje — sposoben. — — —

Beno-Kolja mi je pomignil z veliko ognjeno kepo na zajemalcu-razpihalcu, ki je vsa žarela kakor rdeča zvezda.

»Ali ga vidiš, Franta, našega pevovodjo pri ‚Svobodi‘? Najbrž je sedaj z mislimi pri pevski vaji in misli, da ima nas, pevce, pred seboj. Zato, le poglej, obnaša se pri tisti vazi, kakor bi dirigiral zbor in nam v grlo pihal note.«

In izpred vseh petih — desetih odprtih se je nasmejalo in žareče kepe so zasijale v zraku kakor v pozdrav.

Ej — pozdravljeni, sodrug, v svoji dobrodušnosti...!

* * *

Lonec, tista ovalna posoda z nekako 80 cm³ obsega, ki stoji sredi peči ves razbeljen kakor nekak kubično-ovalni odlomek sonca, je — kakor nalašč — v moji prisotnosti pregorel, da vidim njegov padec in vstoličenje novega.

To misel je tudi izrekel sodrug Enci, ki je delal pri tem loncu:

»Sedaj boš lahko videl, kako ga bomo z novim nadomestili.«

»Kaj ga imate že pripravljenega?«

»O, seveda. Misliš, da se stari kar tako meni nič tebi nič poslovi? Pripravlja se zato nekaj časa, sabotira, da ga moramo popravljati in drezati, kakor vsak, ki je za penzijo dozorel, a še ne bi rad izpregel. Že včeraj smo točno vedeli, da je konec. Poglej« — peljal me je k visoki steni v kotu steklarne, odkoder je žgala vročina.

»Kaj je tu za steno?«

»To je peč, v kateri se kali ali žge novi lonec.«

Odprl je majhno okence v steni. Videl sem sredi velikega prostora peči stati lonec, ves rdeč, kakor da je en sam mogočen zubelj.

»Ta zubelj odnesete v one peči tam? Kako?«

»Videl bo,« je rekel in že prijel za drogove, kakor so to storili tudi njegovi sodelavci. Drogovi so bili leseni, obiti s cinkovo pločevino. Odprli so vso steno, ki je bila prav za prav vrata peči. Zarili so drogove pod lonec in ga privlekli ven. Nastavili so nosilnico, kakor sanitejci pri bolniku, tudi leseno in obito s cinkovo pločevino ter postavili lonec-zubelj na njo.

Svojim očem nisem verjel. Kajti od zublja je šla vročina, da je grizlo v oči, in temne postave steklarjev, ki so se sukale okrog tega razbeljenega kupa ognjaodporne gline, so bile kot prikazni. Delo je šlo hitro izpod rok. Že so nesli zubelj-lonec na nosilnici — osem jih je bilo — v odprtino pri peči, odkoder je bila med tem že odstranjena odslužena starina. Žar je udarjal vsenaokrog, me grizel v obraz — a steklarji, kakor bi nič ne bilo, so ga uvrščali, naravnavali in so bili v tistem njegovem žaru sami podobni zublju.

Majal sem z glavo.

»Da vzdržite!? ... Ni mogoče verjeti, če bi sam ne videl.«

Enci je zmigal z rameni.

»Vsega se navadiš, torej tudi pekla, si slišal že prej. Poglej« — pokazal je roke in desno stran obraza — »na tej strani sem bolj rdeč kakor

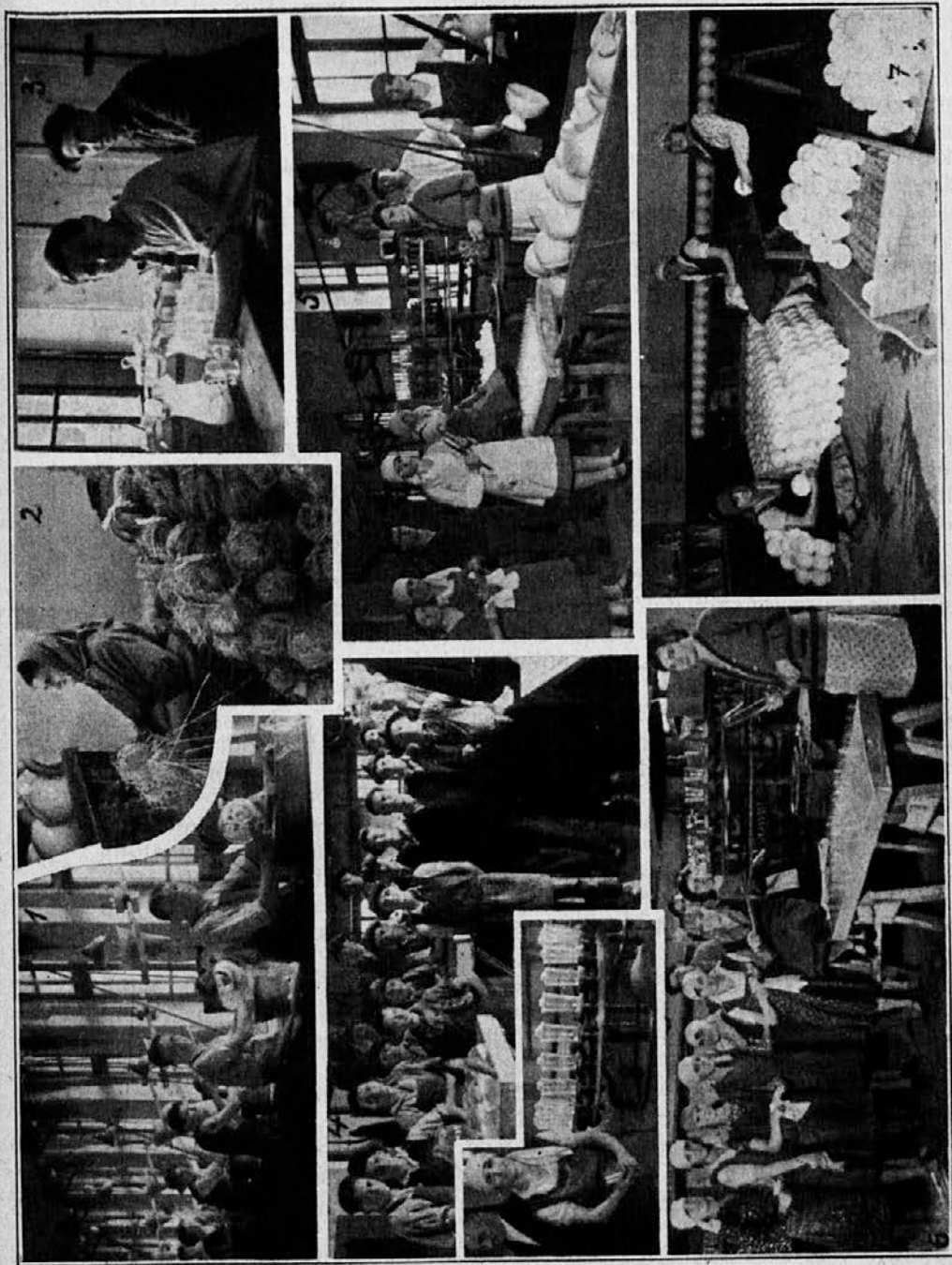

Foto Pafkan, Cefje

1. Steklobrusači pri delu. — 2. Zavijanje steklenih izdelkov v slamo, da so pripravljene za transport. — 3. Steklobrusači, ki brusijo odkrušena mešala, da niso ostra. — 4. Odkruševalnica. 5. in 6. Odkruševalnica. 7. Opat-steklo-senčniki se sortirajo in snajžijo.

na levi. Stojim namreč tako pri peči, ko zajemam stekleno gmoto. Vsi smo pečeni. Le poglej kateregakoli.«

Šele sedaj sem bolje pogledal steklarjem v obraz. Res, na obrazih so rdeča mesta, pečeni krogi, pečeno živo meso.

In v mislih mi je govorilo, kakor bi spraševalo:

»Kaj res človek za skorjico vsakdanjega kruha mora tudi kljubovati ognju z 1600 stopinjami in se spreminjati v zubelj? In to vse za skromno mezdno, da opoldan in zvečer z dragimi skromno poobeduje in večerja?... Zakaj vendar tisti, ki žanjejo sadove tega kljubovanja, nečejo deliti teh sadov dela z junaki Dela?«

»Zato,« mi je odgovorilo nekaj v mislih. »Zato, ker je človek človeku volk, kakor so že trdili stari Rimljani. Homo homini lupus. In dokler bo človek človeku volk, bodo vedno močnejše zverine trgale slabejše...«

»In to bo« — je nadaljevalo nekaj v meni — »vse dosihdob, dokler se majhni medsebojno ne strnejo v eno in tako tudi postanejo veliki.« —

* * *

»Vidiš, to je sedaj takozvano sirovo steklo — sirovina,« je rekel Beno-Kolja, ko se je stena za vloženim loncem-zubljem zaprla. »Pojdiva, videl boš sedaj nadaljni razvojni proces stekla do njega popolnosti... Iz hladilnice pridejo izdelki — takozvano sirovo steklo — v odkruševalnico.«

Kakor nekakšna okrogla miza na oseh se vrtila plošča-disk vodoravno polagoma okrog svoje osi. Na robu te plošče so razvrščeni izdelki, od katerih se mora zgornji del, ostanek od zajemalca-razpihalca, odkrušiti. Te izdelke pomika plošča v nekak tunelček, v katerem iz ozkih luknjic sika plinov plamen ter oblizuje in poljublja, kakor bi risal črto po steklenem predmetu in z ognjem zaznamuje, kjer se ima nepotreben del odkrušiti. Ko se prikaže tisti izdelek zopet iz tunelčka, že z ognjem začrtan, se tiste črte nevidno sicer, dotakne delavka z drobcem diamanta in od stekla se odkruši nepotreben del s tenkim zvenkom, kakor bi z nožem odrezal.

»To je reakcija vročine in mraza,« je pojasnil Beno-Kolja. »Razbejljena črta na steklu pride v nenaden stik z mrzlim diamantom in atomi in molekuli se zrevolucionirajo ter, kakor si videl, razbijejo celoto.«

»Če bi bile vse revolucije tako učinkovite, da bi s takim razbitjem pokvarjene celote ustvarjale popolnejše in lepše enote, soglašam,« sem rekel.

»Kaj ne ustvarjajo,« je vprašal Beno-Kolja. »Le poglej! Ti izdelki, ali niso sedaj popolnejši? Tista nepotrebna, takorekoč, pokvarjena celota je odkrušena in sedaj že lahko izdelku poveš, da je, recimo ta: kozarec, ta, glej, čaša, ta zopet vaza... Prej si pa le slutil, da bo iz tega to in ono.«

Nasmehnil se mi je in videl sem, da je hotel še nekaj reči, pa je zamolčal. Vzel je v roke kozarec in rekel:

»Neodkrušeni izdelki so tudi, če hočeš, kakor otroci, ki jih pripravljajo za ljudsko šolo. Tu se jim da oblika, ki jo bodo imeli potem vse življenje. Neizlikana še sicer kakor sedaj pri tem steklu, vendar je tu sedaj že kozarec, čaša, cilindri, vaza, skleda itd., v svoji resnični podobi. Od tod morajo v brusilnico, kjer se odkrušena mesta-robovi in, če je še kaj nepotrebnega, odbrusijo in izbrusijo, da jih človek lahko rabi brez nevarnosti. Enako kakor pri človeku, da se ga mora vsaj za silo izbrusiti — poučiti, da bo sposoben stopiti v življenje. Izdelki, ako jim ni kaj višjega

ali popolnejšega določeno, se sedaj še izlikajo, da so lični in svetli, pa so gotovi za vsakdanjo uporabo.

Šla sva v drugi oddelek.

»Sedaj pa pride tisto, kakor pri ljudeh,« je pristavil Beno-Kolja. »Tisti izdelki, ki jim je predpisano, da se kakor človek nad človeka dvignejo iz vsakdanjosti nad svoje, kako bi rekel, no, tovariše, pa še gredo v posebno brusilnico, v nekako visoko šolo. So kakor ljudje, določeni za intelektualce. Morajo skozi šolo-brus.« —

Ko sva stopila v tisto posebno brusilnico — visoko šolo — so se raznovrstni brusi vrteli z hitrostjo, da se mi je zdelo, kakor da stoje. Le šum, kakor šum vode, je pričal, da se vrte. Voda nad brusi je iz majhne odprtine počasi v kapljicah poljubljala tiste vrteče kamenite pile in nože in pomagala ustvarjati intelektualce — brušeno steklo.

Umetnik-steklobrusец sedi pri brusu. V rokah »navadno steklo«, vaza, ki jo je začel brusiti. Pred njim leži risba, katero naj zariše — izbrusi v steklo, kakor umetnik-skulptor s tankim dletom specialne poteze v svojo skulpturo.

Steklobruščeva roka je kakor roka umetnika-kiparja. Ne spodrsne nikoli, nego vodi steklo spretno pod ostrino brusa, da nastajajo črte, znaki, cvetlice, zvezde, monogrami itd., ki že zamolklo oddajajo svoj kristalni blesk. Roka točno ve, koliko mora pritisniti tu, koliko tam, da so pravilne in lepe nijanse in da brus ne prereže sten.

Beno-Kolja je rekel:

»Kakor volja pedagoga, ki riše značaje po svoji sposobnosti v mladedga človeka-intelektualca.«

In reklo mi je v duši:

»Vsi vi, umetniki-kiparji, umetniki-slikarji, umetniki-pedagogi, umetniki-steklobrusci in vsi vi, ki ustvarjate umotvore iz mrtve, speče tvarine, sestojede iz kakršnekoli molekularne sestavine, da z njimi poveličate svoj »jaz« in človeku budite njegovo dostojanstvo, ste kakor bogovi. Samo da vse, kar izklešete, izbrusite, oblikujete, naslikate, ohrani svoj določen, izklesan, izbrušen značaj, dočim se pri človeku rad menja in pogostoma izkvari...«

Poslednja postaja. Izbrušeni izdelki stopijo na zadnjo postajo svojega oblikovanja. V polirnico ali likalnico. Kolo, veliko, kakor da je sneto s kmečkega voza, se vrti s šumom, kakor bi kdo s krtačo čistil posodo.

»Kaj je iz lesa to kolo?«

Mlad dečko-vajenec s cunjjo, ki jo je pomakal pod kolesom v peščeno-ilovnato brozgo ter tako pomočeno pritiskal na vrteče se kolo, se je nasmehnil. Sodrug Enci pa je rekel:

»Krtača je. Kolo je sicer leseno, a na njem je pritrjena krtača. Ker, kako bi mogel brez nevarnosti pritiskati vajenec cunjjo k takšni brzini? Radi te neizmerne brzine se vidi, res da, kakor da je vse sam les.

Likalec, ki je vazo, malo prej izbrušeno, držal pod to besnečo krtačo, je kolo ustavil. In res, navadna krtača je bila narejena okrog kolesa.

»Tako se izbrušeni predmeti očistijo najdrobnejšega peska, ki je pri brušenju ostal, vsakega ostanka in vsega,« je razlagal Enci. »Poleg tega pa se steklo s tem polira, da dobi kristalnoblesčeči lesk, kakor vidiš na tistih že gotovih izdelkih tam na mizi. V tej blatno-peščeni brozgi pomočena krtača izkrtači vse, kar je še ostalo na steklu od začetka, ko je zapustilo 800 stopinjsko vročino.« — — —

Na mizi je stalo več steklenic, čaš, vaz v vsej lepoti.

Dekleta, ki so umivale izkrtačene predmete, so se mi zazdele kakor vile-čarovnice iz pravljličnih noči. S cunjjo so brisale stekleni izdelek, ves še z blatom pomazani, pomakale ga v vodi in hkrati, kakor bi čarale, se je v njih rokah pojavila lepota — kristalnočisti, beli, vijoletni, modri, rožnati, mavrični in ne vem kakšen umotvor, — ki privlači oči gledalca s čarobno silo in vzbuja hrepenenje biti lastnik tiste lepote.

In nenavaden ponos vstaja v človeku:

Iz ognjene gmote: peska, sode, apna, arsenika, potaše in barv, raztopljene v 1600 stopinjah vročine, oblikovane v 800 stopinjah vročine, prehajajoče skozi hladilnico 150 stopinj toplote, skozi odkruševalnico, brusilnico, polirnico, skozi nešteto človeških ustvarjajočih rok, prepojenih z znojem, okrašenih z žulji, izdelanih, — nastaja, se ustvarja, se rodi krasota-umotvor.

Velik si, o človek v svojem ustvarjanju...

* * *

Ko sem odhajal, je bila za mano steklarna z visokim dimnikom, poslopji in stanovanjsko hišo steklarjev. Komaj vidno je polzel tenek dim iz dimnika. Gozd, ki je stal za steklarno in se je malone dotikal, je bil temnozelen v avgustovskem soncu, ki je belilo cesto, da je vstajal prah pri vsakem koraku kakor tobakov dim iz pipe starega kmečkega očanca. Nad gozdom, tam v dalji, je dvigal »Mons Claudius« — Donačka gora — kakor piramida svoji dve glavi visoko v razbeljen zrak, redkolasi, tintam s skromno plešo, kakor močan starec, kljubovalno, kakor bi govorila:

»Le žgi, sonce, le žgi. Razkrajaj atome mojih pečin v drobce peska, a jaz vseeno stojim in te gledam. Bila sem že, ko je tukaj ljudstvo molilo Mithra, boga sonca, in je na mojem vrhu stal »Templum Dei Solis«. Tisto, da razkrajaj moje atome, vzbuja v meni mladost, novo silo življenja, ki ti kljubuje, kakor kljubujejo steklarji 800 stopinjam in ustvarjajo kristale. Zakaj iz razkrojenih atomov mojih pečin nastaja zemlja, ki rodi življenje...« — — —

Cesta se je belila in ob nji so se razprostirale njive. Krompir je zelenel, fižol se je ovijal okrog prekel. Koruza pa, visoka, močna, ravna, kakor zdrava kmečka dekleta, vsa temnozeleni, je stala samozavestno in ognjeni žarki avgustovskega sonca so ji prijali. Na njenih razkuštranih laseh se je, kakor prhljaj v laseh človeka, pozibal cvetni prašek in hrepenče padal na tla, iščeč ljubezni. Na koruzinem stebelu pa je sramežljivo razprostiral mladosten koruzin storž svoja tanka vlakna, vlažna od hrepenenja in pričakovanja, da vjame sipajočo se ljubezen, kakor ribič z mrežo ribe, in jo poljubi s poljubom novega življenja... —

Tam na drugi njivi so plevice plele mrkev. Sključene so bile in sonce je z veseljem in slastjo mladeniča zbadalo svoje žarke v njih hrbte in ledja. A one so plele, kakor da kljubujejo vročini. Kljubovalno in ubrano se je razlegala pesem:

»Oj sijaj sijaj, sončece,
oj sonce ljubljeno...«

»Vse dela, vse gradi, vse ustvarja,« sem pomisli. »A tista nagrada za ves trud in delo, za vso umetnost in lepoto, za vso življenjsko nujnost, neobhodno človeku, je pa prozoren in tenek kos skromnega kruha in nepriznanja.«

Dvignil sem glavo. Tam na zapadu se mi je nasmehnil okrogel Boč, ves zelen, kakor bi hotel reči:

»Sliko dela, truda in ustvarjanja in ponižanja si gledal. Zakaj ne pogledaš še slike veselja, ponosa, brezskrbnosti, raja, božanstva?!«

»Da,« sem rekel tiho. »Kakšne velike umotvore v radost, v uteho in dobroto človeštvu ste mogli pač ustvarjati šele vi, ki vam je sedaj dano sedeti brezskrbno pri pokritih mizah in se skrivati avgustovskemu soncu pod košato senco lepih kostanjev?!...«

Boč se je še naprej smejal. Sonce je sijalo tiho in žgalo, bela cesta, vsa v prahu, se je vlekla v nedogled... — — — — —

Iz dimnika steklarne pa je zdajci začel vedno močneje vstajati teman gost dim. Obstal sem in prisluhnil.

»Kaj, ali je mar tam v tem dimu odgovor?«

Mestna hranilnica ljubljanska

v Ljubljani, Prešernova ulica št. 3

je največja regulativna hranilnica v Jugoslaviji. — Vlog ima nad 420.000.000.— Din, rezervnih zakladov pa nad 11 milijonov dinarjev.

Za pupilarne naložbe ima sodno depozitni oddelek, za varčevanje mladine izdaja domače hranilnike, za pošiljanje denarja po pošti so strankam na razpolago položnice. Za vse vloge jamči mestna občina z vsem svojim premoženjem in davčno močjo.

Telefon štev. 20-16 in 26-16. — Poštno čekovni račun štev. 10.533.

Uradne ure za stranke so od 8. do 12¹/₂ ure.

Jože Pahor, Dobroničeva izdajstva

1.

Sam ne vem, kako sem se prav za prav seznanil z Dobroničem. Tudi ne vem, kje se je rodil in kakšna je bila njegova mladost. Od nekod iz Istre je prišel na Kras klesat kamen, bil je kamnosek. Zato je menda tudi njegov značaj kršen in trd in njegovo telo zastavno in krepko, pravi vogelni kamen.

Pred vojno, spominjam se, je izzval med priletnimi ženskami hud vihar. S svojim dekletom ni hotel h cerkveni poroki; civilno da se poroči, drugače ne. Takrat je deževalo nanj žvepla in ognja. Dobil je še slabše ime, kot ga je nosil dotlej, on, brezdomec, ki ga nihče ni prav poznal in ki ni imel ničesar razen svojega kladiva. En sam las ni ostal tedaj dober na njem.

Kmalu potem ga je vrtinčila svetovna vojna z bojišča na bojišče, dokler ni prišla vest, da je v ujetništvu. Tudi zdaj so ga merili s posebnim merilom. Ljudje so bili vsakega veseli, kdor je srečno prebežal in si rešil življenje, Dobroniča so sodili kot dezerterja. Saj tudi ni bilo boljšega pričakovati od njega, od človeka, ki se je ločil od ljudi in stal daleč proč od njih, samosvoj, tuj in porogljiv!

Dobroničev prebeg ni bila šala, sam mi je pripovedoval. Trije so se dogovorili, da uidejo s fronte. Naj vrag vzame Avstrijo, oni je ne bodo reševali s svojimi kostmi! Ko je bila stvar gotova, jih je tretji izdal, njega pa še nekega Dalmatinca. Prekletu naglo je šlo zdaj; še isti večer sta bila sojena, drugo jutro bi ju ustrelili, vpričo zastopnikov vsega bataljona, za svarilo. V zapuščeni, razdejani hiši sta ležala s tovarišem zvezana in zastražena. Obračunala sta z življenjem.

A je že tako, da človek ne mara umreti, tudi kadar je vojna, ne. In če si obsojen na smrt in veš, da imaš le še nekaj ur pred seboj, ti je življenje še posebno drago. Polnočne zvezde so svetile nad razstreljeno hišo, ko se je Dobronič z nadčloveško močjo rešil vezi. Naglo je pomagal tovarišu. Kakor v kinu: pod hišo strm breg, tam spodaj reka, na oni strani nasprotnikove postojanke — zdaj gre za vse, treba je tvegati! En skok iz podrtine navzdol, alarmni streli v noč, lov med žičnimi ovirami, borba za življenje!

Kdor je drzen, ima srečo. Dobronič je v vodi. Zasedovalci so ga izgubili iz oči. Reka je mrzla, do mozga gre, tok zanaša. A življenje je lepo, škoda ga je dati drugim. Na desno, k bregu, z vsemi močmi!

Tako se je Dobronič rešil zadnji trenutek, ko je smrt že dahnila vanj, tako je postal vojni ujetnik. Tako je preživel čas, ko so nešteti dajali življenje za tuje koristi in niso vedeli, čemu umirajo.

Ko se je vrnil, je bil isti kot pred vojno. Prijel je za kladivo in klesal. Drugi so popivali in veseljačili, izplačati so se hoteli za dolga leta trpljenja. Red? Kdo ga bo sploh napravil po vsem tem, kar je bilo! Življenje kakor pred vojno? Nikdar več! Mari smo zaman prenašali gorje in lakoto in blato in uši? Zdaj hočemo uživati, zdaj nam ne bo gospodaril nihče več, zdaj bo na zemlji paradiz!

Ivan Dobronič je stal ob strani. Ni pil in ni kvartal. Ni razgrajal in se ni širokoustil. Ob delavnikih za apnenčevimi skladi, golorok, mišice in obleka, obraz, čevlji, vse posuto z belim, kamenitim prahom, ob nedeljah čist, skrbno napravljen, kakor delavec v mestu, ki ga v praznik ne ločiš od gospoda. Ni živel slabo, kako bi tudi! Enega edinega otroka je imel in svojo hišo, dediščino po tašči, ki je bila umrla med vojno. Vzlic vsemu ni imel Dobronič boljšega imena med ljudmi. Nemanič je bil, tujec, še več, napol izvržek. Res, njegov otrok! Ko so Dobroniča gnali v vojno, je pustil doma zdravega otroka, ko se je vrnil, je bil pohabljen. Zbolel je, mati ga je bila menda zanemarila; ko ga je prinesla v bolnico, so ji povedali, da mu ne morejo več pomagati. Ljudje so to vedeli, pa so govorili, da mora otrok trpeti zaradi takega očeta. O tej nesreči nisva z Dobroničem nikdar govorila, nisem se mogel dotakniti rane. Nikdar pa nisem opazil, da bi to moža količkaj spremenilo.

Ko je Dobroniču naposled delo pošlo, se je odpravil na Francosko.

— Ne bo ga več nazaj! Naveličal se je žene, pa še tak otrok! Zato je kar izginil! Prav ji je, zakaj ga je pa vzela! Ni bilo zadosti drugih?

Tako so govorili. Tudi potem niso umolkneli, ko je prišel njegov prvi zaslužek za ženo in otroka.

— Vest ga peče, so razložili. Še kaj malega bo poslal, potem ne bo duha ne sluha za njim!

Tudi to se ni uresničilo. Dobronič je redno pošiljal družini denar. In ko niso vedeli ničesar o njem, so očitali, da ni nikdar prestopil cerkvenega praga, odkar ga sploh poznajo.

2.

Prihranil si je bil nekaj denarja in se vrnil iz Francije. Takrat sva se prav za prav zblížala.

— Kmetje že spet lezejo v dolgove, mi je razlagal. Komaj so si s pomočjo slabega vojnega denarja očistili posestva, že padajo nazaj v mízerijo. Pri trgovcih se začenja. Ti jim prodajajo na upanje in zapisujejo, kar hočejo. Zraven jih še odirajo z visokimi cenami. Počasi bodo vsi gospodarji v njih krempljih. Potisnimo poleno v kolesa, ustanovimo zadrugo za kmeta in delavca! Zdaj je še čas, pozneje ne več!

Misel je bila pametna. In ni bila samo misel, Dobronič se je bil tudi že razgledal okrog, kako bi se stvar uresničila. Poskusili smo, šlo je. A ne brez težav. Zadeli smo v sršenovo gnezdo. Trgovci niso mogli prenesti nižjih cen v zadrugi in še manj osamosvojitve ljudi. Vse sile so napeli, da bi zadruga čim prej propadla.

Zdaj so prišli k meni Dobroničevi prijatelji. Res, prijatelji!

— Saj smo ž njim enakih misli, so pojasnili, ali bolje bo, da ga ni pri zadrugi. Za zadrugo bolje! Kmetje ga ne marajo. Trgovci kažejo s prstom nanj, na delavca, kmetje mu ne zaupajo. Da nič nima, da ni zanesljiv, da je tujec, in še mnogo drugega! Če bi prišel v vodstvo zadruge, bo zadruga trpela.

Obstal sem. Če je pa on sam sprožil misel! Če je nesebično storil marsikak korak, da bi se zadruga ustanovila! Če bi tudi prišel v vodstvo, ali bi sam odločal?

— Ni mogoče! so vztrajali. Dobronič je kamen spotike za zadrugo, zato bo bolje tako, kakor pravimo —

- In on sam? Kaj pravi on? Ste mu povedali vse to?
 — Dobro ve, kako in kaj, saj je pameten!
 — Torej za njegovim hrbtom... sem očital... ta vaš korak?
 — Ne maramo ga žaliti!
 — To, kar počenjate, je bolj žaljivo, kakor če bi mu povedali v obraz! Ne čutite tega?
 — Z njim se težko govori. Svoje glav je, brezobziren —
 — Če ste res njegovi prijatelji, bi se postavili zanj, uprli bi se nesramnim klevetam. Poznamo ga, bi udarili s pestjo, jamčimo zanj in ne dovolimo, da ga kdo sramoti! Tako bi nastopili! Pa ga še odrivate! Mari ni poštenjak?

Maksim Sedej, Predmestje

— Pošten! so priznali. Vendar, bolje bo —

Dobroniča ni bilo pri zadrugi, moral je stati ob strani, gospodarske stvari ne prenesejo nezaupanja. Najbrž se mu ni prvič tako zgodilo. Ker ni silil v ospredje, si je ohranil proste roke in je lažje presojal in grajal delo drugih. Sicer pa mu je bilo vedno le za stvar. Da je človek, ki gre svoja pota in ne priznava vsega veljavnega, vedno osamljen in navadno obsovražen, to je dobro vedel.

— Kako misliš o esperantu? me je vprašal o priliki.

— Materin jezik je prvo, sem dejal.

— Sentimentalnost! me je zavrnil. Ta množina jezikov, ali si je mogoče misliti kaj bolj nepraktičnega? Znamenje, kako je človek nazadnjaški, če še danes ni nadomestil z enim samim jezikom vse te mešanice.

— Kako si pa predstavljaš to premembo?

— Preprosto, po vseh šolah bi se morali učiti skupni jezik!

— Zelo preprosto! sem ugovarjal. Koliko rodov bi se moralo učiti, da bi dosegli praktične uspehe? In kako pri neomikanih ljudstvih?

— Postopno. Tako se bo tudi izvršilo. Svetovni jezik se bo moral uvesti in se bo tudi uvedel. Potreba bo ljudi prisilila k temu. Edini izhod iz današnje zmede! — Dobronič je govoril, kakor da ne more biti drugače. Ko sem ga pogledal, smehljaje se, je nadaljeval:

— Le posmehuj se! Koliko nespametnega je povsod, brez česar danes nekateri živeti ne bi mogli. Izginilo bo, kakor izginjajo na primer petrolejke. Samo poglej siromašno polje tod okrog! Ljudje se ubijajo huje kot živali, da ga obdelajo. Včasih jim kaj rodi, kaj malega, včasih jim vse še suša požge. Ali je treba takih muk? Človek bo izpregledal in bo opustil tak nehvaležen svet. Ne danes, ker bi moral poginiti; takrat, ko bo svet pravičnejše urejen.

Nisem ugovarjal, ker ne bi nič izdalo. Dobronič ni bil vaje umikati se, tudi tedaj ne, ko je šlo samo za misel. Taki so ljudje, ki imajo močno voljo in ki so pripravljeni tudi na skrajnost. Taki so ljudje, ki ne dvomijo, ki vedo, kaj hočejo in se ne boje žrtev, če je treba.

3.

Večkrat sem premišljal, je li Dobroničev značaj posledica razmer, v kakršnih je mož živel, ali mu je prirojen. Če je bila med njim in ljudmi neprestopna stena, sem lahko razumel. Njegovi in njihovi nazori so bili kot noč in dan. Da je bil Dobronič o pravilnosti svojih dognanj trdno prepričan, je kazala njegova porogljivost. Hokus-pokus da so cerkveni obredi nekaj za tiste, ki niso vajeni o vseh stvareh misliti s svojo glavo, je dopovedoval moji materi, ki je bila verna, modra žena. Zdelo se mi je, kakor da ga posebno veseli, če zadene ob nekoga, ki trdovratno kljubuje in se ne umakne za nikakršno ceno. In kako je razkladal svoje misli! Z večnim posmehom, češ, kako ste naivni, kako malo razmišljate sami, da vas vsakdo lahko vara in slepari! Skratka, Dobronič je gledal zviška na stvari in ljudi, zato se je vedno zameril, četudi bi ne bili njegovi nazori tako daleč od njihovih. Bil je agitator, vendar slab agitator, ki hoče vse in se nikdar ne zadovolji z delnim uspehom. Tako je ljudi odbijal. Morda je sam to čutil, zato je stal v ozadju in je imel le malo prijateljev.

Čudno, meni so ljudje zamerili, ker so me videli v Dobroničevi družbi. Da se družim z malovrednim človekom, da, z barabo, ki bi se mu moral izogniti, z zadnjim med vsemi. Kako da je sploh kaj takega mogoče?!

Ne, tudi meni ni ugajala Dobroničeva porogljiva, jedka nprav in še manj to, da je potiskal druge v delo, ki se ga sam ni lotil. Tudi pri delu je stal včasih ob strani, pri tistem drobnem delu, ki ga vedno prinašajo s seboj skupne javne, prosvetne, gospodarske in politične zadeve. Ali vendar je bil osebnost, mimo katere ne more, kdor ne vidi le tistih ljudi, ki nekaj pomenijo zgolj po svojem mestu in naslovu v družbi. Bil je zajemljiv človek, ki ga je vredno spoznati čim natančneje.

Najbolje pa spoznavaš ljudi, kadar pridejo časi, ko se zaziblje zemlja pod nogami. Prišli so časi, ki jih je Dobronič prej videl kot drugi, ki jih je pričakoval, časi, ko so črni opričniki pobijali ljudi na cestah, ko so udirali v stanovanja, ko so strahovali cela naselja s požigi in poboji. Takrat tudi meni ni bilo dobro. Zvečer me je Dobronič večkrat spremljal in mi je razodel svoje misli.

— Na samoti bivaš in sam si, je dejal. Neznanci te lahko ponoči napadejo, ubijejo in ena sama kokoš ne bo zakokodajsala zaradi tega. Ali bi ne bilo pametno, da se ponoči kam zatečemo? Na kakšen senik, dokler so taki časi? Tudi jaz nisem varen!

Smejal sem se mu. Ni se mi zdelo resno, kar govori.

— Bojiš se? sem dejal. Od tebe bi najmanj pričakoval kaj takega! Pogum ni tvoja najlepša čednost!

— Ne bojim se ničesar, me je zavračal, tudi ne smrti. Kdor je v boju, mora računati, da pade. Če pa že moram pasti, bi rad prodal življenje za najvišjo ceno. Če nas ponoči napadejo, bomo skrbeli, da si zapomnijo, kdaj so to storili, branili se bomo do skrajnosti. Če se rešimo, tem bolje!

Njegove besede se mi niso zdele več tako nespametne. Spomnil sem se marsičesa, kar se je že bilo zgodilo. Vendar se mi je zdela vsa ta previdnost pretirana.

— Saj ni zadostnega vzroka! sem skušal pojasnjevati.

Porogljiv posmeh me je ustavil.

— Tako, vzroka hočeš? Ti še ne veš, da je terorju mari samo učinek?

Molčal sem. Ko pa so kmalu nato res začeli lov name, ni bilo Dobroniča nikjer. Škodoželjno so mi pripovedovali ljudje, kako je bil tedaj bežal v hrib, da se je skrival v goščavi.

— Zdaj menda veš, s kom imaš opravka! so mi namigovali. Videl boš, kako te bo še glava bolela po takem človeku!

Vzlic temu sem bil prepričan, da ni mogel drugače in da bi tudi ne imelo zmisla. Onega sivega jesenskega večera je pač mislil, da gre za življenje. Lahko bi šlo! In čemu ne bi življenja rešil, če je še mogoče? Čemu bi šel pod nož kot jagnje, če je za njim dvajset, trideset režečih volkov, ki smejo vse in niso nikomur odgovorni?

Ko pa je prišel dan, da so se me ljudje izogibali, tudi prijatelji, ki so znači Dobroniča črniti, pa so se zdaj zbali, da pade nanje nevaren sum, če bodo v moji družbi, je Dobronič pokazal, da ni bojazljivec.

— Prestal si skušnjo, je dejal, bal sem se, da bo težja!

— Par mesecev... omejene osebne svobode, kakšna skušnja je to?

— Zaradi tvojega zdravja smo se bali. Sicer pa: par mesecev bi bilo lahko tudi par let. Ali verjameš v zakone?

— Izpustili so me brez procesa!

— Torej letošnji zajec! se je rogal. Ne bi si bil mislil!

— Nisem dejal drugega, kakor da so me izpustili brez procesa, sem ga zavrnil.

— Razumem, je odgovoril. Če bi šlo v leta, bi bilo težje. Mislim sem na to. Nekaj prihrankov imam, zate bi bili. Ječa se lažje prestane, če nisi zapuščen.

Svoje prihranke je kmalu sam rabil, brezposeln je bil spet. Ne vem, kako so se preživljali, dasi je malo potreboval. Nikdar nisva govorila o tem, kakor da je človekov obstoj brez pomena. Videl pa sem, da ne čaka, kdaj mu bodo pečeni golobi sami prileteli v usta. Človek, ki si v vojni reši življenje, ko je že izgubljeno, ki kljubuje, ki se upira brez strahu vsemu, kar je drugim sveto in nedotakljivo, ki izziva nevoljo in mržnjo vseh okrog sebe, da je sam med njimi in proti njim, tak človek ne podleže tako kmalu. Tak ne ukloni tilnika. Ve, da ima pravico do obstanka in se bori za to pravico. Dobronič je postopal brezposeln, pa se je posmehoval kakor v najboljših dneh. Tisoč skrbi ga je tlačilo, pa je govoril o vseh stvareh kakor vedno in ni popustil za las. Trnasto, žilavo se je bil tudi zdaj za svoje nazore, kakor bi ne bilo nič važnejšega od tega.

— Poglej, mi je dejal, odložim kladivo in grem drugam! Prost človek sem! Ali moreš ti to reči?

Čutil sem, da mu svoboda ni prazna beseda in zavidal sem ga za ponos. Ne vem, kako dolgo je bil brez dela. Ko pa je spet dobil, se mi je zdelo to samo ob sebi umevno in kakor da pri njem sploh drugače ne more biti.

4.

Najini poti sta se ločili. Leta so prešla, da se nisva več videla, prijateljstvo pa, zdi se mi, ni prešlo. A dasi sva daleč vsaksebi, tisti, ki ga mrzijo, niso držali križem rok. Še mnogokrat so metali blato nanj.

— Kdo ve, kaj je ta človek! sem čul o Dobroniču. Kdo ga res pozna, kdo pozna njegove poti? Že njegov obraz sam ga izdaja. In bogve, kakšno preteklost ima!

A da bo mera polna, se niso zbal tudi najsramotnejšega očitka. Nekdo je prišel k meni in mi je pripovedoval, kakor da me hoče obvarovati najhujšega.

— Poglej, je govoril, tega so zasledovali, onega, nekatere so celo pretepli in zaprli, poglej! Samo Dobroniča se niso dotaknili!

— Ušel jim je vselej o pravem času, sem presekal nevoljen; srečo je imel in pameten je bil!

— In se ga tudi ne bodo dotaknili, je nadaljeval znanec; temu se ne bo nikdar nič zgodilo!

— Dovolj! Na dan z besedo! sem razburjen zahteval. Naravnost in brez ovinkov!

— Če ni kako drugače... če ni to dokaz... je jecljal človek, če ga nimajo, da izdaja...

Obstal sem. Tako je bil Dobronič naposled Judež, zvit, podel človek, ki je smel govoriti, kar je hotel, ki je imel proste roke in ki si je služil srebrnjake z ovajanjem ljudi, z najsramotnejšim opravilom, ki je mogoče.

— Če izdaja, se bo izkazalo, sem končal, prej ali slej! In če se izkaže, mu zaslužen plačilo ne uide!

Zoprni občutek gnusa se je oglašal v meni. Moj znanec je odšel, ne da bi se mi upal pogledati v oči.

Kmalu se je izkazalo, kako je z Dobroničevim izdajstvom. Prišel je takozvani »leteči oddelek«, preiskal vse kote v Dobroničevi hiši, prevrgel vse od vrha do tal, uklenil delavca in ga odpeljal, dasi se ni našlo nič. Tudi iz žene in otroka niso ničesar spravili, vse grožnje niso nič izdale.

Drugi dan sta se vrnila dva moža, šla v hiši naravnost na določeno mesto, vzela iz zidu kamen ter dosegla iz odprtine spiskov in tiskovin, stvari, ki so težko obremenile Dobroniča. Drhteča je strmela za njima žena, ko sta odhajala, vedela je, da sta se ločila z možem za dolga leta.

*

Napisal sem te stvari, kakor so se resnično dogodile. Najbrže se popis nič ne sklada s pravili o lepoti v umetnosti, s tistimi veljavnimi pravili namreč, brez katerih, kakor pravijo zviška doli, umetnosti ni. Kaj se hoče, je že tako, da gre včasih estetika eno, a življenje drugo pot! Toda če vidim človeka, ki gre svojo pot do konca, tako, kakor jo je spoznal za pravo, pripravljen na najtežje in tudi na zadnjo žrtev, čutim, da se mora tudi estetika odkriti pred njim. Tak človek je vogelni kamen v družbi. Tak človek nosi breme, pada pod njim, a živi, tudi če podleže. Tak človek živi in je v njem lepota in sijaj.

Ali želite lepe in cenene tiskovine?

Kličite telefon števil. 20-92!

Ljudska tiskarna

d. d. v Mariboru, Sodna ulica št. 20

izvršuje vsa v tiskarsko stroko spadajoča dela, kakor knjige, kataloge, časopise, revije, cenike, lepake, letake, vabila, račune, posetnice itd. v eno- in večbarvnem tisku lično, hitro in ceno ter se priporoča

LASTNA KNJIGOVEZNICA

O deželi, kjer ni marksizma — Zedinjene ameriške države!

Ogromna državna tvorba, razprostirajoča se čez površino, ki je samo malo manjša nego vsa evropska površina. V tej državi živi 125 milijonov ljudi, to je 6% -ov prebivalstva vse zemeljske oble. Teh 6% -ov proizvaja: 83% -ov svetovne avtomobilske produkcije, 72% -ov mineralnih olj, 68% -ov koruze, 60% -ov bombaža, 57% -ov bakra, 55% -ov železa, 50% -ov tobaka, 44% -ov jekla, 37% -ov premoga, 33% -ov svinjskega mesa, 33% -ov perutnine, 25% -ov pšenice i. t. d.

Plasti fosfora in žvepla v Zedinjenih ameriških državah so večje nego na vsem ostalem svetu skupaj. Ena tretjina vse svetovne zlate zaloge se nahaja v tresorih ameriških bank. Naravna bogastva dežele so ogromna. Tehniški produkcijski aparat je najpopolnejši na vsem svetu. Ta dežela je nedvomno najmočnejši proizvajalec in najmočnejši porabnik vseh predmetov in stvari, ki jih uporabljajo ljudje.

Kako bi mogla Amerika živeti

Neka skupina inženirjev in gospodarskih strokovnjakov je že pred nekolikimi leti — še v času prosperitete — začela proučevati in analizirati proizvodno sposobnost dežele. Ta skupina je analizirala okrog tri tisoč raznih predmetov, ki so za ljudsko življenje najpotrebnejši, analizirala je način proizvodnje ter prišla do naslednjih — računsko dokazanih — sklepov: »Če bi se izkoristile vse tehnične in naravne možnosti dežele, bi bil Ameriki potreben samo šestnajsturni delovni teden ter bi bilo vsem državljanom omogočeno desetkrat boljše življenje, nego je njihovo današnje življenje. Ljudje bi delali samo štiri dni na teden. Vsak dan samo od osmih do dvanajstih, ves popoldan in ves večer bi bili prosti, v petek, soboto in nedeljo pa ves dan. Delali bi samo moški in ženske od 25. do 45. leta starosti. Do 25. leta bi se ljudje šolali, po 45. letu bi uživali zasluženi pokoj. Nič več ne bi bil važen problem, kako se bo kaj proizvodilo, marveč, kako se bo trošilo in kako se bo čim bolje izkoristil prosti čas.«

Kako živi danes Amerika

Danes milijoni zapuščajo svoje domove in svoje družine, ker ni dela, podpore pa so majhne in nestalne. Celo otroci gladujejo.

Najbogatejša dežela na svetu, močno industrializirane Zedinjene ameriške države, je ustvarila v času krize nov proizvod: mladino brez doma! Delavec-zacetnik zaman išče dela. V Detroitu je 85% -ov mladine brez dela. Tista pičila zaposlitev, kolikor je je, pride v poštev samo za izkušenejše, starejše delavce. Tako se postopno ustvarja prepad med mlajšimi in starejšimi delavci ter se slabi borbenost starejšega delavstva. V premogovnih revirjih Illinoisa je 95% -ov mladine brez dela.

Po poslednjih statističnih podatkih je v Zedinjenih ameriških državah okrog milijon mladih ljudi obeh spolov brez doma. Javne dobrotvorne ustanove jim dajejo prenočišče samo za eno noč — za drugo noč vsakršno pomoč odklanjajo — in samo po en obrok hrane. V mnogih krajih jim ne dajejo

sploh nikakršne podpore. Upravniki takšnih ustanov jih sprejemajo z besedami: »Lahko gladujete ali kradete! Ne mika nas vedeti, kaj boste naredili — pomagati vam ne moremo.« Podpora se daje samo starejšim delavcem. Delavski otroci, ki še niso delali v tvornicah, so premladi za prejemanje podpor. Zaman so delavski voditelji svarili mladino pred potovanjem: »Nezmiselno je to vaše tavanje iz kraja v kraj. Razmere so povsod enake. Ne zapuščajte doma! Organizirajte se doma ter v strnjenih vrstah zahtevajte podpore!« V nekaterih krajih je mladina paslušala ta nasvet. Takoj se je pokazalo, da so organizirani nastopi edino možna pot, ki vodi k uspehu. Brezposelna chicaška mladina je z mnogoštevilnimi demonstracijami prisilila mestno občino, da jim izplačuje petdolarsko tedensko podporo. Prav tako je bilo še v nekih drugih krajih, a armada mladih brezdomcev se ni zmanjšala. Vsako leto mora na sto in stotisoče mladine zapustiti svoje domove. V nekem poročilu ministrstva za

Maksim Sedej. Predmestna ulica

delo beremo: »Armada spasa v Atlanti je zbrala v štirih mesecih podatke 5428-ih oseb, po večini mladeničev, ki so prejeli kakršnokoli podporo. Ugotovila je, da jih je 194 dokončalo vseučilišče, 1641 pa srednjo šolo.« Število otroških zločinov je nenavadno naraslo. 40%-ov vseh primerov, ki so jih new-yorška sodišča morala v lanskem letu rešiti, so bili prestopki mladostnikov. Mladinska sodišča so 1931. obravnavala 11.240 primerov tatvine. To število je mnogo večje nego število iz 1930. Še nikdar ni pred ameriškimi sodišči stalo toliko mladoletnih obtožencev pod 16-imi leti. V največjem številu primerov gre za tatvine zaradi prehrane. Neka policijska komisija je ugotovila, da imajo mnoge organizirane žeparske tolpe člane, ki jim je komaj trinajst let, polovica članstva takih tolp pa ima redno manj nego osemnajst let. Samo v enem mesecu je new-yorško sodišče obravnavalo 12 težkih razbojniških napadov na banke, napadov z uboji, pri katerih so sodelovali do zob oboroženi dečki! Dnevnik objavljajo vsak dan vse polno primerov o organiziranih otroških napadih na živežne trgovine.

Po statistiki new-yorške policije se je samo v New Yorku in New Jersey spomladi 1933. preživljalo 80.000 zapuščenih otrok z beračenjem in tatvino. To število pa nikakor ne ustreza dejanskemu stanju, zakaj ta statistika upošteva samo tiste otroke, za katere je policija ugotovila, da nimajo doma. V sedanji krizi prav posebno hudo trpijo mlade delavke. Statistika iz 1931. je pokazala, da 40%-ov nezaposlenih delavk ni doseglo še 24. leta. »New York Times« ugotavlja v svoji številki z dne 25. decembra 1932. naslednje: »V mnogih primerih so starši, ki so brez vsakršnih sredstev, priučili svoje deklice beračenju, da se tako za silo prehranijo.« Nels Anderson, profesor sociologije v Columbij, pravi: »Med 256.124 brezdomic je bilo 11.323 žensk, od katerih ena tretjina še ni dosegla 21. leta. Število deklic, ki so brez doma, raste v poslednjem času mnogo hitreje nego število mladeničev, ki so brez doma.«

Najtežje pa je za zamorsko mladino. Skoraj vsi zamorski mladeniči so brezposelni. Delodajalci vržejo vedno prve na ulico — zamorce ter sprejemajo poslednje zopet v službo — zamorce. Čeprav se rodi mnogo več zamorcev nego belcev, vendarle število črnega prebivalstva v Zedinjenih ameriških državah stalno pada. Sovraštvo med črnim in belim delavcem se umetno goji, da se lahko izkoriščajo drugi proti drugim. Na shodih, v gledališčih, v kinematografih, na tramvajih, na železnicah, v gostilnah — vsepovsod imajo zamorci svoje koticke. Celo svoje šole imajo, svoje cerkve ter druge ustanove, vse to pa pod najstrožjim nadzorstvom belokožcev. Delavski voditelji se v poslednji dobi z uspehom borijo proti plemenskim zablodam. Črni in beli delavci vedno tesneje sodelujejo.

Uničenje delavskih družin in trpljenje otrok

Amerika, ta deželna strojev, dolarjev in egoizma, hoče veljati za prav posebno zaščitnico otrok. V Ameriki pišejo in govorijo silno mnogo o ljubezni do otrok. Kadarkoli hoče kdo vzbuditi specifično ljudska čuvstva, govori vselej o otrokih. Ko so se zbirali milodari za brezposelne, se je povsod razglašal poziv: »Darujte za otroke, da ne bodo gladovali!«

Brezposelnost je v Ameriki uničila nešteto delavskih družin. Oče je prisiljen iskati dela drugod, mati drugod. Tako se ločita, mnogokdaj za vedno. Otroci so nekaj časa tukaj ali tam, kmalu pa ostanejo brez doma in strehe. Neke šole v new-yorških predmestjih, ki jih obiskujejo po večini delavski otroci, so v poslednji dobi izgubile polovico svojih učencev. Vodja društvenega urada za zaščito otrok je poročal ministrstvu za dela takole: »Pozimi 1932-33 je bilo

meč brezdomci največ dečkov in deklic, ki bi normalno morali še obiskovati šolo.« Ravnatelj neke šole je objavil v new-yorških dnevnikih tole pismo: »Če mi mestna uprava ne bo nudila potrebnih sredstev za prehrano mojih učencev, ne bom mogel nadaljevati pouka v svoji šoli. V enem tednu se je onesvestilo med poukom v moji šoli 30 učencev.«

Kaj čaka brezposelne v bodočnosti

Kriza ni zavrla racionalizacije industrijskih in poljedelskih podjetij, marveč jo je celo pospešila. Računsko je dokazano, da sta se v poslednjih treh letih, odkar traja kriza, industrija in poljedelstvo tako spopolnila, da ne bi bilo mogoče 60%-ov današnjih brezposelnih delavcev — to je okrog 10 milijonov! — zaposliti niti v primeru, če bi bilo mogoče povrniti deželi največjo prosperiteto, to je približno takšno stanje, kakršno je vladalo v Zedinjenih ameriških državah 1929. Če se ne bodo razmere popravile, bo Amerika štela v doglednem času 30 milijonov brezposelnih.

To dejstvo najjasneje očituje nezmiselnost vseh ukrepov, ki se danes predlagajo za rešitev tega težkega problema v današnjih gospodarskih razmerah.

Kako živijo delavci v Fordovih tovarnah

Najtežje je prizadeta avtomobilska industrija, ki se šteje za reprezentativno vejo celotne ameriške produkcije. Njeno tržišče se je nepričakovano zmanjšalo. Ta industrija je bila prva prizadeta; saj ni mogel več kupovati avtomobilov niti kvalificiran niti polkvalificiran delavec niti nameščenec niti farmer... Število avtomobilov se je v Ameriki iz leta v leto povečavalo. Prvič se je to število zmanjšalo 1931. — in sicer kar za pol milijona! Kapaciteta ameriške avtomobilske industrije znaša 12 milijonov vozil na leto. 1931. so tvornice producirale komaj 230.000 vozil! Vprašanje pa je, ali so bili vsi ti vozovi prodani. Predstavniki avtomobilske industrije je Henry Ford, ki je lastnik največjega avtomobilskega podjetja na svetu. V 50-tih Fordovih tvornicah je delalo 120.000 delavcev. Ford je prvi uvedel takozvani tekoči trak. Sedaj delajo na isti način tudi druge tvornice. Drugače ne bi mogle prodajati tako cenениh vozil. A Ford ni slaven samo zaradi racionalizacije avtomobilske industrije, marveč tudi zaradi »očetovske skrbi« nasproti delavcem. Še 1930., ko je že zagospodovala kriza, je Ford dejal: »Povsod smemo štediti, samo ne pri delavcih. Res je, da moramo, če hočemo znižati cene, znižati tudi proizvodjalne stroške, toda edino, pri čemer ne smemo štediti, je ljudsko delo. Stroške dela je treba tudi znižati, a ti stroški se ne znižujejo z nizkimi mezdami, marveč z visokimi mezdami!«

Videti je bilo, kakor da se Fordovim delavcem prav dobro godi. Vedeti pa moramo, da niso delavci niti v času prosperitete radi delali v Fordovih tvornicah. Delo v teh tvornicah je silno mučno in utrudljivo. Tekoči trak je najhujši priganjač; spopolnjeni stroji silijo človeka k skrajno intenzivnemu delu. Produkcija avtomobilskih nosilcev se je v šestih letih podvojila, število delavcev pa se je zmanjšalo na eno desetino.

1925. je 160 delavcev napravilo 3000 kosov, 1931. pa 16 delavcev 6970 kosov. Ford dolgo ni hotel priznati, da so se v njegovih tvornicah znižale mezde, ki so 1930. znašale 7 dolarjev na dan. Na koncu 1931. je priznal, da so se znižale na 6 dolarjev. 1932. pa so se zopet znižale, in sicer na 4 dolarje. Te mezde se nam zdijo morda nekoliko visoke, a Ford nikjer ne pove, da

delajo njegovi delavci po en dan, po dva ali tri dni na teden! Ford ne pove, da njegovi pazniki izsesajo iz delavca v enem dnevu toliko energij, kolikor bi jih mogli v normalnih razmerah dobiti komaj od tridnevnega dela enega delavca! Takšna je »tajnost« Fordovih visokih mezd! 1929. je bilo zaposlenih v Fordovih tvornicah 120.000 delavcev. Danes jih je 90.000 na ulici. Število dejansko zaposlenih delavcev znaša komaj 15.000 ljudi. Na početku 1929. je dal Ford razglasiti, da bo zaposlil 30.000 ljudi. Na tisoče delavcev — mnogi s svojimi družinami — lačnih in brez denarja, je prihitelo v Detroit. Podnevi in ponoči so v ostrem mrazu stali v dolgih vrstah pred tvornico. Ford pa jih je sprejel komaj nekoliko sto...

Življenje rudarjev v času krize

Rudarsko življenje je vedno težko, v krizi pa postane naravnost neznosno. V rudarskih revirjih so bili celo v časih prosperitete nemiri in stavke na dnevnem redu. Zdaj pa je postal položaj rudarjev naravnost obupen. Teodor Dreisser popisuje stanje v revirju Kentucky takole: »Otroci brezposelnih rudarjev umirajo od gladu. Zaradi umorstva dvanajstorice rudarjev se niti ni uvedla preiskava. Lokalne oblasti se štejejo za agente rudniških lastnikov. Lastniki plačujejo neverjetno nizke mezde. Rdeči križ odklanja vsakršno podporo otrokom brezposelnih organiziranih rudarjev. V pokrajini Harlem go-spoduje nasilje, kakršnega si človek niti predstavljati ne more.«

Dreisserjevo poročilo je izšlo v časnikih. Na vse te težke obtožbe so odgovorili rudniški lastniki, da stanuje z Dreisserjem v hotelu neka ženska.... V državi Kentucky pa je kaj takšnega strogo prepovedano... Dreisserja so, zatorej, izgnali...

Kriza ameriškega poljedelstva

Število poljedelskega prebivalstva v Ameriki naglo pada. 1920. je znašalo število poljedelskega prebivalstva še 31,614.000, 1930. pa samo 27,221.000. Te številke najzgovorneje pripovedujejo, kako težka je kriza ameriškega poljedelstva. Na poljedelstvo odpade ena šestina celotnega narodnega dohodka. Poljedelci so 1929. kupili za 10 milijard dolarjev industrijskih proizvodov; ta številka daleč prekaša rekordno številko skupnega ameriškega letnega izvoza. Polovico izvoza Zedinjenih ameriških držav tvorijo poljedelski proizvodi. Vojna je povzročila predčasno racionalizacijo poljedelstva. Delavcev je bilo malo, potreba po različnih proizvodih velika, cene proizvodom velike, Amerika je žela bogato žetev. V Ameriki so se nakupičili ogromni kapitali. Vse evropske države so se močno zadolžile v Ameriki. Sredi 1920. je prišlo do naglega padca cen poljedelskih proizvodov. Od 1920. do 1921. je padel indeks poljedelskih proizvodov od 235 na 110! Kupna moč farmerjev se je zmanjšala nasproti predvojni kupni moči za dve tretjini. V tej dobi je šlo nešteto farm na kant. Do 1923. so 4%-ti farmerjev izgubili svoja posestva. 15%-ov zadolženih farmerjev je ostalo na svojih posestvih samo po milosti svojih upnikov. V državi Montana je bankrotiralo 60%-ov farmerjev. Koncem 1923. so trdili, da so krizo poljedelstva srečno premagali s »tehnično racionalizacijo poljedelstva«. Močni farmerji so svoj način produkcije mašinizirali. Cene poljskih pridelkov so padle. Mali farmerji so — plačali račun! Mali farmerji so začeli zapuščati svoje farme ter se siliti v mesta. Računajo, da se je v teh letih »tehnične racionalizacije« okrog milijon farmerjev preselilo v mesta. Njihova posestva so pokupili na dražbi njihovi upniki, po večini banke. Na ta način se je izvršila koncentracija posestva. Na takšnih koncen-

triranih veleposestvih se je omogočila rentabilna raba strojev, ki so nadomestili človeško delovno silo. Tako niso mogli farmerji, ki so izgubili svoja posestva, niti kot delavci ostati na vasi. Tako je nastala brezposelnost med poljedelskim delavstvom. Do 1928. je uvedeno v ameriškem poljedelstvu ogromno število poljedelskih strojev: traktorjev, kombin, t. j. strojev, ki hkratu žanjejo in mlatijo žito, sejalic, tovornih avtomobilov, strojev za molžo krav, za valenje pišk itd. Korist je bila dvojna: prištedilo se je ljudsko delo, obdelala so se zemljišča, ki se brez strojev dotlej niso mogla obdelati. S stroji so se ogromni obseži zemljišč mnogo hitreje obdelali ter se je na ta način lahko izkoristila marsikod kratka deževna doba. Obdelala so se dotlej neobdelana zemljišča, nerodovitne stepe, po obsegu enake obsegu Nemčije in Francije skupaj. Pšenica, ki se je na teh zemljiščih pridelala, je bila prvovrstna. Ko se je začelo delo, se je nadaljevalo ponoči in podnevi, da bi se izkoristili deževni meseci. Traktor srednje velikosti izorje 32 hektarjev v 24-ih urah. Ena sama štiričlanska družina more sama s stroji obdelati 100 hektarjev. To ni več poljedelstvo, to je že industrija!

Jasno je, da je ves tá proces pripravljajal pot krizi, ki je 1929. tudi v resnici prišla, a ne samo kot kriza poljedelstva, marveč kot kriza vsega ekonomskega življenja v Zedinjenih ameriških državah.

Razmerje med velikimi in malimi posestvi

Značilnost razdobja med 1920. in 1930. v poljedelstvu je propadanje malih posestev na eni ter koncentracija prav teh posestev v rokah bank, raznih denarnih podjetij in veleposestnikov na drugi strani. Hipotekarni dolgovi v Zedinjenih ameriških državah so znašali: 1910. — 3.300 milijonov dolarjev, 1928. pa 9.500 milijonov dolarjev. To so samo dolgovi pri bankah, medtem ko privatni dolgovi tukaj niso všeti. Pozabiti pa ne smemo, da je vrednost farm padla. 1920. je ta vrednost znašala 79 milijard dolarjev, 1928. pa 58 milijard dolarjev. Pozneje se je ta vrednost še bolj znižala. V tej vrednosti je vračunana vrednost zemlje, investicij in živine. Prav posebno je padla vrednost zemljišč. 1929. so cenili višino dolgov že na okroglo 20 milijard dolarjev. Obresti in davki farmerjev znašajo okrog 5 milijard dolarjev na leto. V državi Montani, v kateri je bila nenavadno ostra kriza, je bilo 1919. 35.000 farmerskih družin, 1928. pa samo še 14.000. Posledice kapitalističnega gospodarstva so takozvane lančane farme. To so farme, katerih lastniki so bankrotirali ter jih prepustili svojim upnikom za poravnavo svojih dolgov. Banke teh farm niso mogle prodati, so jih organizirale v velika posestva, so nakupile stroje, si najde strokovnjake ter začele same v lastni režiji obdelovati zemljo. V mnogih primerih so dali zemljišče v obdelovanje najemnikom, ki delajo pod kontrolo bank.

Zastopniki farmerjev pravijo v neki resoluciji: »V območju lančanih farm je postalo odveč 95%-ov farmerskih družin. Namesto njih dela neznatno število ljudi, ki s stroji proizvajajo žito ter delajo komaj po tri mesece na leto.« Zagovorniki sistema lančanih farm pa pravijo: »V prvi vrsti moramo poudariti, da morejo lančane farme zaradi racionalizacije proizvajati zelo ceneno pšenico, t. j. pšenico po 27 centov bušel.«¹⁾ Prve lančane farme so se pojavile 1927. v zahodnem Arkanzasu; zavemale so 5.000 akrov. Na početku 1930. je znašala njihova površina že 50.000 akrov. Število traktorjev se je nenavadno povečalo; 1916. je bilo v Zedinjenih ameriških državah 29.724, 1920. — 246.000, 1927. — 850.000, 1930. pa 1.000.000 traktorjev.

¹⁾ bušel = 27 kg.

Število kombin: 1923. — 4.000, 1927. — 63.000!

Število tovornih avtomobilov: 1920. — 132.000, 1930. — 767.000.

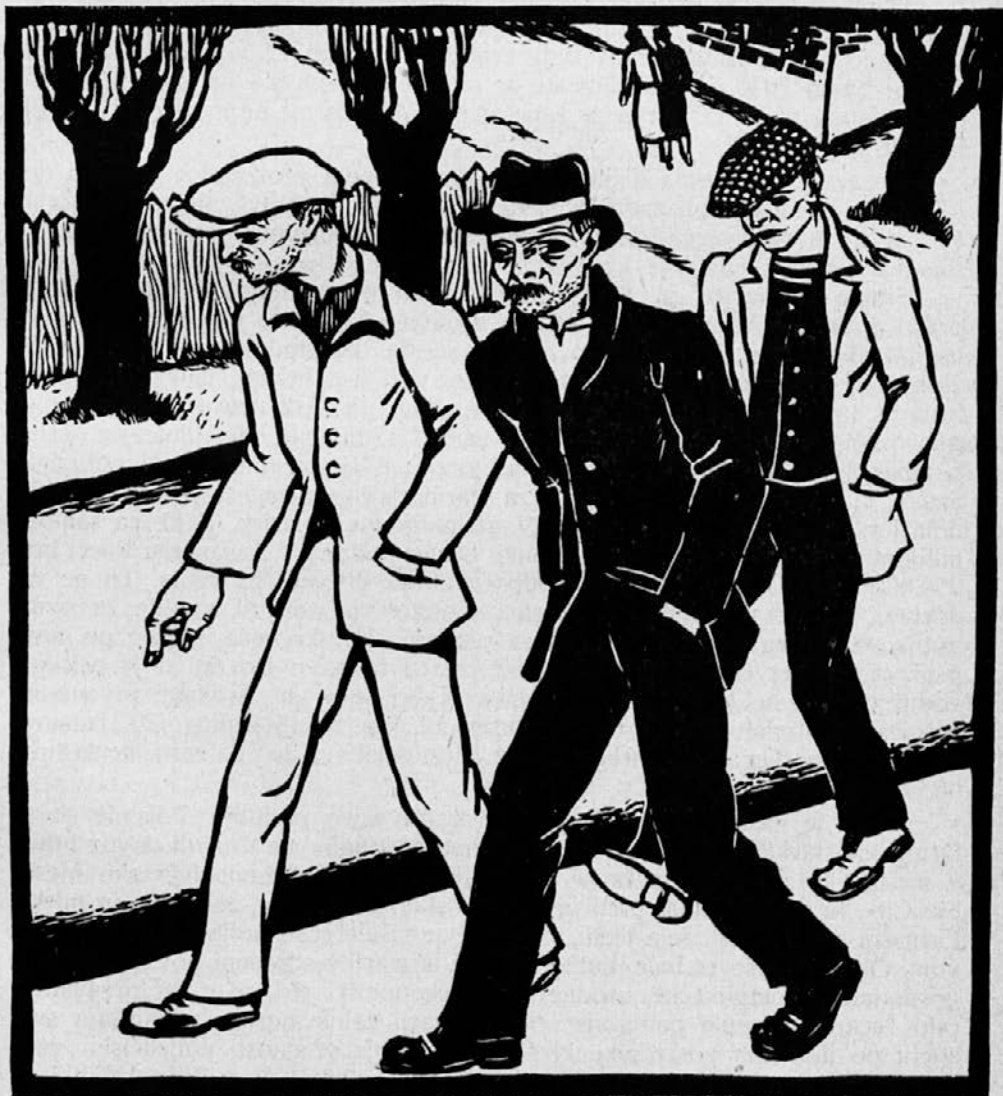
Število osebnih avtomobilov je znašalo na farmah 1930. — 5 milijonov.

Mašinizacija poljedelstva je močno zmanjšala število konj. Konj se mora hraniti vse leto, stroj pa se »krmi« samo ob času dela!

Število konj je znašalo 1920. — 20.000.000, 1930. pa 13.000.000!

Zopet velikanske površine travnikov in pašnikov, ki so se jeli uporabljati za pridelovanje ljudske hrane.

Mašinizacija poljedelstva je nujno ustvarila vedno večja in večja posestva. Majhen traktor se more rentabilno uporabiti na posestvu, ki meri najmanj 800 akrov, srednji traktor na površini 1.100 akrov, velik na površini 1.800 akrov. Na neki veliki farmi v Comandge-ju, ki meri 2560 akrov, obavlja vse

Maksim Sedej. Dela ni

delo najemnik s svojima dvema sinovoma; prvi sin je šofer, drugi mehanik. Samo ob setvi in žetvi dela nekoliko več ljudi. 1929. so znašali proizvodjalni stroški pšenice na neki veliki farmi v Broktownu sedem dolarjev po akru, t. j. 28 centov²⁾ na bušel pšenice. Na malih farmah pa so proizvodjalni stroški znašali 28 dolarjev po akru ali 112 centov po bušlu! Štirikrat večji produkcijski stroški! Cena proizvodov na tržišču je mejila skoraj na višino proizvodjalnih stroškov na velikih farmah. Posledica: katastrofalno zmanjšanje kupne moči farmarjev. Skupna vrednost poljedelskih proizvodov je znašala:

1920. — 15.7 milijard dolarjev

1929. — 12.5 milijard dolarjev

1931. — 7 milijard dolarjev

Na tržišču so se pojavile ogromne količine proizvodov, ki se niso mogli niti doma prodati niti izvoziti. Posledica: od 6.5 milijonov dolarjev, kolikor jih je bilo v Zedinjenih ameriških državah, jih je prišlo 4.5 milijone na beraško palico! Samo 1930. je v Zedinjenih ameriških državah šlo na kant 2,700.000 farm! Usoda malih farmarjev je zapečatená! Male farme ne morejo ob velikih farmah mirno živeti.

Država je poskušala z intervencijo (z nakupom proizvodov po neki določeni ceni) zaježiti propadanje, a ta intervencija je prav žalostno končala! Posledica je bila: večji davki, ki so zopet najobčutnejše pritisnili malega človeka.

Stanje farmarjev je postajalo vsak dan neznosnejše. Pozimi 1931. je prišlo v državi Arkanzesu do velikih nemirov. Ogromne množice obupanih, lačnih, oboroženih farmarjev so udrle v mesto Ingeland ter zahtevale hrano zase in za svoje družine. Tajnik farmarske zveze je v nekem članku dne 12. februarja 1931. takole opisal položaj farmarjev: »V Arkanzasu je v poslednji dobi prišlo v konkurz 143 bank — s pasivo 43 tih milijonov dolarjev. Žetev bombaža je bila 1929. vredna 119 milijonov, 1931. pa samo še 41 milijonov. Samo te tri številke pomenijo za farmarje v enem samem letu 133 dolarjev. Žetev koroze je vrgla 1929. 26 milijonov dolarjev, 1930. pa samo 8 milijonov izgube — samo v eni državi. Danes podpira v Arkanzesu Rdeči križ 250.000 farmarskih družin. Ta podpora znaša dnevno 3.5 cente. To ne zadostuje niti za najubožnejše kosilo. Kongres je odobril kredite za seme, gnojivo in mezge, toda niti centa za olajšanje ljudske bede. Mezeg ne more proizvajati brez človeka bombaža. Sit mezeg in lačen človek, ki je prisiljen voditi mezga, ne morejo delati skupaj. Tako se n. pr. prodaja prvovrstna pšenica v Montani po 42 centov bušel, 12 jajc za 15 centov. 29. januarja sem srečal moškega, družinskega očeta, ki je delal ves dan na cesti ter zaslužil 65 centov na dan.«

1932. je nastopilo v razvoju farmarstva novo obdobje. Pojavile so se farmarske stavke. V avgustu 1932. so farmarji popolnoma ustavili dovoz hrane v mesta. Ta značilna stavka se je izvršila n. pr. v državi Nebraski. Mesto Siu City, ki šteje 100.000 prebivalcev, je ostalo brez mesa, zelenjave in mleka. Farmarji so popustili šele tedaj, ko so se povišale cene poljedelskim proizvodom. Oblasti, ki so se bale, da bi utegnili farmarji s stavkami povzročiti težke gospodarske komplikacije, usodne za ves ekonomski red, so v več državah in celo večkrat odredile povišanje cen. Farmarji zahtevajo, naj zmanjšajo svoj apetit po dobičkih posredniki, ki so od znižanja vrednosti poljedelskih proizvodov edini imeli koristi. Ugotovilo se je, da plačajo ameriški porabniki na

²⁾ 1 cent = okrog 50 par.

leto okrog 22.5 milijard dolarjev za jestvine; od te vsote prejmejo farmarji komaj 7.5 milijard, medtem ko požrejo razni posredniki, kakor n. pr. banke, trgovci itd. 15 polnih milijard!

Najteže so prizadeti črni farmarji (zamorci)

Kakor v industriji, tako so težje prizadeti tudi v poljedelstvu — črnokožci. Zdravstvenih razmer črnokožcev-poljedelcev ni mogoče popisati. Množice črnokožcev postajajo žrtve socialnih obolenj. V bolnišnice pridejo mnogo težje nego belokožci. Čeprav delajo enako delo kakor belokožci, so njihove mezde redno manjše. 1927. so prejeli sezonski poljedelski delavci-črnokožci 16 dolarjev, belokožci pa 30 dolarjev na teden (66-urni delovni teden). Črnokožcem se mezde po navadi plačajo v naturalijah. Pogosto se dogaja, da takšen revež po končani žetvi ne samo nič ne prejme, marveč ostane delodajalcu celo — dolžan. Črnokožci delajo največkrat na plantažah bombaža. V času krize od 1920. do 1923. so se njihove razmere tako poslabšale, da se je milijon črnokožcev preselil v mesta. Črni poljedelci živijo v Ameriki še danes po večini v pusuženjskih ali polfevdalnih razmerah. V istih območjih, kjer so delali pred 1860. na plantažah črni sužnji, delajo še danes ob enakih pogojih črni najemniki, tako zvali »kropper-ji«. Njihovo življenje je pravi pekel. Črnokožci so v vsakem pogledu odvisni od svojih gospodarjev. Kot zelo simptomatičen primer za metode tega modernega zasuznjevanja naj navedem naslednji primer:

V mnogoterih primerih pridejo veleposestniki s pomočjo krajevnih oblasti do cenene delovne sile. Policija zapira namreč črnokožce za vsak še tako malenkosten prestop, kakor n. pr. zaradi razžaljenja belokožcev, potepanja itd. Tedaj prihajajo posestniki plantaž, plačajo za zaprte globo in si jih na ta način kar v naprej zasuznijo. Plačajo jim, seveda, najnižjo mezdo. Uporaba strojev je vrgla ogromne množice v industrijske centre, kjer povečavajo ogromno armado brezposelnih.

Kriza vsesкупnega ekonomskega sistema

Dolgo se vodilni moške v Zedinjenih ameriških državah niso zavedali, kakšnega značaja je bila in je kriza, ki se je pojavila v jeseni 1929. V septembru 1929. so padli tečaj vrednostnih papirjev na borzi v Wall Streetu za 40%-ov ter je tedanji predsednik Hoover rekel, da gre za »pojav na površini gospodarskega življenja, temelji narodnega gospodarstva pa da so zdravi«.

Razmere so se vsak dan slabšale, brezposelnost se je iz dneva v dan povečavala, dokler ni spomladi 1933. dosegla »rekordnega« števila sedemnajstih milijonov brezposelnih! Hkratu se je zmanjšal delovni čas in zaslužek (mezda) zaposlenega delavstva. Produkcija se je od leta do leta manjšala. Značilne so številke produkcije dveh najvažnejših predmetov težke industrije, jekla in železa:

	1929.	1930.	1931.	1932.
Jeklo v milijonih dolarjev:	54.3	39.8	25.2	31.1
Lito železo:	42.3	31.4	18.3	8.7
Izvoz je znašal:	5.241	3.843	2.424	1.618

Te številke se malone točno krijejo s številkami iz 1905. Če upoštevamo ameriški izvoz, ki je 1920. dosegel 8.228 milijonov dolarjev, tedaj vidimo, da je 1932. padel na petkrat manjšo količino.

Zmanjšanje produkcije in zmanjšanje izvoza je seveda vplivalo tudi na državne dohodke. Država je v povojnih letih plavala v proračunskih suficitih, državni proračun za 1930./31. pa je končal z enomilijardnim deficitom! Proračun za 1931./32. pa celo z dve in pol milijardnim deficitom! Kljub neverjetno velikim državnim podporam, ki so jih prejele banke, da bi zavrle propadanje gospodarskih podjetij vseh vrst, se je stanje bank in drugih podjetij iz dneva v dan slabšalo.

Od 1920. do 1932. je šlo v Zedinjenih ameriških državah 8.200 bank na kant. Samo 1931. jih je propadlo 3.200! Samo v mesecu oktobru 1931. je prišlo v konkurz 512 bank s pasivami od 566 milijonov dolarjev!

1. marca 1933. so banke nehale izplačevati vloge, čeprav so pred tem guvernerji prepričevali vložnike, da se ne bodo nehale vloge izplačevati. Vložniki so naravnost oblegali banke... Roosevelt je tedaj odredil »bančne po-

Maksim Sedej. Kruha ni

čitnice«. Nekoliko dni ni nobena banka izplačevala vlog. Osem dni pozneje je od 19.000 bank, kolikor jih je še v Ameriki, samo 2.000 odprlo svoje blagajne . . . Mnogo bank se sploh ne bo več odprlo. V njih je izginilo na milijone dolarjev, ki so si jih reveži pritrkali od ust.

Ta kriza se je nazvala »kriza zaupanja«. V dveh mesecih je ta kriza dovedla do opustitve zlate valute! Malo je podobnih primerov v zgodovini ameriškega gospodarstva. To dejstvo najjasneje govori o ostrosti gospodarske krize, ki je danes objela vso Ameriko. Doslej so bile v Zedinjenih ameriških državah trikrat zaprte skoraj vse banke: 1819., 1837., 1857. Polnih 76 let se ni očitoval pojav, ki bi se mogel primerjati z današnjim.

Glavni vzrok krize je v notranjem neizbežnem nasprotju samega bančnega sistema. Banke zbirajo nanreč vloge ter se zavezujejo, da bodo izplačale vloge v vsakem trenutku. V Ameriki pa, kakor tudi v vseh drugih kapitalističnih deželah, je vsota vlog mnogo večja, nego količina denarja, ki je v obtoku. V Zedinjenih državah je znašala vsota vlog v trenutku, ko je nastopila kriza, 40 milijard dolarjev, v obtoku pa je bilo prav v istem času komaj 6 milijard dolarjev. Bančni sistem, ki sloni na domnevi, da bo vselej samo majhen del vložnikov zahteval svoje vloge, mora ob vsakem najmanjšem vznemirjenju vložnikov nujno pasti v kremplje nezmagljive krize. To se je zgodilo v Ameriki 1933., to se je zgodilo tudi drugod!

Toda zakaj je prišlo do tega vznemirjenja vložnikov? Eden izmed glavnih vzrokov je bil dvom v stabilnost vrednosti papirnatega denarja zaradi povečavanja novčanic v obtoku. »Kakovost« teh novčanic je bila vedno manjša, ker ni služilo za njihovo kritje zlato niti kratkoročne poslovne menice, marveč državni papirji, s katerimi si je država pridobila vsote, ki so ji bile potrebne za njene finance. Vložniki so hoteli papir zamenjati za zlato. Emisijske banke so bile po zakonu obvezane vsakomur, kdor je zahteval, zmenjati papir v zlato — v neomejenih količinah. Ljudje so vedeli, da se v kritičnih trenutkih ta obveznost prekličče ter so hoteli v poslednjem trenutku izkoristiti priložnost. Drugi važen vzrok je bilo nezaupanje vložnikov v plačno zmožnost bank. To nezaupanje ni bilo brez vzroka.

Nekoliko let pred pojavom svetovne gospodarske krize je prišlo v Ameriki okrog 3.000 bank na kant, t. j. ena desetina tedanjega števila bank te dežele. Po 1929. je propadanje bank čim dalje bolj »napredovalo«.

Zaradi gospodarske krize so prišle skoraj vse banke v težave. Krediti, ki so jih banke dajale raznim podjetjem in producentom, so izgubili zaradi padca cen skoraj vsako sigurnost. Zahteve bank so, kakor so tedaj splošno govorili, »zmrznile«. Banke so zajele zemljišča, stavbišča, hiše, tvornice, vrednostne papirje itd. Vse te stvari pa so pod vplivom krize izgubile polovico svoje vrednosti — včasih tudi več. Država je poskušala pomagati bankam z velikimi krediti, kar je dovedlo do večjega obtoka bankovcev ter v nadaljnji posledici do dviganja vlog.

Kako silen je bil napad vložnikov na banke, nam najbolje pričajo naslednje številke: Od 11. februarja do 11. marca 1933. je skupna vsota novčanic v obtoku zrasla od 5.8 milijard na 7.6 milijard dolarjev, medtem ko se je zlata zaloga zmanjšala za 300 milijonov dolarjev. Hkratu so začele tudi evropske banke spreminjati svoje dolarske zahtevke v — zlato. Samo v februarju 1933. je bilo v ameriških bankah rezerviranih 1895 milijonov dolarjev za inozemstvo, po večini za Evropo. Vse to je omajalo zaupanje vložnikov v banke še bolj.

Bančna kriza je požrla v marcu 1933. nadaljnjih 5.000 bank, po večini manjših podeželskih zavodov, ki svojih blagajn sploh niso več odprli. Vlada

je poskušala zajeziti katastrofo z dvomilijardnim kreditom, ki ga je dala bankam na razpolago. Za pokritje tega kredita so služili državni papirji. Pozneje je izšla odredba, da se sme dvigniti samo neki določeni odstotek vloge. Naposled se obveznost menjanja novčanic v zlate dolarje ni več uvedla, marveč je vlada prisilila privatnike, da neke količine zlata, ki so ga imeli v rokah, dajo emisijskim zavodom. Pa vse to ni nič pomagalo! Bančna kriza se ni rešila. Vložnikom se je sicer onemogočilo dvigati vloge, prav tako se je zavrl odtok zlata iz emisijskih zavodov, toda tistih 15.000 bank, ki so 8. marca 1933. začele zopet poslovati, ne more ne naprej ne nazaj. Njihove zahteve se nikakor ne morejo odtopiti, marveč so še nadalje »zmrznjene«. Kakor hitro bodo vložniki smeli neomejeno zopet dvigati svoje vloge, se bo bančna katastrofa zopet ponovila.

Problem, ki enako zanima ameriško kakor tudi evropsko javnost, je vprašanje inflacije. Ali je opustitev zlate valute v Zedinjenih ameriških državah že začetek inflacije? V Ameriki se pojavlja vedno več sil, ki delajo v smeri inflacije. V prvi vrsti se zavzemajo za inflacijo veleposestniki, potem zavarovalnice in zavarovalna društva, ki igrajo v ameriškem javnem življenju izredno važno vlogo. Ta društva so vložila svoj denar v posojila, ki so se zajamčila s hipotekami na zemljišča, stavbišča in hiše. Padanje vrednosti teh hipotek je uničilo ogromno število bank, ki ne verujejo več, da bi moglo kdaj vrniti vse vloge vložnikom. Naposled zagovarja inflacijo eksportna industrija, ki jo je angleška eksportna industrija — odkar je Anglija opustila zlato valuto ter je funt padel za 30%-ov — izrinila z mnogih svetovnih tržišč.

Bančna in denarna kriza ter zmešnjava kreditnega sistema je celotno ekonomsko krizo še poglobila. Industrijska produkcija se stalno zmanjšuje, število brezposelnih raste, mezde padajo... Pričakovano izboljšanje se zaman pričakuje.

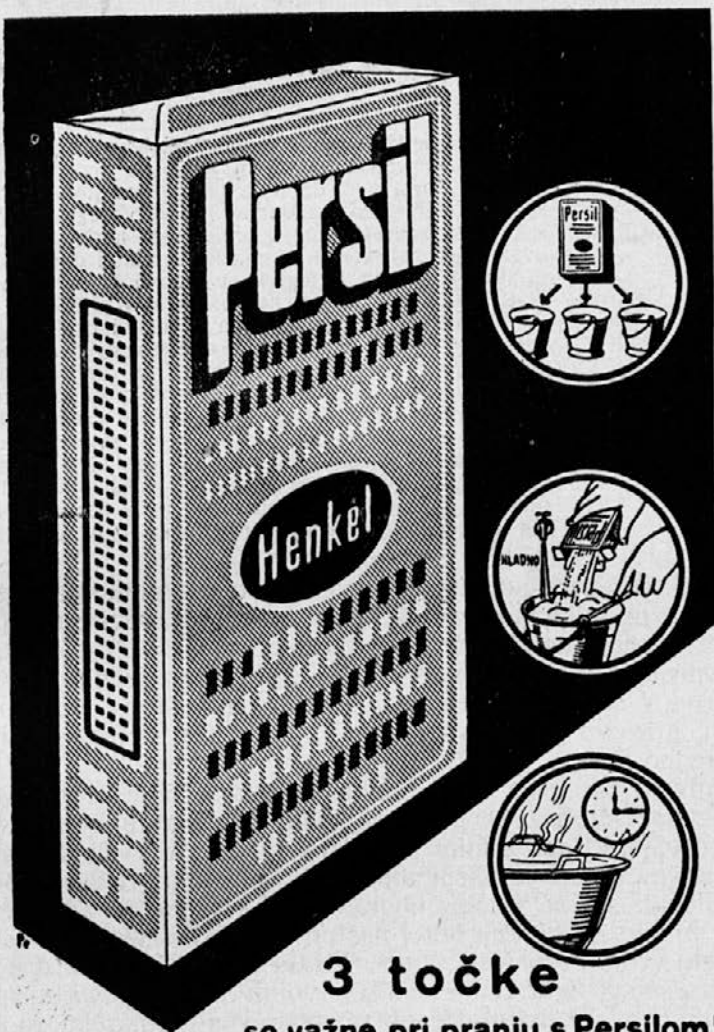
Propadanje bank, po večini manjših bank, vodi h koncentraciji bančne moči in bančnega kapitala nekaterih velikih bančnih koncernov, kakor so n. pr. Morgan in comp., Dillon, Read, Spyer, Seligman in comp.... Usoda vse države je v njihovih rokah. Z eno potezo peresa odredjajo o usodi milijonov eksistenc. Višina kapitala, ki z njim razpolagajo te banke, znaša okrog 80 milijard dolarjev; to je ena petina vseukupnega premoženja Zedinjenih ameriških držav, če upoštevamo vso privatno in javno premoženje. Koncentracija kapitala je dovedla v Zedinjenih ameriških državah do tega, da razpolaga 1% prebivalstva s 60-imi odstotki vseukupnega narodnega premoženja, ostalih 90%-ov pa s 40-imi odstotki!

Ekonomsko kriza je, razumljivo, nenavadno zradikalizirala množice ameriških delavcev in brezposelnih. Radikaliziranje pa je komaj na početku svoje poti.

Ekonomsko kriza trese danes liki potres ves svet. Središče tega potresa je v Ameriki. Za evropske države pomeni ameriška kriza še težjo borbo za tržišča, pomeni še močnejšo gospodarsko konkurenco. Kupna moč ameriškega državljana je silno oslabela. Ameriška industrija mora bolj kot kdaj prej skrbeti za tuja tržišča. Južne ameriške države in vzhodna Azija so danes najvažnejša ameriška tržišča. Že se bje borba s konkurentskim kapitalom drugih dežel, v prvi vrsti s kapitalom Japonske in Anglije. Opustitev zlate vrednosti dolarja je gospodarska vojna napoved angleški in japonski konkurenci, ki je že znižala svojo valuto za 30 do 60%-ov.

Amerika je glavni zastopnik sistema, ki je danes v krizi. Zaradi tega so pojavi, ki se v Zedinjenih ameriških državah vedno ostreje očitujejo, usodno važni.

(Po B. Dowdare-jevi »Krizi v Ameriki« priredil —ok.)

3 točke

so važne pri pranju s Persilom!

1. Na 3 vedrice (25—30 litrov) vode se vzame 1 zavitek Persila.
2. Persil se raztopi vedno v hladni vodi.
3. Perilo naj se kuha $\frac{1}{4}$ ure.

Pazite vedno na to in dosegli boste perilo belo kot sneg, desinficirano in nepoškodovano.

Ferdinand Lassalle, Časopisje, glavni sovražnik zdravega razvoja

Ferdinand Lassalle je bil prvi organizator nemškega delavstva. V svoji organizaciji »Splošno nemško delavsko društvo« je zbral v 60 tih letih preteklega stoletja množice nemškega proletarijata, vendar pa je imelo njegovo gibanje še bolj sektantski značaj. Nemški proletarijat mu je zmeraj izkazoval hvaležnost, čeprav se ni množicam nikoli dobroikal, marveč jih je skušal vzgojiti k logiki, stvarnosti in razumevanju zgodovine. Padel je l. 1864 v nekem duehu v Švici.

Pričujoči članek je treba razumeti iz dobe, ki je v njej nastal: bila je to doba, ko je poznejši nemški »železni kancelar« in junker Bismarck začel pritiskati na časopisje. Čeprav je v Prusiji vladalo še zmeraj junkerstvo, proti kateremu se je borilo liberalno meščanstvo, se je slednje vendar udalo pritisku.

Članek priobčujemo, ker ni izgubil prav nič na aktualnosti. Omenimo naj še, da je bil Lassalle idealist in se članku na nekaterih mestih pozna, da ni pisan s stališča dialektičnega materializma, s katerim bi se marsikaj bolje obrazložilo. Vkljub temu je vreden čitanja in razmišljanja. — Opomba uredništva.

Nečesa se morate neprestano zavedati in neprestano propagirati: Naš glavni sovražnik, glavni sovražnik vsakršnega zdravega razvoja ... duha in ... ljudskosti je dandanes časopisje.

Časopisje je na tej razvojni stopnji, ki jo je doseglo, najnevarnejši, pravi narodov sovražnik, tem nevarnejši, ker nastopa prikrito. Njegovo lažnjivost, njegovo propalost, njegovo nenravnost presega samo še njegova nevednost.

Lažnjivost časopisja ste najbolj spoznali v boju proti našemu društvu. Dnevno laži, laži v golih dejstvih, izmišljanje dejstev, zavijanje — to je orožje, ki nas z njim napadajo. In, kar je višek nesramnosti: v večini slučajev časopisje naših popravkov ni hotelo prinašati. Bili so prav izjemni slučajji, ko se je kak liberalni list k temu odločil. Ne kraja ne konca bi ne bilo, če bi vam hotel naštetii vse take slučaje. Toda časopisje ni pokazalo svoje propalosti samo napram nam, nego tudi drugod, zlasti pa z nezaslišanim figarstvom napram svojim lastnim nasprotnikom, zlasti proti izjemnemu zakonu in odredbi gospoda von Bismarcka. In to je drugi simptom javnega duha, ki ga nameravam v pričujočem članku ob svetliti.

Ko je izšel izjemni zakon, ki je zamašil časopisju usta, so padli liberalni časniki na trebuh, namesto da bi se proti takemu posilstvu tem bolj borili. »In potem pa vse tiho je bilo«: Niti besedice kritike več o notranjih razmerah; da, še celo več: večina časnikov, kakor berlinska Volks-Zeitung, National-Zeitung itd., je izjavila, da je v takih razmerah treba o notranji politiki molčati. In časniki so molčali v dobi, ko so imeli dovolj povoda za napad, molčali, ko jim je bilo govorjenje trikratna dolžnost.

Vrhunec nesramnosti pa je, da so časniki sami prav nesramežljivo in odkrito priznali, da so denarni interesi vzrok njihove molčečnosti. Bil je Renski časnik — tisti nevredni brat dveh velikih listov, ki sta izhajala l. 1843 in 1848¹⁾ v Porenju in sta bila tej deželi v čast — bil je

¹⁾ v obeh letih pod Marxovim uredništvom; revolucionaren je bil »Renski časnik« samo l. 1848.

Renski časnik, pravim, ki je to naivnost prvi priznal! Ko je nastalo radi figarstva časnikov v množicah napredne stranke nezadovoljstvo, je Renski časnik zapisal: »Saj vendar ne boste pričakovali od založnikov, da riskirajo kapital, ki so ga vtaknili v časnik!« Seveda! Kaj pa je svetjšega kakor založniški kapital! Da, s tistim nesramnim zavijanjem pojmov, ki so ga naši časniki že dolgo vajeni, so proglasili sedaj kar za dolžnost, da ne sme za milo božjo voljo nihče za moško besedo ogroziti založniškega kapitala! To je prav tako, kakor da bi vojak — in časniki naj bi bili vendar vojaki, prvoboritelji za svobodo — smatral za svojo prvo dolžnost, na noben način se ne izpostavlja nevarnosti, da bi ga zadela krogla!

Tako se je zgodilo, da se gospodu von Bismarcku vkljub njegovi najboljši volji vsaj do danes ni nikakor posrečilo, da bi zatrl kak liberalni list, razen nekega lokalnega lista v poljski provinci! Tako se je zgodilo, da naši liberalni časniki še vsi srečno živijo! Tako pa se je seveda tudi zgodilo, da so sedaj prvič javno priznali ono, kar posvečenim že dolgo ni bila skrivnost, namreč, da naši časniki niso nikaki vojaki in prvoboritelji za svobodo, nego povsem navadna profinarska naložba kapitala in denarna špekulacija.

Celo reakcionarni listi se niso mogli temu početju liberalnih listov dovolj načuditi. Kaj? je vzkliknila Berlinska revija, ki je silno reakcionarni časnik, kaj, to bi naj bili naši sovražniki, ki pri prvem glasu iz trombente že pobegnejo? Kaj? s takim nezaslišanim cinizmom javno priznavajo, da pri časnikih ne gre za drugo kakor za golo denarno špekulacijo?

Ta ali oni bi morda vprašal: Toda kaj naj bi časniki napravili?

O odgovoru se ne da kar nič dvomiti. Njihova naloga bi bila, v strujenih vrstah napadati vlado, njeno drznost bi morali prekositi z lastno drznostjo, prisiliti bi morali vlado, da bi izpolnila svojo grožnjo. Znati bi morali ono, kar je v političnih bojih često najvažnejše, namreč: č a s t n o u m r e t i!

Če bi se to zgodilo, bi nastopilo samo dvoje možnosti. Ali bi bila vlada res tako drzna in bi prepovedala vse liberalne liste — potem bi bila dana šele priložnost za pravo agitacijo: Kar zamislite si razburjenje, ki bi prevzelo filistra, ko bi ne mogel zjutraj pri kavi čitati časnikov... Zamislite si njegovo rastočo togotnost, ko bi ne našel več zelja, ki se ga je navadil! Zamislite si obenem, kako globoko bi taka prepoved posegla v celotne interese malega trgovca in obrtnika, ko bi ne imel več velikih listov, v njih pa ne več stalnih čitateljev svojih ponudb, inseratov in kričaških reklam! V političnih bojih gre predvsem za to, da se pridobe indiferentni, ki jih je treba razburiti, obenem pa je treba razburiti čim večje množice — to je edina in naravna pot za vsakega, ki hoče zmagati.

Če bi si izbrala liberalna stranka to taktiko, bi bilo prav dvomljivo, ali bi se vlada sploh drznila izpolniti svojo grožnjo, z enim udarcem uničiti vse liberalno časopisje! In če bi se vendar drznila, bi se zgodilo, kakor sem opisal zgoraj: vsa dežela bi se globoko razburila. Tako pa je vlada poteptala vse časopisje in ga prisilila k molčečnosti, ne da bi je to kaj veljalo.

Orisal sem najprej popolno lažnjivost, nato nezaslišano figarstvo in nenravnost našega liberalnega časopisja; ali naj dokažem sedaj še popolno nesposobnost in čudovito, vsa pričakovanja prekašajočo nevednost naših časnikarskih pisunov, teh duhovnih prvoboriteljev? Tega mi ni več

treba, kajti storil sem to že prej v članku »Literarni kritik Julian«, za kar so mi bili hvaležni največji nemški znanstveniki in misleci, ki so mi ustno in pisмено čestitali... Tam sem dokazal, kako s svojo razuzdano nevednostjo okužujejo narodov duh, kako s frivolno brezmiselnostjo in rokodelskim sovraštvom v narodu sistematično izpodkopujejo zmisel za vse veliko in pomembno. Dokazal sem to na Julianu, glavnem uredniku berlinske Allgemeine Zeitung, pri čemer moram še pripomniti, da je Julian brez dvoma še najizobraženejši in najpomembnejši časnikar. Zamahnil sem po njem s korobačem in mi pri tem ni šlo za osebo, kakor sem v predgovoru posebej izjavil, nego sem v njem napadel glavnega urednika, slavljeneega literarnega zgodovinarja in maziljenega kralja časnikarske tolpe. Na Julianu je bilo še kar častno, kaj takega dokazati. Kdo pa se naj n. pr. toli poniža, da bi označil najodvratnejši in obenem najsmušnejši sodobni pojav, berlinsko Volkszeitung in njenega urednika, gospoda Bernsteina? To vam je mož, ki piše dnevno uvodnike o bogu in svetu in še o vsem mogočem, kar pa zmore le zato, ker v svoji srečni nevednosti niti ne slutí, kako mu na vsakem koraku manjkajo osnovni pojmi. To vam je mož, ki ne zna niti nemški pisati — noben njegov stavek ni brez napake — ... in kvári tako narodu vrh vsega še njegov jezik!

In vendar je ta časnik še zmeraj najbolj čítan list v vsej Nemčiji. Pred kratkim je štel še zmeraj najmanj 330.000 naročnikov. Čím slabši je dandanes list, tem večji krog naročnikov ima. To so resni, prav resni pojavi in prav nič se ne sramujem žalostno priznati: če se naše časopisje povsem ne izpremeni, če bo časnikarska kuga še petdeset let tako divjala, potem se mora naš narodni duh pokvariti do svojih globin! Kajti zavedati se morate: če tisoči časnikarskih pisunov, teh sodobnih narodovih učiteljev, dan za dnem v stotisočih glasovih vdihavajo narodu svojo brezumno nevednost, svojo brezvestnost, svoje evnuško sovraštvo do vsega resničnega in velikega v politiki, umetnosti in znanosti, narodu, ki verno in zaupljivo posega po tem strupu, ker meni, da črpa iz njega duhovno silo, no, tedaj mora ta narodov duh propasti, pa najsi je še trikrat tako blesteč! Niti najnadarjenejši narodi na svetu, niti Grki bi takšnega časnikarstva ne preživeli. In razumeti morate, da se na vsem prav nič ne izpremeni, če bi bilo v tej tolpi le pet, deset, dvanajst resnih in sposobnih mož, kajti njihov glas bi brez moči zamrl v mnogobesednosti in hrupu njihovih tovarišev.

Na tem mestu vam ne morem podati zgodovine evropskega časnikarstva. Dovolj je že, če povem, da so bili časniki nekoč res prvoboritelji za duhovne interese v politiki, umetnosti in znanosti, oblikovatelji, učitelji in duhovni vzgojitelji širokega občinstva. Borili so se za ideje in skušali dvigniti k njim široko množico. Kmalu pa so vse bistvo časnikarstva docela izpremenile plačane objave, takozvani oglasi ali inserati, ki niso imeli spočetka v časnikih nikakega mesta, pozneje pa so dobivali na poslednji strani zmeraj več prostora zase. Izkazalo se je, da so oglasi zelo pripravno sredstvo, ki se da z njim kopičiti bogastvo in črpati vsako leto več dobička iz časnikov. Od tedaj je postal vsak časnik za založnika, ki je imel kapital ali ga je žejalo po njem, prav uspešno špekulacijsko sredstvo. Toda, če hočeš dobiti čím več oglasov, si moraš pridobiti najprej čím večje število naročnikov, kajti mnogo oglasov dobivajo samo tisti listi, ki štejejo čím širši krog naročnikov. Odtlej ni šlo več za to, da bi se borili za kako veliko idejo in k njej počasi in polagoma vzgojili široko občinstvo, nego obratno: odtlej so se uklanjali samo tistim mne-

njem, ki so največjemu številu naročnikov prijetna. Od tistega trenutka so obdržali časniki sicer še zmeraj videz, kakor bi bili prvoboritelji za duhovne interese, postali pa so iz oblikovateljev in učiteljev naroda odurni služabniki denarne buržuazije in njenega okusa; nekateri časniki so postali to radi števila naročnikov, ki so ga že imeli, drugi pa zato, da bi si jih pridobili, oboji pa mislijo samo na zlato podlago kupčije, na inserat. Od tistega trenutka dalje niso postali časniki samo povsem navadna, prostaška denarna kupčija, kakršne so druge, nego še mnogo slabša, postali so uprav hinavska kupčijska zadeva, ki jo uganjajo pod videzem boja za velike ideje in za narodov blagor. Ali sploh pojmite uničujoči vpliv, ki ga povzroča to dnevno se ponavljajoče hinavstvo, to farštvo devetnajstega stoletja, pri založnikih in časnikarjih?

Maksim Sedej, Lakota

Še vse drugačne posledice pa morajo nastopiti v času razgretih političnih strankarskih bojev. Že vnaprej ne morejo časniki, kajpak, zstopati nobenega drugega stališča, kakor predsodke posedujočega razreda, kajti ta razred šteje največ naročnikov, kar pa zopet vpliva na število oglasov. Toda to je še najmanj. Še pogubnejša posledica pa je bila sledeča: Pisatelj, ki mu je za čast, bi si rajši odsekal roko, kakor da bi rekel kaj nasprotnega, kakor misli; da, odsekati bi si dal rajši roko, kakor da bi ne napisal tistega, kar misli. Če pa tega na noben način, niti po ovinkih ne more povedati, potem pa ostane rajši tiho in ne piše nič. To pa je pri časnikih izključeno, ker so časniki pač samo kupčija. Izhajati morajo, to zahteva kupčija. Karkoli so že naše vlade od l. 1848 dalje napravile, časnike je kupčija zmeraj prisilila, da so sklenili z vlado kompromis, da so oponirali samo toliko, kolikor je vlada hotela ali dopuščala! Kupčija pač to zahteva! Tu imajo svoj izvor najsrამოtnejši kompromisi, ki so jih sklenili naši listi od l. 1848 z vlado. Stvari, ki so bile za vlado neprijetne, se sploh niso dotikali. Stvari, ki so jih omenjali, so jih omenjali samo toliko, kolikor se je vladi ljubilo dovoljevati. Da, nekaj časa je časopisje celo tajno plačevalo posebno vrsto ljudi, ki so radi svoje pozicije obveščali časopise, v katerih točkah in do katere meje bi vlada dovolila opozicijo.

Toda to še zmeraj ni vse! Celo vrsto teh osebnih koncesij, ki so jih časnikarji napravili samo radi kupčije vladi, jih seveda ne priznavajo, ker bi sicer časnike zadelo narodovo zaničevanje, izgubili bi čitatelje, naročnike in inserate. Preostalo ni torej nič drugega, kakor da so zgolj kupčijske koncesije prikazovali narodu kot nova stališča, kot narodu zelo koristne koncesije, s čimer so narodov duh skopili in ga izsušili do tiste meje, kakršna je bila potrebna za nadaljevanje dobičkanosne kupčije! Odtod tisto nazadovanje narodovega duha na vseh poljih javnega življenja, kakor ga opazujemo od l. 1848 dalje, od tod njegov protirevolucionarni duh, ki so ga umetno tako dolgo gojili, od tod ta skopitev, ki se javlja kot strašna gobavost na narodovem telesu!

Obenem si lahko sami predstavljate, kako nenravno slabo vpliva vse, kar sem opisal, dnevno na značaj časnikarjev; ker se dnevno sami sebe ponižujejo, zaničujejo sebe, vse ideale, čitatelje in narod, ki si da potrpežljivo natvezati ves ta humbug. Če bi si vlada izmislila in bi na primer odredila: odslej ne sme izhajati noben časnik več, ki bi ne nosil z velikimi črkami natiskanega napisa: »N a r o d j e k a n a l j a«, no, niti trenutek ne bomo dvomili — kajti tako zahteva kupčija! — pa bodo liberalni listi res izšli z napisom, tiskanim z velikimi črkami: »N a r o d j e k a n a l j a.« In ne samo to, še celo dokazovali bi sedaj, da je prav to najvišja stopnja prave zvestobe do načel in prave ljubezni do naroda, da je to nov, nujen kompromis javnega duha, vsepovsod reči: Narod je kanalja!

Če si hoče kdo prisluziti denar, naj fabricira svilo ali sukno ali pa naj špekulira na borzi. Toda če kdo radi nesramnega zaslužka zastruplja vse vire narodovega duha in mu dnevno iz tisočernih kanalov pripravlja duševno smrt, — — je to največji zločin, ki ga morem pojmiti! Toda zamislite si dalje še nujno posledico, kako deluje opisano časnikarsko delo na značaj časnikarjev. Prav dobro veste, da delavec vpliva na delo, delo pa zopet vpliva v veliki meri na delavca in mu oblikuje značaj. Dobičkanosno oglasno podjetje nudi lastnikom časnikov vsa sredstva, da vzdržujejo duševni proletarijat, stalno četo časnikarjev, ki jih potrebujejo, da v konkurenčnem boju povečujejo svoje podjetje in tako pomnožujejo do-

hodke iz oglasov. Toda kdo naj stopi v to četo, kdo izmed tistih, ki čutijo v sebi količkaj sposobnosti za delo na polju znanosti, misli ali pa sploh za navadno meščansko življenje? Vi, proletarci, prodajate gospodarju vašega dela samo svoj čas in materijelno delo. Oni pa prodajajo svojo dušo! Kajti časnikar mora pisati, kakor želi urednik ali lastnik; urednik in lastnik pa, kar zahtevajo naročniki in dovoljuje vlada! Zamislite si še nadalje uničujoče posledice, ki jih še sicer povzroča to rokodelsko opravilo. Vi, proletarci, se prodajate zmeraj le za delo, ki ga poznate in razumete, oni, duševni proletarci, pa morajo dnevno napolniti dolge stolpce in sicer o tisočerihih stvareh; pisati morajo o politiki, pravu, gospodarstvu, znanosti, o vseh strokah zakonodaje, o diplomatskih in zgodovinskih razmerah vseh narodov. Ali so dovolj poučeni o vsem tem, ali sploh kaj razumejo ali ne — zadevo morajo obravnavati, kajti časnikar mora biti napolnjen, tako zahteva kupčija! Razen tega jim primanjkuje časa, da bi se поблиže seznanili s stvarjo, da bi prebrskali vire in knjige, da, ne utegnejo se niti prav zbrati in premisliti. Članek mora biti gotov, tako zahteva kupčija! Vso nevednost, vse neznanje, vse, vse pa morajo, kolikor se le da, zakriti s fino, rutinirano frazo. Zato pa: kdor stopi dandanes s polovičarsko naobrazbo na pot časnikarske karijere, mora v dveh ali treh letih še tisto pozabiti, kar je znal, mora duševno in нравno propasti in postati blaziran in neresen človek, ki ne veruje nič več na kaj velikega in ne stremi več po velikem, pač pa prisega samo še na moč klike!

Vsi ti vzroki pa so povzročili, da so se vsi razumni ljudje, ki so nekoč sodelovali pri časnikih, polagoma odtegnili od njih, razen nekaterih izjem, in tako je časopisje postalo zbirališče vseh povprečnežev, vseh propadlih eksistenc, vseh delamržežev in nevednežev, ki niso sposobni za nobeno drugo realno delo in še zmeraj najdejo pri časnikih dobičkanosnejšo eksistenco, ki jih stane manj truda, ko kod drugod. To so vam ti moderni landsknehti peresa, ta duševni proletarijat, ta stoječa armada pisunov, ki dela javno mnenje in povzroča narodu globoke rane: ... pri naša mu notranje gnitje, zastruplja mu kri in sokove! — Od tod tudi dejstvo, da se vsi možje z resničnim znanjem zadržujejo v svetem strahu čim dalje od časopisja. Poznam precej mnogo učenjakov. Ko sem včasih omenil, zakaj o tem ali onem važnem predmetu ne napišejo kaj v časnike, so se silno začudili in so smatrali moje besede skoraj za žalitev! V svojem življenju sem spoznal поблиže tudi dva do tri časnikarje, ki so bili v vsakem oziru častne izjeme in so bili prav nasprotni vsem drugim, kakor sem jih zgoraj opisal. Dva izmed njih sta to karijero že tudi zapustila; toda kolikokrat so vsi trije bolešno vzkliknili: Rajši postanem železniški delavec kakor pa, da bi še nadalje ostal v tej karijeri, ki nam uničuje duha in dušo!

Da, dobesedno res je, kar je rekel gospod von Bismarck v zelo mili obliki v zbornici: Časnike pišejo ljudje, ki so zgrešili poklic. — Tu pa se moram že vnaprej smejati, ker bodo naprednjaki tole moje soglašanje z gospodom von Bismarckom zopet smatrali za dokaz, da me je gospod von Bismarck pridobil zase. Škoda le, da sem že davno prej, preden je Bismarckovo ministristvo sploh bilo, tiskal isto, toda v bolj rezki obliki v »Julianu«. »Časnikarji so tolpa ljudi,« pravim tam, »ki so nesposobni za osnovnošolske učitelje, preveč delamržni za poštne uradnike, nesposobni za vsak meščanski poklic in se prav zato smatrajo poklicane, da delaje za narodovo izobrazbo in narodovo vzgojo!« Našim naprednjakom torej ne bo preostalo drugo, kakor da poreko, da sem ja z pridobil gospoda von

Bismarcka za svoje nazore! Vzrok, zakaj sem vas že večkrat opozoril na to svoje delo, pa je, da bi kdo izmed vas mogoče ne podvomil, da šele danes mislim tako o časnikih v osebni jezi radi napadov, ki sem jih v njih doživel, marveč da vidite, da sem že davno pred napadi prav tako o njih mislil in govoril, in sicer v času, ki so običavali imenovati moje ime samo z največjim spoštovanjem in uslužnimi pokloni!

V vsaki socialistični državi mora torej iziti zakon, ki bi vsakemu časniku prepovedal objavljati kakršenkoli oglas; oglasi bi se smeli objavljati samo v uradnih listih, ki jih izdajata ali država ali občina. Od tistega hipa dalje bi časniki prenehali biti dobičkanosna denarna špekulacija. Tisti hip bi špekulacijski kapital zapustil časopisna podjetja. Tisti hip bi začela stoječa armada časnikačev gladovati ali pa bi postali snažilci čevljev: to je njihova stvar! ... Od tistega hipa dalje bi eksistirali samo taki časniki in bi samo taki ljudje pisali v nje, ki bi brez ozira na dobičkanosno obogatitje čutili v sebi misijo, boriti se za duhovne interese in za blagor naroda.

Dotlej pa si trdno zapomnite: resnični sovražnik naroda, njegov najnevarnejši sovražnik, nevarnejši tem bolj, ker nastopa z masko prijatelja, to je današnje časopisje. Trdno se ravnajte, z gorečo dušo se ravnajte po geslu, ki vam ga podajam: **Sovraštvo in zaničevanje, smrt in pogin današnjim časnikom!** To je smelo geslo, ki ga je izdal en sam mož proti tisočročni instituciji časopisja, ki so se z njim že kralji zaman borili. Toda prišel bo trenutek, ko bom vrgel blisk, ki bo tako časopisje pokopal v večno noč!!!

(Prevedel Talpa)

Osnova protiverske kritike je: človek dela vero in ne vera človeka. In sicer je vera samoiskanje človeka, ki se še ni našel ali ki se je že zopet izgubil.

Karl Marx.

SLEPILO IN — RESNICA. Če kaka dobra stvar v najširših slojih naroda vse do najvišjih krogov žanje odobravanje, se pojavijo prekmalu zavistniki, ki poskušajo svojo srečo s slično stvarjo. Tako skušajo ponarejati tudi splošno priljubljeni, iz zdravilnih alpskih zelišč pripravljene »Planinka-čaj«. Kajpak se vsi oni, ki so se prepričali o izredno koristnem delovanju »Planinka-čaja« pri vseh motnjah prebave in pri množičnih drugih boleznih, ki nastajajo vsled nepravilnega obtoka krvi, kot tudi vsled nerednega delovanja želodca, čreves, žeter, vranice in obisti — ne dajo zavesti, temveč kupujejo po 20 Din v lekarnah in drogerijah le pristni »Planinka-čaj-Bahovec«. Dobi se v dobro zaprtih in plombiranih velikih zavitkih iz apoteke Mr. Ph. L. Bahovec v Ljubljani, ki na zahtevo pošlje vsakemu čitatelju tega koledarja brezplačno knjižico — zelo poučno tako za bolnike kot tudi za zdrave — in ki jih ščiti zamenjave.

Pavel Lafargue, Delavski katekizem

Pavel Lafargue je bil po rodu Francoz in se je rodil l. 1842. Že kot dijak se je udeleževal v političnih demonstracijah proti francoskemu samozvancu Napoleonu III., radi česar je moral pobegniti v London. V Londonu je nadaljeval medicinske študije, obenem pa se je seznanil s Karlom Marxom, čigar zet je postal. Sodeloval je v I. internacionali, l. 1871 pa pri pariški komuni. Ko je zmagala v Franciji bela reakcija, je pobegnil v Španijo, kjer se je prav tako udeleževal v delavskem pokretu. Po povratku v domovino je bil soustanovitelj francoske marksistične stranke (1879), udeleževal pa se je mnogo tudi s peresom: pisal je članke v različne delavske liste, zlasti mnogo pa je storil za razširjenje dialektičnega materializma med Francozi. Vsa njegova literarna dela se odlikujejo po temperamentnosti in ostrosti. Umril je l. 1911. — Opomba uredn.

Vprašanje: Kako ti je ime?

Odgovor: Mezdni delavec.

V.: Kdo so tvoji starši?

O.: Moj oče je bil mezdni delavec, moj ded tudi in moj praded prav tako. Toda moji predniki so bili nevoljniki in sužnji. Moji materi je ime beda.

V.: Kje si se rodil?

O.: Na podstrešju¹⁾ hiše, ki so jo zgradili moj oče in njegovi tovariši.

V.: Tvoja vera?

O.: Vera *Kapitala*.

V.: Kakšne dolžnosti ti nalaga ta vera?

O.: Predvsem dve: dolžnost odpovedi in dolžnost dela.

Moja vera mi zapoveduje, da se moram odpovedati pravicam na posest zemlje, naše skupne matere, na njena podzemna bogastva, na plodove njene površine, na njene čudovite plodove, ki nastajajo od sončne luči in toplote; zapoveduje mi, da se moram odpovedati pravicam na posest produktov dela svojih rok in svojih možganov.

Moja vera mi zapoveduje, da moram delati od detinstva do smrti — pri sončni svetlobi in pri plinski ali električni, podnevi in ponoči; delati na zemlji, pod zemljo in na morju, zmeraj in povsod.

V.: Ali ti nalaga vera še druge dolžnosti?

O.: Živeti v pomanjkanju. Samo napol se nasititi, omejiti vse mesene potrebe in zatreti vsa duševna stremjenja.

V.: Ali ti vera prepoveduje kako hrano?

O.: Prepoveduje mi, dotakniti se divjačine, perutnine, govedine prve, druge ali tretje kakovosti, pokusiti losos, morske rake in boljše ribe; prepoveduje mi piti naravna vina ali vinsko žganje, kakor tudi mleko, kakršno prihaja od krave.

V.: Kakšno hrano ti dovoljuje?

O.: Kruhi, krompir, fižol, slanike, kravje in konjsko meso, mesene odpadke in navadne klobase. Da čim preje oživim izčrpane sile, mi dovoljuje piti ponarejeno vino, špirit ali jeruš.

V.: Kakšne dolžnosti ti nalaga vera napram samemu sebi?

O.: Omejiti moram izdatke, na tesnem in slabo stanovati, oblačiti se v raztrgano, razkosano in zakrpano obleko in jo nositi, dokler mi presle-

¹⁾ danes: v kletnem stanovanju. — Op. prev.

gasta in v kosih ne odpade od telesa. Hoditi moram brez nogavic v raztrganih čevljih, da prihaja skozi njihove luknje ledeno mrzla, umazana cestna voda.

V.: Kakšne dolžnosti ti nalaga do družine?

O.: Ženi in hčerkam moram prepovedati vsakršno koketnost, vsakršno eleganco in vsakršen okus, oblačiti jih moram v navadno blago, ki zadošča, da ni čut sramežljivosti cestne policije užaljen. Naučiti jih moram, kako človek pozimi ne drgeta v cunjah iz katuma in kako se poleti ne zaduši v podstrešnicah pod pločevinastimi strehami v žarečih žarkih pasjednevnega sonca. Svojim malim moram vtisniti v glavo sveta načela dela, da že v najraniji mladosti skrbe za svoje življenje in ne pridejo družbi v breme; naučiti jih moram, da gredo spat brez luči in večerje, privaditi jih moram bedi, ki je njihova življenska usoda.

Maksim Sedel, Bolezen v proletarski družini

V.: Kakšne dolžnosti ti nalaga do družbe?

O.: Povečevati moram narodno premoženje. Prvič s svojim delom in drugič s prihranki, brž ko jih imam.

V.: Kaj ti zapoveduje glede prihrankov?

O.: Vložiti jih moram v državno hranilnico, da uravnovesijo državni proračun²⁾, zaupati jih moram družbam, ki so jih ustanovili človekoljubni finančniki, da jih ti zopet posojajo mojim gospodarjem. Naši prihranki morajo biti zmeraj na razpolago našim gospodarjem.

V.: Ali ti vera dovoljuje, da se prihrankov dotakneš?

O.: Tako redko kakor le mogoče; priporoča pa nam, da jih ne zahtevamo nazaj, če nam jih država noče vrniti,³⁾ in se jim odpovemo, kadar nas človekoljubni finančniki prehite in nam povedo, da so se naši prihranki izpremenili v dim.⁴⁾

V.: Kdo je tvoj bog?

O.: *Kapital*.

V.: Ali biva od vekomaj?

O.: Naši najbolj učenj svečeniki, oficijelni ekonomj, pravijo, da biva od začetka sveta; toda takrat je bil še zelo majhen, zato so mu Jupiter in za njim drugi bogovi prevzeli prestol. Toda približno od leta 1500⁵⁾ je postajal od leta do leta večji v moči in sijajnosti in danes vodi svet po svoji volji.

V.: Ali je tvoj bog vsemogočen?

O.: Da. Njegova milost podeljuje vse užitke zemlje. Če odvrne svoj obraz od človeka, družine, dežele, potem morajo dotični životariti v žalosti in bedi. Moč boga *Kapitala* rase z obsegom količine; dnevno si osvojuje nove dežele, dnevno povečava množico svojih služabnikov, ki posvečajo življenje samo eni nalogi, da pomnožujejo njegovo količino.

V.: Kdo so izvoljenci tvojega boga?

O.: Kapitalisti — trgovci, tovarnarji kakor tudi rentniki.

V.: Kako te bog poplačuje?

O.: Da da dnevno meni, moji ženi in mojim otrokom do najmlajšega delo.

V.: Ali je to tvoje edino plačilo?

O.: Ne. Naš bog nam dovoljuje, da si tolažimo lakoto tudi s tem, da smemo pred izložbenimi okni z očmi požirati najsijajnejše pečenke in delikatese, ki jih nismo nikoli pokusili, ki jih ne bomo nikoli pokusili, ker služijo samo za hrano izvoljencem in svetim duhovnom. Njegova dobrota nam tudi dopušča, da si od mraza otrple ude segrejemo s tem, da občudujemo mehke kožuhe in debele suknje, ki se smejo vanje odevati samo izvoljenci in duhovni. Dopušča nam res silno veselje, da smemo na glavnih cestah in razkošnih trgih pasti svoje oči na sveti tolpi kapitalistov in rentnikov, kako se vozijo debelo in mastito v sijajnih kočijah mimo nas, za sabo uniformirane lakaje, poleg sebe pobarvane vodoravnice.⁶⁾

²⁾ Pisatelj namiguje tu na dejstvo, da je Francija po komuni uporabila vse prihranke vlagateljev (okrog 1200 milijonov frankov), da je plačala državni dolg.

³⁾ Tu je treba pomisliti na vojna posojila v Avstriji in Nemčiji!

⁴⁾ Zopet je treba pomisliti na dobo inflacije, ko si si s prihranjenim denarjem, s katerim bi si lahko postavil hišico, kupil samo še lahko — zemljo, kakor se je zgodilo v Nemčiji.

⁵⁾ Tedaj se začne namreč doba zgodnjega kapitalizma.

⁶⁾ Nemški pesnik H. Heine je imenoval prostitutke »vodoravne« rokodelke, ker si služijo kruh pač v vodoravni legi, t. j. leže. Pisec tu ne misli samo pravih prostitutk, nego tudi meščanske žene, ki se prodajo v zakon — radi denarja, ne stopijo vanj pa iz ljubezni.

V.: Ali pripadajo izvoljenci drugi rasi kakor ti?

O.: Tovarnarji in rentniki so napravljene iz iste ilovice kakor jaz; toda izvoljeni so izmed tisočerih in milijonterih.

V.: Kaj pa so napravili, da so si prislužili to povišanje?

O.: Nič. Naš bog kaže svojo vsemogočnost s tem, da izkazuje dobroto tistim, ki je niso zaslužili.

V.: Tvoj bog je torej nepravilčen?

O.: *Kapital* je vtelešena pravičnost; toda te pravičnosti ne moremo s svojim slabim razumom doumeti. *Kapital* je vsemogočen, če bi bil prisiljen izkazovati dobroto tistim, ki jo zaslužijo, bi oslabil, kajti potem bi bila njegova moč omejena. Slednje zato ne more bolje izkazati, kakor da si izbere svoje ljubljence iz kopice postopačev in lenuhov.

V.: Kako te kaznuje tvoj bog?

O.: S tem, da me obsodi v brezposelnost. Potem sem izobčen; ne vem, kaj naj jem, kje naj spim, in tako moram s svojci poginiti v lakoti in bedi.

V.: Kakšne grehe moraš storiti, da si izobčen?

O.: Nikakršnih. *Kapital* mi odvzame delo, kadar se mu zljubi.

V.: Kakšne molitve ti predpisuje vera?

O.: Jaz ne molim z besedami. Moja molitev je delo. Vsaka govorena molitev bi mojo resnično molitev, delo, samo motila. Delo je edina molitev, ki je bogu dopadljiva, kajti samo ona koristi *Kapitalu* in ustvarja večvrednost.

V.: Kje moliš?

O.: Povsod. Na polju in v delavnici, v ateljeju in tovarni, na morju in pod zemljo.⁷⁾

Da je naša molitev milostno uslišana, moramo položiti svojo svobodo, svojo čast, svojo voljo *Kapitalu* pred noge.

Na znamenje z zvoncem, na pisk sirene moramo priteči, in ko smo pri molitvi, moramo kakor avtomatje pregibati roke in noge, moramo stopiti in se potiti, napenjati mišice in živce.

V molilnicah moramo biti ponižnega duha in potrpežljivo moramo prenašati jeznovite izbruhe in psovke gospodarjev in delovodij, kajti ti imajo zmeraj prav.

Nikdar se ne smemo pritoževati, če nam gospodar zniža mezdo ali poviša delovni čas, kajti vse, kar stori, je prav in se zgodi v naše dobro.

Smatrati moramo za čast, če gospodar ali delovodja izrabljata naše žene in hčere.

Preden nam uide kakršnakoli pritožba iz ust, preden nam kri vzkipi, preden se odločimo za stavko, je bolje, da prevzamemo rajši vsa trpljenja, je bolje, da požiramo kruh s slino, da pijemo umazano vodo. Kajti, če se postopimo česarkoli, da *Kapital* našim gospodarjem na razpolago vsa sredstva, da nas potlača.

V.: Kakšno plačilo prejmeš po smrti?

O.: Zelo veliko. *Kapital* mi dovoli, da se po smrti vležem in odpočijem. Potem mi ni treba okušati ne lakote ne mraza, mi ni treba skrbeti ne danes ne jutri za hrano. Potem bom užival večni mir g r o b a.

(Prevedel Talpa)

⁷⁾ Danes bi morali še dodati: v zraku.

E. E. Kisch, Socializem osvobojajo ženo

Znani nemški proletarski pisatelj Egon Erwin Kisch, ki živi po zmagi fašizma v Nemčiji v Parizu, je obiskal in prepoštoval l. 1931 južnosovjetski republiki Uzbekistan in Tadžikistan; obe republiki ležita že na azijskih tleh in sicer ob rekah Syr-Darja in Amu-Darja. Svoje vtise o kulturnem in gospodarskem delu v obeh republikah je opisal v knjigi »Asien gründlich verändert« (Azija temeljito izpremenjena). Iz te knjige priobčujemo življenjepis tadžikistanske mohamedanske mladenke, kakor ga je pisatelju sama pripovedovala. — Opomba uredništva.

Jaz, Hasjad Mirkulan,

sem se rodila l. 1904 v Čustpaju, v Ferganski dolini.¹⁾ Ko mi je bilo osem let, so me zagnili.²⁾ Moj oče je bil tkalec, mati in jaz sva pletli čepice, moja mala sestra nama je pomagala pri navijanju nitk, brat pa je delal pri nekem peku. Bili smo zelo revni in zato še nisem bila poročena. Šele, ko mi je bilo štirinajst let, so me omožili.

Kako se je zgodilo? Svojega bodočega moža kajpak nisem poznala, da, niti slutila nisem, da sem nevesta. Šele pozneje sem izvedela, da je bil stric mojega ženina (slednji namreč ni imel več očeta) z imamom (svečenikom) pri mojem očetu, da bi ga vprašal, ali me je že komu obljubil. Moj oče je zanikal in onadva sta odšla.

Naslednji dan so zopet prišli, moja mati je spekla ploščat kruh, skuhala riževno meso in čaj in dala gostom s srebrnimi nitkami stvano čepico za ženina. Mene so poslali k sosedi, kjer sem ostala od jutra do sončnega zahoda. Nobena deklica ne sme biti doma, dokler so sorodniki njenega bodočega moža v gosteh — to je verski predpis, ki ga pa jaz nisem poznala, in zato nisem uganila, zakaj so me poslali od doma. Ko so gostje odšli, so prišli pome; pojedli smo ostanke plova, ki je gostom ostal, in pomili posodo.

Pogodili so se za kupno ceno zame, ki je znašala: dvoje koštrunov, štiri pude pšenice, dva konjska tovara lesa, tri pude riža in eno kravo, troje odej iz kamelinih las, en halat in dvoje oblek. Vsega tega nikoli nismo dobili, le odeje in obleki je prinesel njegov stric. Moji materi nista ugajali: »Malovredni sta! Niti svileni nista,« je rekla, a njegov stric je odgovoril: »Smo pač revni ljudje.«

Čez nekaj dni sem od matere izvedela, da se bom omožila. Bila sem zelo nesrečna, da bom morala od doma in da svojih prijateljic dve leti ne bom videla. Prvi dve leti zakona ne sme žena nikogar obiskati in tudi ne sprejemati obiskov. Tudi nisem vedela, ali je moj ženin star ali mlad in koliko žen je že imel. Vprašati pa nisem smela.

Kako je bilo s poroko? Tri tedne po snubitvi smo pripravili pojedino, prišli so sorodniki, nato mullah z ženinom. Otroci so pritekli k meni v ičkari, kjer sem sedela z obema sosedovima hčerka.

»Hasjad, tvojega moža smo videli.«

Moji prijateljici sta jih vprašali (jaz bi si kaj takega nikoli ne upala): »Ali je star?«

¹⁾ Ferganska dolina leži vzhodno od znanega sibirskega mesta Taškenta.

²⁾ Muslimanke morajo po verskih predpisih nositi preko obraza zagrinjalo, da je pokrit ves obraz razen oči.

„Ne, ni star in svilen plašč ima.“

„Koliko let pa mu je?“ sta vprašali prijateljici. Bilo mi je, kakor da bi morala od sramu skočiti v vodnjak.

„Toliko kakor Hasjadinemu bratu.“

Ta odgovor je razveselil moje oči, kajti bila sem prepričana, da mi bodo dali starca za moža, ko smo bili tako revni.

Moja mati, ki je stala doslej pri ognjišču na dvorišču, mi je zaukazala, naj si pordečim nohte s heno, obrvi pa namažem z usmahško travo in oblečem v praznično obleko. Čez uro ali dve je prišel njegov stric k nam in zaklical: „Sedaj.“

Ogrnila sem se z zagrinjalom in stopila k vratom, ki so bila zaprta. Zunaj je stal mullah, ki je molil in me vprašal skozi vrata, ali sem pripravljena poročiti se. Mati mi je dala znamenje, naj molčim. Trikrat je

Maksim Sedej, Mrliček v hiši

mullah ponovil vprašanje, šele, ko me je četrtič vprašal, sem morala odvrtniti: ‚Ha‘ (Da).

Vstopila sta dva sorodnika mojega moža, razprostrla po tleh preprogo in postavila nanjo čaj in pecivo. Nato sta pripeljala v sobo mojega moža in ta je sedel na čapan (preprogo). Prvič so bili sedaj tuji možje v ženski sobi, moja mati, moje prijateljice in jaz smo stale zagnjene v kotu z obrazom proti steni in jokale.

Potem so vsi zapustili sobo in ostala sem sama z možem. Poklical me je, ‚Hasjad‘ in sedla sem k njemu, a obrnjena sem bila proč, da ga nisem videla. Nalil je čaja v pialo in mi ga ponudil. Odmajala sem z glavo, nisem mogla piti, tresla sem se kakor struna. Nato je sam izpil čaj in mi ponudil pecivo, a tudi peciva nisem vzela. Izpregovorila nisva niti besedice. Čez nekaj časa je plosknil z rokami, vstopila je moja mati, odnesla vrč in podstavek in od zunaj zaklenila vrata.

Približal se mi je in me odgrnil. Srce mi je bilo kakor boben. Sramovala sem se, ko sem bila pred tujcem odgrnjena, bala sem se, da bi mu ne bila všeč.

Tisto sekundo sva se prvič videla.

Prijazno mi je pokimal, razprostrl blazine po preprogi za spanje, do jutra sva ležala kakor brat in sestra. Niti poljubil me ni.

Tri dni je stanoval pri nas, tako zahteva običaj, nato sem se preselila k njemu. Tam sem šele izvedela, da sem njegova edina žena; prej se nisem upala, da bi ga kaj takega vprašala.

Poldrugi mesec sva živela že skupaj, ne da bi se me bil dotaknil. Tedaj mu je neki dan rekla njegova sestra: ‚Kaj se ne sramuješ? Osemnajst let ti je že, pa se vedeš kakor kak bača‘ (deček homoseksualca). — ‚Žal mi je je,‘ je odgovoril moj mož, ‚zelo se tega boji‘. Sestra je skuhalo mesno pasteto in dala vanjo našo, korenino, ki te omami. To sem morala jesti in izgubila sem zavest. Nisem vedela, kaj se je z mano zgodilo. Naslednji dan sem imela vročino, pet tednov sem ležala težko bolna in bledlo se mi je.

Moj mož je bil bombažni delavec; toda l. 1919 celo v ferganski dolini niso zasadili bombaža, zato je odšel šest mesecev po najini poroki v Taškent, da bi si poiskal delo. Tamkaj je radi vnetja pljuč umrl. Ker ni imel brata, ki bi me podedoval, sem se zopet vrnila v domačo hišo in pletla čepice.

Neki večer je prišel brat moje matere zelo razburjen k nam; slišal je, da so Basmači v sosednem kraju naropali vse žene in dekleta, to noč pa nameravajo napasti našo vas. Jaz in moji sestrični Obidabi in Sobira smo se preoblekle v stare ženske in ubežale v spremstvu mojega strica peš čez gore. Čez dva dni smo dospeli v Kokand. Tam nas je stric oddal nekemu Išanu, čudežnemu svečeniku, z besedami: ‚Meso je vaše, kosti so naše.‘ To je pomenilo: napravi z njimi, kar hočeš, če bodo pomrle, jih bomo pokopali.

Stric se je poslovil od nas, me pa smo ostale kot služabnice v hiši Rahmatulaha Išana. Imel je štiri žene in staro služabnico, ki so nas neprestano priganjale k delu. Ves dan so sedeli v hiši muridi, pomožni svečeniki, ali pa so prihajali gostje, ki so vpraševali Rahmatulaha za svet in mu prinašali darila. Zmeraj in zmeraj smo morale rezati čebulo za rižovo meso, kuhati čaj ali pa umivati posodo ob Ariku. Delale in spale smo pet mesecev v oblekah, ki smo v njih prišle; plače nismo dobile nobene, samo ostanke jedil, često samo čaj in kruh.

Vsak dan je prihajal k nam murid Hakim-Said, kosmat starec, ki ga nismo mogle trpeti. Temu strašilu je dal išan Odidabo, mojo starejšo sestrično, za ženo, čeprav je imel Hakim-Said že dve ženi doma.

K poroki je prišel tudi moj stric. Prinesel mi je sporočilo, da je moj oče mrtev. Ubili so ga Basmači, ker so menili, da skriva mene pred njimi. Pred očmi moje matere so mu s sabljo razcepili glavo.

Stric mi je rekel: ‚Če pride kdo k nam, ki bi te imel rad za ženo, te bomo znova poročili, če te bo mogel odkupiti od svetniškega išana.‘ Jokala sem, hotela sem z njim domov, on pa mi je to odbil, češ, da nisem več materina nego išanova. Doma da tudi nimajo mnogo jesti. Prosila sem ga, naj mi pošlje vsaj mojo obleko, kar mi je obljubil.

Nekaj dni po Odidabini poroki je zbolela najmlajša žena išana Rahmatulaha, pljuvala je kri. Poklicali so tabiba, zdravniškega svečenika, ki je odredil, naj bolnica teden dni je žabjo juho.

Stara služabnica je vzela klešče in vrečico in odšla z mano k močvirju, da bi nalovila žab. Večkrat je poizkusila ujeti žabo, ki pa je zmeraj odskočila. Šele, ko je dala klešče meni, sva ulovili dve žabi in ju prinesli v vrečici domov.

Naslednji dan so me poslali samo na lov. Ujela sem že žabo, ko sem nenadoma zaslišala godbo. Tekla sem na glavno cesto in videla nekaj, česar bi nikoli ne pričakovala: dolg sprevod žensk, ki so korakale za godbo in pele. Mnoge izmed njih so bile nezastrte! Na javni cesti! Dve ženi sta nosili drogova, med njima je bilo rdeče platno z napisom. Nekatere so zmeraj nekaj kričale, šla sem z njimi, da bi slišala, kaj kriče. Končno sem razumela: Jašasun hotuntar osodleri — naj živi osvoboditev žene.

Šla sem z njimi, v rokah sem držala vrečo z žabo in klešče. Dospeli smo na dvorišče, kjer so bile postavljene mize s čajem, pogačo in jabolki. Nisem si upala prisesti. Neka ženska — kakor sem pozneje izvedela, je bila Ibrahimova — je stopila na govorniški oder in nagovorila ostale; pripovedovala je o našem življenju in rekla, da ni prav, da sme mož ženó tepsti, da se ne smejo žene nič učiti in da morajo biti vse življenje zastrte. ‚Danes je osmi marec, to je ženski dan. Ta dan je treba vse žene spomniti na to, da so prav taki ljudje kakor možki.‘

Stala sem tam kakor stolp. Saj bi bilo prav lepo, ko bi bile žene tako svobodne, kakor so možje, toda ali ni tega Alah prepovedal? Saj je bilo vse greh, kar je ta žena govorila! Nič drugega ko greh! Prav gotovo jo bodo kamenjali, ko bo nehala govoriti. Toda vse so kričale samo ‚Jašasun hotunlar osodleri‘ in nekatere so vrgle zagrinjalo raz obraz.

Še zmeraj sem stala kakor okamenela. Ibrahimova me je povabila, naj sedem, ‚Bojim se,‘ sem ji rekla, ‚stanujem pri nekem išaku. Če izve, da sem tu poslušala, me bo umoril.‘

‚Ali je išan tvoj mož?‘

‚Ne, samo njegova služabnica sem.‘

Ibrahimova me je vprašala, ali imam moža in kje mi je oče, in odgovorila sem ji, da sem vdova in da oče ni več živ.

‚Bi se rada učila?‘

‚Učila? Saj sem vendar ženska!‘

Sedaj mi je razložila, da ne vlada več emir, noben človek ne sme imeti sedaj kakih predprav, tudi bej ne, vsi ljudje se morajo učiti in tudi žene.

Kaj takega še nikoli nisem slišala in sem rekla: ‚Rada bi se kaj naučila. Vzemite me s sabo, ne bom se več vrnila k išanu, če me vzamete.‘

‚Dobro. Toda najprej popij čaj.‘ Odgrnila sem se in odložila zagrinjalo levo poleg sebe, na desno pa klešče in vrečico, ki je v njej trzala žaba. Bala sem se, da mi ne vzamejo zagrinjala, ali pa mi ubeži žaba in bi se mi vsi smejali. Tako zelo sram me je bilo radi žabe.

Ko sem popila čaj, sem se zopet zastrla, vzela svoje reči in odšla z Ibrahimovo; med potoma sem vrgla žabo in klešče proč.

Dospeli sva v veliko hišo — bila je skupna hiša učenk — Ibrahimova me je tam predstavila neki ženi in se poslovila od mene. Končno, končno sem vendar dobila novo obleko, žena pa me je odvedla v kopalnico. Še nikoli prej nisem videla banje. Spočetka sem se bala stopiti vanjo, po-

Maksim Sedej, Pogreb otroka

znej bi pa kar najrajši ostala v njej. Potem sem šla pod pršo. V spalnici je stanovalo enajst mladih žen. Prvič v življenju sem legla v posteljo, menila sem, da sem v djamat-bihiši, v raju.

Drugo jutro sem šla v učilnico in se pričela učiti abecede. Druge so poznale že mnogo črk in števil, občudovala sem jih, a tudi jaz sem se kaj hitro naučila brati, pisati in računati.

Če sem šla ven, sem bila zastrta. Součenke so mi prigovarjale, naj pustim čadšvan (zagrinjalo) vendar doma, a odvrnila sem jim, da bi me kdo iz išanove hiše mogel spoznati, potem pa bi prišli pome.

Ko sem prebila deset mesecev v šoli, me je oskrbnik vprašal, ali moja mati ve, da sem tu. 'Mislim, da ve,' sem odgovorila, kajti bila sem prepričana, da si je išan moj beg razlagal z demonstracijo na ženski dan. Išan Rahmatulah je veljal vendar za najmodrejšega moža vsega kokandskega okraja.

'Pisal bom tvoji materi, da si tu.'

Zbala sem se, da me mati ne bo zopet odvedla k išanu, saj je rekel stric: meso je vaše, kosti so naše. Zato sem prosila oskrbnika, naj nikar ne piše. Rekel je samo: 'Brez vzroka ne bom.'

Nekaj dni kasneje — imela sem uprav dnevno službo in sem pospravljala v spalnici — sem zagledala pri vratih zastrto ženo, kako je kukala v sobo.

'Kar brez skrbi, kar brez skrbi,' sem ji smeje zaklicala, 'kar vstopite, tu ni moških.'

Tujka je okorelo stopila k meni, da me je postalo kar strah. Črno zagrinjalo se je že dotaknilo mojega obraza, tedaj je žena vzkliknila:

'Hasjad!'

Bila je moja mati. Spočetka ni mogla prav nič govoriti, samo obtipavala me je. Potem me je stisnila k sebi, me poljubljala in jokala in jokala. Med tem je vstopil tudi stric in prav tako zbegano buljil vame.

Polagoma sem izvedela, čemu sta bila tako razburjena: stric je kmalu po poroki svoje hčerke prišel vnovič v Kokand, da bi mi prinesel obleko, kakor je bil obljubil. V išanovi hiši je izvedel, da so me nekje umorili. Ko se namreč z žabjega lova nisem vrnila domov, je poklical išan neko vražarko, ki bi naj povedala, kje sem. Starka je vrgla v vrelo vodo nekaj bombaža in pričela pripovedovati, kar je videla: ob kanalskem bregu me zgrabi Basmač — vrže me na konja — odjezdi z mano. Potem je videla, kako me je zvlekel v goščavo. Nenadoma je vražarka zaklicala: 'Sedaj njena luč nič več ne gori.' S tem poročilom o moji smrti se je stric vrnil in mati je dolgo žalovala za mano...

Pred tremi dnevi pa je prišlo iz šole obvestilo, da sem tu in naj pride mati v Kokand. Silno razburjena je odpotovala s stricem, da bi poizvedela, kaj to obvestilo pomeni. Vkljub vsemu veselju, da sem živa, mi je očitala: 'Kako pa, da si brez čadšvana? Kdo te je vendar pregovoril, da si napravila tako strašen greh? Slabi ljudje vplivajo nate!'

Prisegla sem, da sem samo doma in v šoli nezastarta, nikoli pa ne na cesti, toda tudi to je smatrala za grešno in nesramežljivo; kajti prav lahko bi stopil kak moški v sobo in me videl tako!

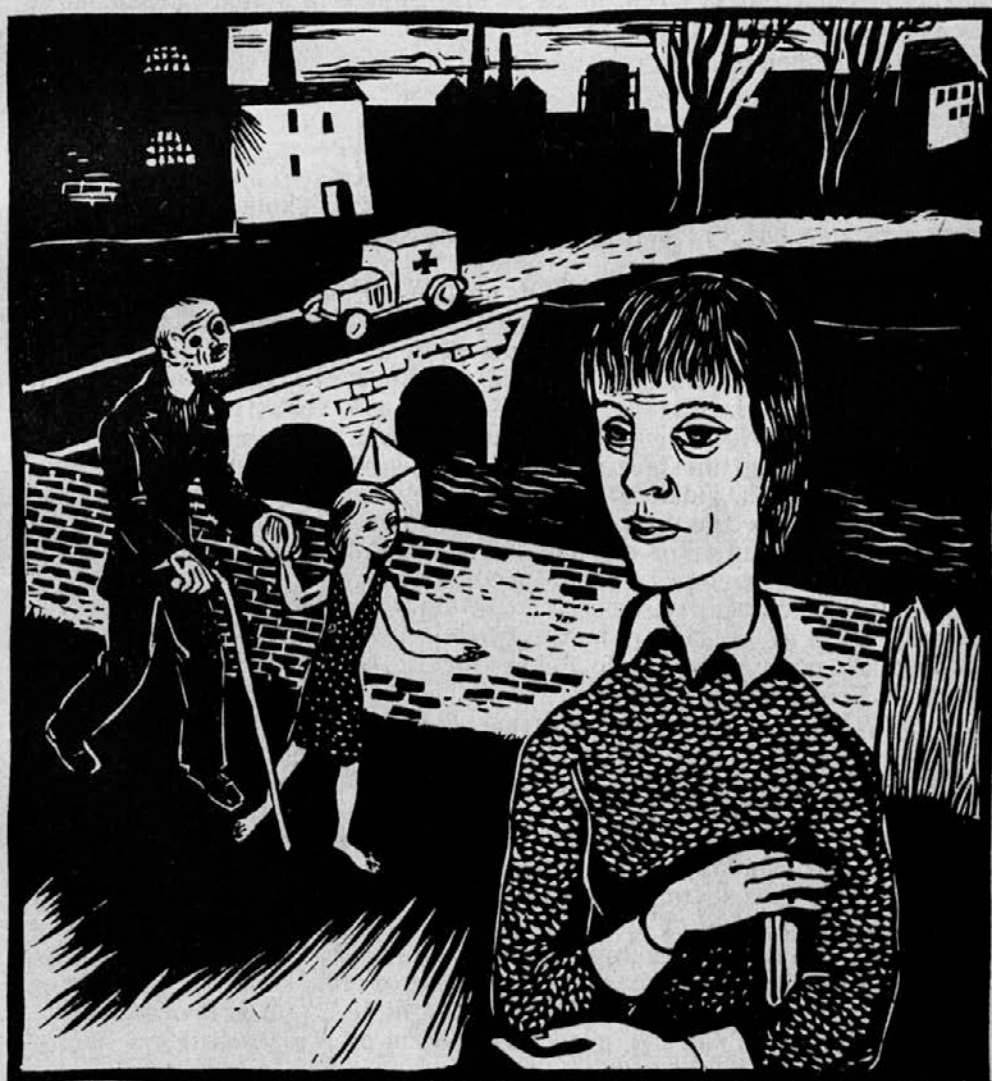
Na večerjo nas je povabil oskrbnik k sebi; bila sem zastrta, čeprav me je sicer zmeraj videl brez zagrinjala in sta tudi njegova žena in sestra sedeli nezastrti pri mizi. Tiho se je pogovarjal z mojim stricem in mojo materjo, potem so me poklicali in izvedela sem, čemu je pisal domov. Neki učitelj je zaprosil pri moji materi za mojo roko. 'Ne,' sem rekla,

„ostala bom tu in se učila“. Poklicali so učitelja, prišel je in rekel, naj tudi kot njegova žena obiskujem šolo.

Tako sva se poročila. Poroka je bila docela drugačna kakor prva. Šla sva enostavno v »sags«, v sovjetski urad, kjer so naju vpisali kot moža in ženo. Uradnica pa je bila tam Ibrahimova. Bila je srečna, da sem ostala v šoli, še bolj pa, ko sem ji povedala, kako rada se učim.

Do leta 1922 sem ostala v šoli, nato pa sva mož in jaz dobila dovoljenje, da sva smela stopiti na rabfak (delavska fakulteta — predpriprava za univerzo) v Taškentu.

Kot študentka in socialistova žena nisem mogla več hoditi s čadšvanom ven; to bi bilo nemogoče. O, tega niti popisati ne morem, kako je bilo, ko sem šla prvič nezastrita preko ceste; šla sem tik za možem, da

Maksim Sedej, Slepec

sem imela obraz skoraj pritisnjen na njegov hrbet, potem sem pa škilila, ali se mimoidoči ne ustavljajo in smejiijo.

Pomisliti morate, da sme ženska samo pred očetom in sinom razgaliti roke in obraz, obraz pa sme pokazati samo lastnim bratom in materinim bratom. Spominjam se še, da mi je rekla nekoč moja mati, ko mi je bilo osem let in so me zastrli: 'Mirismona so danes obrezali.' Mirismon je bil sosedov deček, učila sem ga hoditi, ko so mi bila tri ali štiri leta; od njegovega rojstva sem se skoro dnevno igrala z njim. Kar mi je mati povedala, je pomenilo, da odslej naprej ni smel več videti mojega obraza.

Če ženska zakašlja, da jo sliši moški, ali če tujec vidi žensko roko, je to sramota in greh za vso družino.' Tako je često pridigoval svečenik, to dobro vem, kajti oče je po obisku v mošeji redno prihajal k nam v ičkari in ponavljal ta izrek, ki ga je bral mullah iz ktaba. Ženska, ki se je ozrla za moškim, je veljala za prostitutko.

Vse to samo zato pripovedujem, da boste razumeli, kaj je zame pomenjalo, ko sem šla brez zagrinjala po taškentskih cestah in se ozirala, ali se vsakdo ne ustavlja in se norčuje iz mene. Kmalu sem zapazila, da se nihče ne ustavlja in me tudi nihče ne zaničuje.

Leta 1923 sem stopila v mladinsko zvezo. Ko sem absolvirala rabfak, sem obiskovala univerzo, študirala sem politično ekonomijo, zgodovino revolucij in nekaj stranskih predmetov. Ruskemu jeziku sem se priučila že na delavski fakulteti.

Pet let sem ostala v Taškentu, postala strankina članica in končala univerzitetne študije. Moj mož je absolviral že leto dni pred mano in je deloval v Kaganu pri Buhari, kamor sem se sedaj tudi jaz odpeljala. Postala sem tam politična voditeljica ženske zveze, čije članice so bile večinoma tkalke. Iz Kagana sem prišla k ženski sekciji v Stalinabad, ki se je tedaj imenoval še Djušambe; tam sem bila čez nekaj časa izvoljena za podpredsednico mestnega sovjeta. To je bil čas gradnje, na stotine novih hiš so zidali, zidali so tudi prvo železnico, vse je bilo treba organizirati. Često po cele dneve nisem mogla domov.

V istem uradu kakor moj mož je delala tudi neka Rusinja; zaljubila sta se drug v drugega; z nekega službenega potovanja v Taškent mi je pisal, da je bil tamkaj v 'sagsu', kjer je dal vpisati svoj izstop iz najinega zakona. Pisal mi je, da si ni tega upal prej povedati, in me prosil, naj mu odpustim. Ločitev me je zelo bolela, toda radi dela v stranki se nisem utegnila pečati se s svojo boleščjo.

L. 1929 sem prišla sem v Garm, da bi organizirala okrožno konferenco žen; žene so bile tu politično in gospodarsko še zelo zaostale. Njihovo edino opravilo je bilo, da so pekle iz koštrunovega gnoja »topak«, v navadi so bile še poroke otrok, radi česar so se dogajali česti splavi; mnogoženstvo je bilo pravilo, nedostajalo je vsakršne higijene, nikjer nobene prosvete, vladal je skoro stoo odstotni analfabetizem. Predlagala sem stranki, naj me pusti tu, dokler ne bodo vse te neprilike odpravljene, in tako sem ostala tukaj.

To je vse, kar vam vem povedati o svojem življenju. Da, še to, pred pol leta je prišel Rafi Aman kot tajnik okrožnega komiteja v Garm — to je tale tič, ki me je spet prišel vprašat, ali še nisem gotova z zgodbo. Nanj bi skoro pozabila! Nu, poročila sva se in prav rada ga imam, čeprav tega ne zasluži...

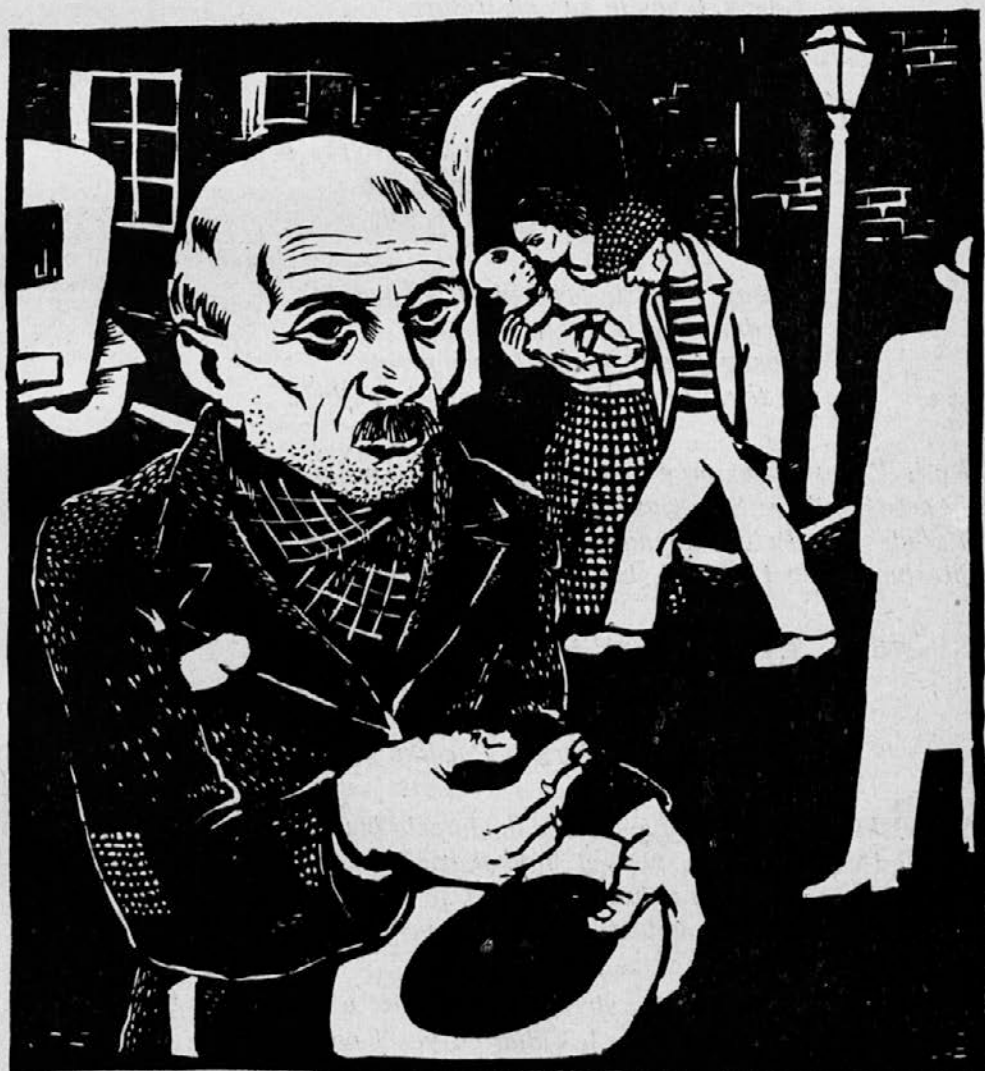
Vedeti še hočete, kaj je bilo z drugimi osebami, ki sem o njih govorila? Išan Rahmatullah je ostal v Kokandu, dve ženi sta mu pomrli, toda

tista, ki ji nisem prinesla žab, živi še zmeraj. Godi se mu slabo, le malo ljudi prihaja k njemu, da bi izprosili od njega čudežev. Njegov murid Hakim-Said, tisti kosmati starec, ki ga nismo mogle trpeti in ki je poročil mojo sestrično Obidabo, je umrl že pred nekaj leti in Obidabi se je vnovič poročila. Druga sestrična Sobira se je vrnila v Čustap, sedaj je voznica traktorja in tudi njen mož je traktorski voznik. Moj brat je rdeči ravnatelj krušne tovarne v Fergani, moja sestra dela v samarkandski tkalnici.

Moja mati je predsednica kolektivnega gospodarstva za zelenjavo, ki šteje 40 članov. Naučila se je branja in pisanja in mi piše dolga pisma — toda se jih ne da kar tako lahko prebrati.

Če nosi še zagrinjalo? »Že šest let ne več.«

(Prevedel Talpa)

Maksim Sedel. Berač

Joe Hill: Stavkokaz

Pri Pacifiku so železničarji vsi zastavkali,
a strojnik Casey Jones za to se zmenil ni;
kotel mu baje propušča in ventili so zanič,
sploh vso ropotijo menda zmešal je hudič.

Z b o r: Casey Jones delal je nadure,
Casey Jones vse je uredil,
Casey Jones je za »ekstrafure«
pri Pacifiku pločevinast red dobil.

Pa so rekli Caseyju: Pridi, stavkaj z nami, v dobro naše.
Casey pa odvrne: Pustite me v miru, naj vas vrag pojaše.
Tako se je zgodilo, da na tir so skalo mu zvalili,
pa so vlak in stroj in Casey v reko se zvrnili.

Z b o r: Casey Jones je privozil na tej poti
na dno reke in si zlomil vrat;
Casey Jonesu je zraslo par peroti
in takoj je proti nebu spustil se v obrat.

Ko je Casey Jones pred nebeška zlata vrata priletel,
je predstavil se: Sem Casey Jones, ki je pacifiški vlak prevzel.
Vzradosti se Peter: Ravno prav si prišel. Godci stavkajo pri nas;
prosim te, takoj nastopi službo, kot naš stavkokaz.

Z b o r: Casey Jones bil je zdaj v nebeški službi,
Casey Jones bil je res izredna moč,
Casey Jones kvari štrajk angelski združbi
kakor je železničarjem Pacifika ga nekoč.

Angelski zbor se je pa na svojem shodu zelo hudoval,
ker je Casey Jones vsepovsod stavkokaza igral,
zato je angelskega sindikata sekcija 3 se za stvar zainteresirala
in je Casey Jonesa po zlatih stopnicah z neba ekspedirala.

Z b o r: Casey Jones sfrčal je naravnost v pekel;
z dobrodošlico je satan ga vesel pozdravil:
Casey Jones, zdaj boš z žveplom kuril, mu je rekel,
za zvesto stavkokaštvo, ki si ga pri Pacifiku bil opravil.

Leon Detela, Dednost v naravi

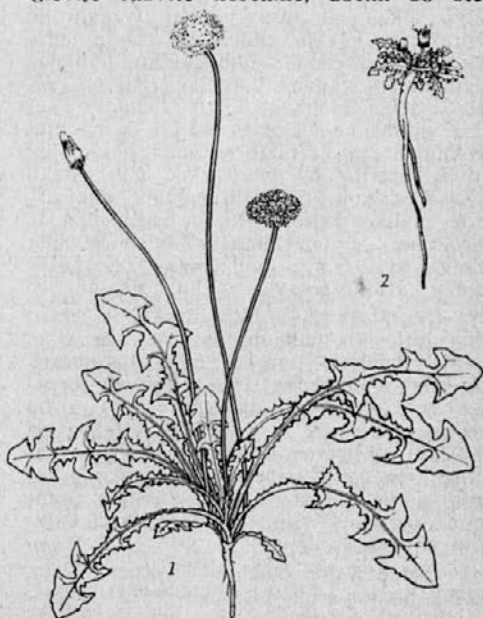
Ogromna množica živalskih in rastlinskih vrst, ki obdaja človeka, vzbuja na prvi pogled videz nekakšne dovršenosti in neizpremenljivosti. Površnemu opazovalcu se zdi, da je vse dogajanje v naravi nekako slepo ponavljanje v bistvu enakih dogajanj. Mačka vzreja svoje mladiče, dokler ji ne začnejo vedno bolj uhajati na svoja lastna pota in dokler je končno ne zapuste. Mlade mačke doraščajo, in ko dosežejo spolno zrelost, se ženijo na tak način, kakor so se njihovi predniki, in tako bo bržkone z njihovimi mladiči in z vsemi poznejšimi pokolenji mačjega rodu. Zdi se, kakor da obvladuje vsako živo bitje, rastlino ali žival, neki silen zakon, ki mu velevala, da mora živeti natančno na isti način, kakor so živeli njegovi predniki. In kakor se zdi vsakomur jasno, da mora in bo morala živeti vsaka mačka mačje, vsaka raca pa račje življenje, tako se zdi tudi vsakomur jasno in si ne beli glave s tem, da mora imeti mačka mlade mačice, raca pa mlade račke, ki bodo kmalu ravno take, kakršni so njihovi starši.

Če pa motrimo naravo pozorneje, opazimo lahko na vsakem koraku vse polno dejstev, ki se protivijo ravnokar omenjeni misli o stalnosti in neizpremenljivosti v naravi. Le izluščimo iz strokov ene in iste rastline pest fižola, pa jih primerajmo med seboj! Videli bomo, da nista niti dva docela enaka. Zelo so si vsi podobni, a vendar se ločijo med seboj, četudi le neznatno, po velikosti, barvi, obliki. In iz teh zrn vzklijejo lahko nove rastline, ki nikakor niso med seboj enake. Ločijo se po višini, košatosti, številu listov, hitrosti rasti itd. Če pogledamo čredo ovac, se nam zde na prvi pogled vse enake. Pastir pa, ki si je tekom dolgih let izbistril čute za ovce, pozna vsako posamezno po njenih posebnostih: po obrazu, meketanju itd. Kar velja za fižol in za ovco, velja za vsako živo bitje: potomci so res več ali manj podobni staršem, a nikdar niso niti njim, niti med seboj docela enaki. In če pogledamo človeka, vidimo, da sta si v redkih primerih dva poedinca lahko do pičice enaka, a vendar se med seboj ločita po kaki lastnosti, n. pr. po barvi glasu, načinu hoje, posebnostih značaja itd.

Če se sedaj vprašamo, v čem je bistvo podedovanja, se nam bo zdel odgovor zelo enostaven. Saj slišimo govoriti vsak dan: »Ta in ta ima nos, prepirljivost, barvo oči od matere, postavbo, la-se, posluh od očeta.« Rekli bomo torej, bistvo podedovanja je v tem, da sličijo

potomci v svojih lastnostih več ali manj staršem. Ravno tako preprosti so nazori ljudstva o bistvu podedovanja. Iz ljudskih pregovorov zremo: Kakršen oče, takšen sin; ali pa jabolko ne pade nikoli daleč od drevesa — in podobno. Poglejmo si sedaj, kaj pravi prirodoslovje o teh stvarih.

Najprej bomo podvomili o nečem, kar se zdi vsem jasno kakor beli dan, namreč o tem, ali res podedujejo potomci od svojih staršev svoje lastnosti. Za regrat n. pr. je značilna določena dolžina listov, višina stebela, velikost in barva cvetne košarice, globina korenike itd. Če se vprašamo, od kod ima regrat vse te lastnosti, bo vsakdo hitro odgovoril, da je podedoval regrat te lastnosti od svojih staršev. Če pa prerežemo koreniko enega in istega regrata, ki raste pri nas v dolini, na dvoje in vsadimo eno polovico v dolini, drugo pa nekje visoko na planini, n. pr. nad Kamniškim sedlom, v višini kakih 2000 m, bomo opazili neka nepričakovanega. Regrat v dolini bo rasel tako, kakor se regratu spodobi, korenike, listi, stebela, cvetne košarice, vse bo imelo take dolžine, širine in višine, kakršne so značilne za regrat. Iz korenike pa, ki smo jo vsadili v višini 2000 m, bo zrastle rastlina, ki ima neprimerno močnejše in globlje razvite korenike, dočim bo ste-

Slika 1. Dolinski (1) in planinski (2) različek regrata.

blo približno le desetino tako visoko kakor v dolini, cvetni košek bo mnogo manjši, listi bodo čisto majhni, okrnjeni in trši, vsa rastlina bo porasla z drobnimi, belimi lasci. Če premislimo, kakšen pomen imajo vse te velike izpremembe za regrat, spoznamo, da morajo biti rastline na planinah drugačne kakor v dolinah. Na vseh planinskih rastlinah opazimo korenike in korenine, ki segajo globoko v zemljo in v skalovje, iz katerega skušajo čim bolj posrkati borno hrano, ki je visoko tam gori ni v taki obilici kakor v rodovitnih, prstenih dolinah. Da se ob vsem tem napornem, a ne preveč izdatnem iskanju hrane ne morejo razviti nadzemski deli rastline tako bujno kakor v dolini, se nam zdi popolnoma razumljivo. Jasno nam je tudi, da rabi rastlina v takem ostrem podnebnju, kakršno je planinsko, neprimerno močnejšo zaščito kakor v dolini. Tam na planinah pripeka čez dan močno sonce, tam brijejo pogosto mrzli vetrovi, ponoči ali ob slabem vremenu zmrzuje vseprek, dostikrat vlada tam silna suša in sončna svetloba vpliva tam popolnoma drugače kakor tu doli pri nas. Vsi ti močni zunanji vplivi bi rastlino kmalu uničili, če bi bila takšna, kakršne so rastline v nižavah. Če ne bi imela rastlina v močnejših in trdnejših kožicah, ki jo pokrivajo, in v gostih dlačicah, ki jo obdajajo kot kaka volnena odeja, izdatnega varstva, bi morala kmalu propasti v trdem boju za obstanek. Kakor nam je razumljivo, da mora regrat na planinah tako izrasti, če naj sploh živi, tako nas spravi sedaj v zadrego vprašanje, kaj je podedoval tak-le »planinski regrat« od svojih staršev. Mogoče debelost in globino korenike? Ali pa dolžino stebila, velikost listov? Gotovo ne! Saj vidimo na njegovih starših in na njegovem bratu, ki raste še nadalje v dolini in s katerim sta bila nekoč dela istega telesa, organe čisto drugačnih velikosti. Iste razlike, kakor nam jih kaže slika 1., opazimo, če posejemo polovico semena enega in istega »dolinskega« regrata v dolini, drugo polovico pa na planini.

Regrat je živo bitje in kakor vsako živo bitje ima tudi on zmožnost, da se po svoje prilagodi tem ali onim razmeram. Seveda ni njegova prilagodljivost brezmejna. Gotovo je, da se regrat ne bo mogel znajti in rasti n. pr. v saharški puščavi ali pa na skorji smreke. Na planinah mu pa to uspe, ker se lahko prilagodi nanje s tem, da mu izrastejo organi, ki so kos vsem nevšečnostim, katerim so izpostavljeni.

Dosedaj smo omenjali le regrat, ki izrašča na novo na planinah bodisi iz korenike ali iz semena. Kaj pa, če izkopljemo že dorasel dolinski regrat in ga presadimo na visoko planino? V slučajih,

ko se ta poizkus ne bo izjalovil, bodo ostali vsi že izrasli deli rastline takšni, kakršni so. Njihov razvoj je že končan, mero svoje prilagodljivosti so že izčrpali, ko so doraščali v dolini, in v novih razmerah se ne znajdejo več. Vsi novi organi pa, ki bodo še pognali, bodo takšni, kakor je značilno za planinski regrat. (Iz tega razvidimo, da se živa bitja navadno lahko prilagodijo novim razmeram le tedaj, ko še doraščajo, ko se še razvijajo, oziroma samo tisti njihovi deli, ki se še razvijajo.)

Zanimivo bo, ustaviti se še nekoliko pri našem »planinskem« regratu. Pustimo ga, naj se tam na planini razcvete in naj mu dozore semena. Če posejemo to seme na planini, se bodo razvili iz njega, kakor gotovo vsakdo pričakuje, sami »planinski« regrati. Če pa posejemo seme istega planinskega regrata v dolini, bodo zrasli sami »dolinski« regrati, takšni, kakršni je bil regrat, čigar korenike smo prerezali na dvoje.

Iz vsega navedenega sledi, da ni podedoval regrat po svojih starših te ali one telesne lastnosti. Podedoval je samo značilen način izraščanja v dolinah in na planinah, način, kako se obnaša v različnih življenjskih razmerah, način odzivanja ali reagiranja na zunanje življenjske pogoje. In ta za vsako živalsko in rastlinsko vrsto značilni način odzivanja ali reagiranja na zunanje življenjske pogoje je bistvo podedovanja. Regrat torej ne podeduje in tudi ni značilna zanj takšna in takšna globina korenike ali višina stebila. On podeduje in značilna zanj je zmožnost, da tvori v dolinah kratke korenike in dolga stebila, na planinah pa dolge korenike in nizka stebila.

Kar velja za regrat, velja za vsako živo bitje. Kras naših planin, planika, zgubi v dolini kmalu svoje planinske posebnosti. Vse rastline, ki poženo iz presajene korenike na novo, so mnogo višje, razcvetja, stebila in listi niso več tako lepo beli, temveč postanejo zelenkasti, ker izraste na njih mnogo manj belih dlačic kakor na planinah. Vsa rastlina se povsem prilagodi novim, dolinskim razmeram. Domače živali, ki jih pridno paitamo, postanejo kmalu čisto drugače kakor nepaitane. Njiva, ki jo pridno gnojimo, ima bujnejšo rast in bogatejši pridelek kot negnojena. Mlado drevesce, ki ga upognemo in privežemo ob oporo, bo imelo, ko izraste, tudi brez opore obliko, ki smo mu jo vsillili. Čebele vzgoje lahko iz iste vrste jajčec, s tem da ličinke različno pitajo, ali delavke ali matice. Vsako živo bitje je tvorba razvoja, v katerem se je skušalo po vseh svojih močeh čim boljše prilagoditi vsem razmeram, v katerih je doraščalo.

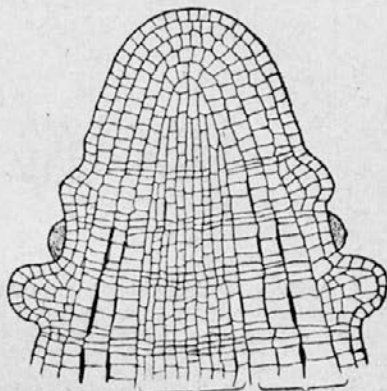
Posamezne različke ene in iste živalske ali rastlinske vrste, povzročene po različnih pogojih, pod katerimi so se razvijali, imenujemo modifikacije. V svojih razmotrivanjih smo spoznali dolinsko in planinsko modifikacijo regrata in planike, pitane in nepitane modifikacije domačih živali itd. Vse modifikacije se ne ločijo vedno med seboj tako ostro kakor omenjene. Ovce v čredi, fižolova semena, nastala na isti rastlini, regrati, ki rastejo po naših nižinskih travnikih, se med seboj le malenkostno razlikujejo, nikdar pa niso med seboj popolnoma enaki, ker nikdar se nista razvijala dva poedincev pod popolnoma enakimi pogoji. Kakor so pripadniki modifikacij ene in iste živalske in rastlinske vrste lahko med seboj različni, vendar imajo vsi nekaj skupnega: vsi so podedovali od svojih staršev eden in isti značilni način odzivanja ali reagiranja na zunanje življenjske pogoje. Če bi bili vsi ti pogoji med rastojo posameznih poedincev popolnoma enaki, bi bili tudi izrasli poedinci med seboj popolnoma enaki.

Vprašali se bomo sedaj: »Kje pa tiči vzrok za značilen način reagiranja na zunanje življenjske pogoje, ali zakaj bi zrastle vsi regrati pod istimi življenjskimi pogoji enako? Kaj povzroča, da more in mora regrat le po svoje reagirati na zunanjo temperaturo, vlago, svetlobo, da se more in mora le na sebi lasten način prilagoditi spremenjenim življenjskim razmeram?« Preden si odgovorimo na to vprašanje, si bomo pogledali, kako nastaja regrat in ogromna večina vseh višje razvitih živali in rastlin.

*

Dolgo je že znano, da niso živa bitja v svoji notranjosti tako zgrajena kakor predmeti mrtve narode. V kosu stekla ali železa sledi najmanjšemu delu stekla ali železa zopet popolnoma enak delec iste snovi. Ti najmanjši delci snovi, ki dosežajo velikost desetmilijonskega dela milimetra, so razmeščeni vedno na isti način, naj bo kos železa ali stekla težak $\frac{1}{1000}$ g ali 1000 ton. Če opazujemo z drobnogledom ali mikroskopom kapljico mleka, vidimo v motni tekočini vse polno po par tisočink milimetra velikih maščobnih kroglic. V motni tekočini so vse vprek pomešani med seboj različni najmanjši delci vode, beljakovin, sladkorja, masti, različnih soli itd., v maščobnih kroglicah pa sledi najmanjšemu delcu maščobe zopet tak delec enake velikosti. V kocki granita, ki ga rabimo za tlakovanje cest, opazimo že s prostim očesom zrna treh različnih rudnin: kremenjaka, živca in sljude. Če pa preiskujemo natančneje posamezno zrno rudnine, n. pr. kremenjaka, spoznamo, da sledi najmanjšemu delcu kremenjaka zopet enak najmanjši de-

lec iste snovi. Popolnoma drugače je to pri živih bitjih. Če opazujemo z mikroskopom katerikoli del rastline ali živali, opazimo, da je sestavljen iz majhnih kamric različne, a v večini slučajev več ali manj okrogle oblike, v katerih se nahaja drobna kepica neke sluzaste, navadno sivkasto barvane snovi. (Slika 2.) Prvič so

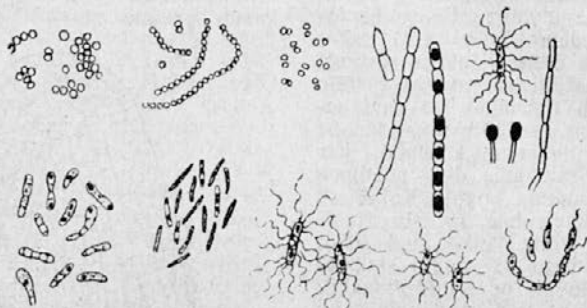

Slika 2. Vrščice mladega rastlinskega stebra, vzdolž prereza. V stanicah ni označena protoplazma. Na levi in desni so že zasnovani mladi listi. 240 krat povečano.

opazovali take kamrice ob koncu 17. stoletja v plutovini, snovi, iz katere izdelujejo zamaške. Ker so po svoji pravilni obliki in pravilni razmestitvi spominjale na satovje čebel, so jih nazvali celice. Pri nas se je zanje bil udomačil izraz stanice. Z imenom celice so pozneje označevali tudi valjasto, kroglasto, ploščato, zvezdasto, vretenasto in drugače oblikovane kamrice v živalskih in rastlinskih telesih. Za vsako živo bitje je značilno, da je zgrajeno iz stanic. Vsaka stanica vsebuje kepico sluzaste snovi, ki jo navadno obdaja tanka stanična kožica. Prvotno so mislili, da je stanična kožica najvažnejši del stanice. Pozneje so odkrili tudi stanice, ki nimajo staničnih kožic in danes dobro vemo, da je kepica sluzaste snovi v notranjosti stanice njen najvažnejši del. (Na naši sliki 2. so narisane samo stanične kožice.) To sluzasto snov imenujemo tvorivo ali s tujim imenom protoplazma. Protoplazma je živi del stanice, dočim je stanična kožica mrtva in obstoji iz celuloze, lesa, roževine, plutovine in podobnih snovi. Vseeno pa je stanična kožica važna, ker daje vsej stanici trdnost in ji določa obliko in velikost. Povprečno so stanice velike $\frac{1}{100}$ — $\frac{1}{10}$ mm, nekatere nekoliko več, druge manj. Na dolžino 1 mm bi torej lahko položili kakih 10—100 takih kamric. Vsako živo bitje je sestavljeno ali iz ene same stanice, kot n. pr. bakterije [slika 3.], ali pa iz mno-

gih, dostikrat dvanajst milijard stanic. Vsaka stanica je živo bitje zase in živi svoje lastno življenje. Iz telesnih sokov ali pa iz okolice sprejema vase hrano, ki jo po svoje predeluje. Kar je zanjo uporabnega, prebavi, česar ne more pre-

če pa ostaneta stanici po delitvi še vedno skupaj, nastaja bitje, ki ima vedno več stanic. Vsaka stanica živi torej svoje lastno življenje. Vsota življenj vseh posameznih stanic telesa je to, kar imenujemo življenje živali ali rastline. Pri eno-

Slika 3. Različne vrste bakterij, ki povzročajo bolezni. Z dlakavicami, ki jih imajo nekatera teh enostaničnih bitij, tolčejo po soku, v katerem bivajo in se gibljejo v n'em. Nekaterne vrste ostajajo po delitvi stanice skupaj in tvorijo verige. 1500 krat povečano.

baviti, izloča iz sebe v telesne sokove ali v okolico. Vsaka stanica je zelo občutljiva za najrazličnejše vplive, kakor so toplota, svetloba, vlaga, strupi itd., in skuša vedno uravnati svoje delovanje tako, da sebi koristne vplive čim bolj izrabi, pred kyarnimi vplivi pa se skuša čim bolj zaščititi. Ob nezadostni hrani začne hirati in propade, ob obilni pa raste in se tudi razmnožuje. V protoplazmi skoraj vseh živih bitij, izvzeta so le nekatera najnižje razvita, kot n. pr. bakterije, opažamo drobno kroglico neke gostejše snovi, ki je podobno kakor protoplazma sestavljena iz vode, beljakovin, maščob, ogljikovih hidratov (skupine snovi, kateri prištevamo n. pr. sladkorje in mokin škrob), različnih soli itd. To gostejšo živo kroglico v živi protoplazmi imenujemo stanično jedro. Posebno važna je vloga jedra pri razmnoževanju stanice. Ko je dosegla mlada stanica velikost, ki je za dotično vrsto stanic značilna, se razdeli stanično jedro, navadno na zelo zamotan način, na dva natančno enako velika jedra. Delitvi staničnega jedra sledi delitev protoplazme, navadno tudi na dva enaka dela. Tako ima sedaj ena sama stanica dvoje staničnih jeder, toda samo za nekaj časa. Na novo nastala stanična jedra se začneta namreč kmalu odmikati drugo od drugega na nasprotna konca stanice in med obema deloma protoplazme se tvori po sredini stanice nova stanična kožica, tako da nastaneta iz ene same stanice dve, katerih vsaka ima svojo protoplazmo in eno samo stanično jedro. Vsaka na novo nastala stanica sprejema vase hrano in, ko doraste, se lahko zopet deli. Če se mladi stanici po delitvi ločita druga od druge, nastajajo nova enostanična bitja,

staničnih bitij, n. pr. pri bakterijah ali pri prazivalih, pa obstoja vse življenje v življenjskih opravljenih ene same stanice.

Za nas je predvsem važno, da začne življenje vsakega živega bitja z eno samo stanico. Početna stanica nastane pri vseh bitjih, ki se razmnožujejo spolno, potom združitve dveh stanic, ki se ločita od telesa družecih se staršev: ženske ali jajčne stanice in pa moške ali semenske stanice. Obe spolni stanici se vsaj pri višje razvitih živalih in rastlinah zelo razlikujeta med seboj. Jajčna stanica je navadno negibljiva in neprimerno večja kakor semenska, ker ima v sebi vse polno redilnih snovi za prvi razvoj bodočega bitja. Semenska stanica pa je v primeri z jajčecem zelo majhna in lahko gibljiva, ker ima nalogo, da sama poišče jajčno stanico, da vdere v njo in da se združi z njo, z drugimi besedami, da jo oplodi. Pri človeku n. pr. so jajčeca velika 2—3 desetine mm, dočim dosežajo semenske stanice le velikost 5—6 stotink milimetra. Da bi se oplodnja čim sigurneje izvršila, se poda na pot na milijone in milijone semenskih stanic, od katerih se združi z jajčno stanico le tista, ki jo doseže prva. Le-ta se zarije v njo in potuje potem počasi proti njenemu staničnemu jedru. Stanični jedri jajčne in semenske stanice se združita, enako tudi protoplazmi obeh stanic in iz dveh stanic je nastala ena sama: oplojena jajčna stanica ali zasnova mladega bitja. Za vse semenske stanice pa, ki pridejo za prvo do jajčne, je jajčna stanica nesprejemljiva, ker tvori na svoji površini trdnejšo kožico, katere semenske stanice ne morejo več predreti. Pred oploditvijo se jajčna stanica ni mogla deliti, oplojena jajčna stanica pa se začne kmalu de-

liti in po številnih delitvah nastane iz nje novo mlado bitje, ki začne samostojno živeti.

Vsakemu živemu bitju, ki začne svoje življenje z oplojeno jajčno stanico, morajo biti določene vse razvojne možnosti že v tej sami oplojeni stanici. In ker je nastala oplojena jajčna stanica potom popolne združitve ene očetovske in ene materske spolne stanice, je jasno, da morajo izvirati njene lastnosti, oziroma, kakor sedaj že vemo, njene zmožnosti deloma od očeta, deloma od matere. Mnogoštevilna raziskavanja so dognala, da podedujejo potomci kljub ogromnim razlikam v velikostih jajčne in semenske stanice enako množino razvojnih možnosti od očeta in od matere. Sicer je res, da je navadno jajčna stanica neprimerno večja od semenske, pomislimo samo na kurje ali celo na nojevo jajce, ki je ena sama stanica, toda v njej je skoraj le samo hranivo, rumenjaki in beljak in le bore malo je žive protoplazme, tako da moramo protoplazmo z jedrom dostikrat pozorno iskati v obliki za bodoči razvoj sicer zelo važnega, a ne bistvenega hraniva. Snovi, ki so za oplodnjo največje važnosti, se nahajajo predvsem v staničnih jedrih in ta so po obliki snovi enako velika pri semenskih in pri jajčnih stanicah. Način oplodnje pri mnogih nižje razvitih živalih (praživalih) in pri najnižje razvitih rastlinah (algah, ki plavajo v vodi kot ena sama stanica, ali pa ki tvorijo v vodi dolge niti in kepe ali pa zelene prevleke po skorji dreves) nam jasno izpričuje, da je bistvo oplodnje v združitvi dveh spolnih stanic, ki sta na nižji razvojni stopnji čisto enaki. (Slika 4.) Kljub

Slika 4. Oplodnja pri algi ulotriks, zelo enostavni nitasti vodni rastlini. Enake spolne stanice splavajo iz telesa alge v vodo, kjer se po dve enaki stanici združita. 2—4 potek oplodnje. 500 krat povečano.

temu, da se razmnožujejo tako nizko razvita bitja spolno, ne moremo pri njih še govoriti o dveh spolih, ker sta obe spolni stanici enaki, obe giblivi in ker so tudi bitja, ki proizvajajo enake spolne stanice, enaka. Šele pri višje razvitih bitjih opazimo, da začne kupičiti ena vrsta spolnih stanic v sebi polno hraniva, da bi bil tako čim boljše zajamčen vsaj prvi razvoj

bodočega bitja, nastanejo jajčne stanice ali jajca, ki so radi narasle velikosti negibljiva, dočim ostane druga vrsta spolnih stanic taka, kakršna je bila od vsega početka: majhna in radi tega okretna in lahko gibljiva, tako da z lahkoto poišče jajčno stanico. V zvezi s tem sta se razvila v naravi tekom dolgotrajnega razvoja dva spola, ženski in moški.

V oplojeni jajčni stanici morajo torej tičati, na nek nam še neznan način, vse lastnosti oziroma razvojne možnosti bodočega bitja. Oplojena jajčna stanica konja ali zebre mora imeti v sebi vse ono, kar je značilno za konjski ali zebri rod. Seveda si ne smemo misliti teh stvari tako, kakor da bi moral tičati v oplojenem konjskem jajčecu mlad konjiček, v oplojenem jajčecu zebre pa mala zebrička, ki bi tekom nadaljnega razvoja enostavno izraščala in se povečavala, dokler se ne bi končno rodil mlad zrebček oziroma mlada zebrička. Tudi če bi bili naši mikroskopi tisočkrat finejši, kot so, ne bi mogli nikdar zaslediti v oplojenem jajčecu konja konjske grive ali v oplojenem jajčecu zebre lepih, barvanih prog, ki dišijo odraslo žival. Razvoj živih bitij ni nikakšno izraščanje in povečevanje majhnih zasnov, temveč zgolj deljenje oplojene jajčne stanice in stanic, ki nastanejo potom deljenja iz nje. Tako nastalo telo se dostikrat po velikih ovinkih (žabji paglavci n. pr. imajo rep in škrge, ki se pozneje raztvorijo in ki jih odrasla žival nima več) vedno bolj približuje obliki odraslega živalskega oziroma rastlinskega telesa. Nekaj pa le tiči v oplojenih jajčnih stanicah različnih bitij. Nekaj, kar povzroča, da so te stanice že ob početku bistveno tako različne, kakor n. pr. odrasla lipa in slon. Nekaj, kar povzroča, da krene oplojena jajčna stanica lipe že od vsega začetka po popolnoma drugačni razvojni poti kakor oplojeno slonovo jajčece, tako da nastane iz ene mlada lipa, iz druge pa mlad slonič. V čem obstoja ta »nekaj«, o tem si prirodoslovci še niso na jasnem. Vemo pa, da mora tičati ta »nekaj« že v živih delih oplojene jajčne stanice in da prehaja pri delitvah te stanice s protoplazmo in z jedrom v vsako stanico telesa. Ta, nam za enkrat še neznan »nekaj«, ki tiči nekje v živi snovi stanic in ki edini povzroča svojstvene razlike med oplojenimi jajčnimi stanicami, pa tudi med vsemi telesnimi stanicami živih bitij, imenujejo naravoslovci idioplazma, kar bi se prestavilo po naše tako nekako kot svojevrstna, samo dotični živalski ali rastlinski vrsti lastna, samo zanjo značilna protoplazma ali živa snov. Da prehaja idioplazma pri delitvah oplojene jajčne stanice res na vse stanice telesa, o tem nam pričajo mnogi poizkusi in dejstva, od katerih bomo omenili samo nekatera.

Če odrežemo vrbrino vejico ali list splošno gojene sobne rastline begonije in če vsadimo vejico oziroma list v zemljo, bo končno izrasla iz vejice oziroma lista cela vrba, oziroma cela begonija, ravno tako, kakor da je nastala iz oplojene jajčne stanice. Torej so morale imeti stanice vrbove vejice oziroma lista begonije v sebi ravno isto svojstveno idioplazmo kakor oplojene jajčne stanice, iz katerih je nastala vrba oziroma begonija, ki smo ji odrežali vejico oziroma list. Podobno je s saditvijo čebulic in gomoljev, kjer mora imeti vsaj stanice brstičev, iz katerih zrastejo zelene rastline, isto idioplazmo kakor oplojene jajčne stanice, iz katerih so nastale zelene rastline, katerih čebulice oziroma gomolje smo posadili. In sedaj si lahko odgovorimo na vprašanje, ki smo si ga stavili že na koncu prvega poglavja: »Kje je vzrok za značilen način reagiranja regrata na zunanje življenjske pogoje? Kaj povzroča, da more in mora regrat le po svoje reagirati na zunanje pogoje, da se more le na sebi lasten način prilagoditi spremenjenim življenjskim pogojem?«

V vseh svojih stanicah, torej tudi v stanicah korenike in semena ima regrat vedno isto idioplazmo. Idioplazma pa določa vedno le na en in edini način, kako bo reagiral razvijajoči se regrat na zunanje pogoje. Kljub vsem poizkusom, ki smo jih podvzeli z njim, je ohranil vedno isto idioplazmo v semenu in v koreniki, v nižini in na planini. Idioplazma odloča, da se razrašča drugače kakor vsa druga živa bitja, idioplazma mu določa meje prilagodljivosti, idioplazma odloča, da ne more nikakor in nikdar drugače kakor stvariti v dolini kratke korenike in visoka stebela, na planini pa dolge korenike in nizka stebela.

Kar loči živa bitja med seboj, je po tem kakem idioplazma, ki je različna pri živalskih in rastlinskih vrstah. Vse druge razlike, ki jih opazimo na živih bitjih, so nekaj naknadnega, povzročene po razvoju, ki je potekal ves čas pod vplivom različnih idioplazem. Skoraj gotovo ne bomo mogli z našimi okornimi pripomočki nikdar zvedeti, kakšna je razlika v nad vse finem ustroju idioplazem; mogoče so malenkostno različne snovi, ki sestavljajo različne idioplazme, ali kaj podobnega. Naj so te malenkostne razlike takšne ali drugačne, vendar povzročajo že od vsega začetka povsem svojevrsten potek, hitrost in dolgotrajnost razvoja.

Vendar bi se motil, kdor bi mislil, da imajo vsi pripadniki ene in iste rastlinske ali živalske vrste, n. pr. vsi psi isto idioplazmo. Tudi če se razvijata pes jazbečar in koder pod popolnoma enakimi pogoji, ne bosta radi tega postala enaka, temveč eden bo še vedno jazbečar, drugi

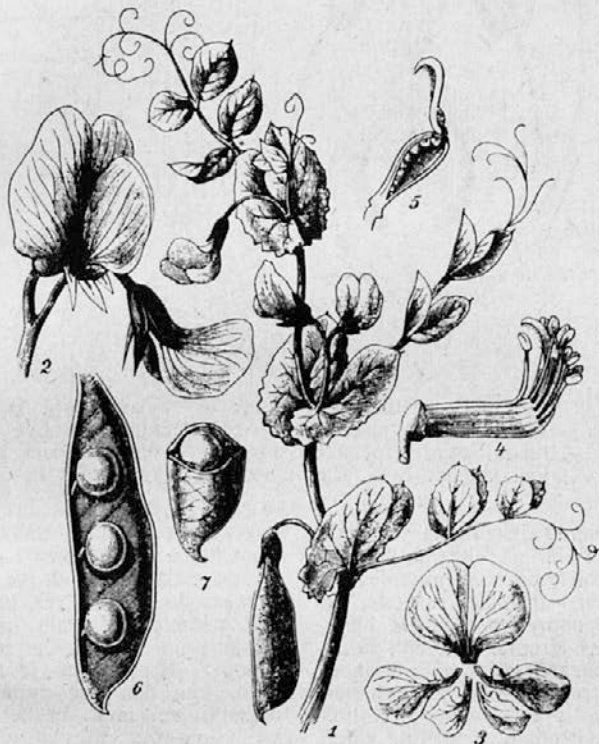
pa koder. Obadva imata pač različni idioplazmi, ki povzročata, da poteka tudi pod čisto enakimi pogoji razvoj vsakega v svojo smer. Vsaka živalska in rastlinska vrsta vsebuje vse polno podvrst, pasem, plemen in zvrsti, katerih vsaka ima značilen način odzivanja zunanjim pogojem in značilno idioplazmo. Najmanjše edince v naravi pa so čiste linije ali čisti tipi, ki jih sestavljajo vsi poindinci, ki imajo popolnoma enake idioplazme. Tekom nadaljnjih razmotovanj bomo spoznali, da se čiste linije v naravi le težko ohranjajo in da so radi tega zelo redke.

Vzgojiti čisto linijo ni lahko. Najlažje dosežemo to pri takih bitjih, ki združujejo v sebi oba spola, kjer nastajajo moške in ženske spolne stanice v istem telesu in kjer se tako nastale spolne stanice tudi lahko združijo. Združitve moške in ženske spolne stanice, nastale v istem telesu, se imenujejo samoplodnja. Bitje, ki se razvije po samooplodnji, ima kljub temu, da je nastalo potom združitve dveh spolnih stanic, enega samega starša. Poznamo mnogo rastlinskih in živalskih vrst, pri katerih sta oba spola vtelesena v enem samem bitju. Vendar ni pri vseh teh vrstah možna samooplodnja, ker ima večina takih živalskih in rastlinskih vrst vse polno uredb, radi katerih je samooplodnja onemogočena. Umetno jo lahko povzročimo pri različnih rastlinskih vrstah, n. pr. različnih zvrsteh fižola ali graha.

Večina vseh ratlin se razmnožuje spolno. Pri cvetnih rastlinah opravljajo spolno razmnoževanje cveti. Na sliki 5 vidimo cvetočo vejico graha (1). Na posameznem cvetu (2) opazimo zunaj najprej zeleno čašo, potem pa belo barvan venec (3). Če odtrgamo čašo in venec, opazimo deset dolgih, tankih nitk, katerih vsaka ima na koncu droben mešiček, ki je v dozorelem cvetu poln mikroskopsko majhnih kroglic, plodna zrna ali cvetni prah zvanih (4). Drobne nitke z mešički so moški spolni organi graha in so imenujejo prašniki. Če potrgamo prašnike, preostane od cveta samo še ženski spolni organ, ki se imenuje pestič (5). Vrh pestiča tvori ukrivljena nit, ki je na zgornji strani dlakasta in ki se imenuje brazda. Od brazde pridemo po tankem vratu do najvažnejšega dela pestiča, do plodnice, kjer opazimo več drobnih kroglic, semenskih osnov. Vsaka semenska osnova ima v sebi, med mnogimi drugimi, tudi eno jajčno stanico. Lepa barva in vonj cveta pribavljata žuželke, ki iščejo v cvetih medu. Ker se nahaja med na dnu cevke, ki jo tvorijo zrasle prašne niti, v posebnih medovnikih, mora poseči žuželka, ki stika za medom, z glavo in z rilčkom zelo globoko na dno cveta. Pri tem

pa pride trebušna stran žuželke v dotiko z zreliimi prašniki, ki stresejo svojo vsebino, cvetni prah ali pelod, na žuželko. Ko prileti žuželka na drug cvet, se dotakne njena trebušna stran kocinaste brazde in pelodna zrna, s katerimi je žuželka posuta, ostanejo na brazdi. Prenos pelodnih zrn s prašnikov na brazdo imenujemo oprasenje. Pri grahu in mnogih

te pokrijemo s papirnato vrečico ali s čim podobnim, dokler še niso dozoreli) in da prenesemo s čopičem pelod, ko dozori, na brazdo istega cveta. Semena, ki tako nastanejo, vsadimo in če ponavljamo samooplodno smotreno mnogo rodov zapored, dobimo končno semena, ki pripadajo isti čisti liniji, ravnotako pa pripadajo seveda isti čisti liniji tudi kaliki

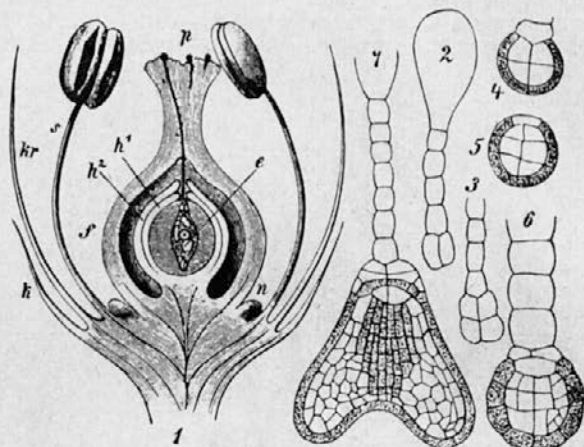
Slika 5. Grah. 1. Cvetočna vejica. 2. Dva cveta. 3. Barvani cvetni listi so razstavljeni. 4. Pestič s prašniki, ki so na spodnjem koncu zrasli v cev. 5. Podolžno prerezan pestič s semenskimi osnovami v plodnici. 6. Odrpt strok s semeni. 7. Povprečno prerezan strok.

drugih rastlinah vrše ta posel žuželke, pri nekaterih prenaša pelod veter, ponekod pa se izvrši tudi samolastno oprasenje, tako da pride pelod na brazdo istega cveta. Pelodna zrna začnejo pod vplivom sokov, ki jih izloča brazda, kaliti, iz njih raste tanka cevka, ki prodira skozi vrat k semenski osnovi (slika 6). Končno prodré v sredino semenske osnove, kjer se nahaja jajčna stanica. Na koncu drobne cevke se nahaja stanično jedro s protoplazmo, moška spolna stanica, ki se združi z jajčecem. Iz oplojene jajčne stanice nastane po mnogih delitvah kalček bodoče rastline, ki je navadno skrit v semenu. Seme nastane iz cele semenske osnove, strok pa iz cele plodnice. Umetno izvršimo samooplodno tako, da preprečimo žuželkam dostop k cvetom (cve-

in zelene rastline, ki se razvijejo iz njih.

Zanimivo je podrobnejše proučevanje katerekoli lastnosti pripadnikov iste čiste linije, n. pr. njihove teže. Danski prirodoslovec Johannsen, ki se je največ bavil s čistimi linijami, si je vzgojil vse polno različnih čistih linij fižola, ki jih je označil z različnimi črkami. Eno takih linij je nazval M. Določena rastlina te linije mu je dala 295 semen, ki so se, kljub temu da so imela vsa enako idioplazmo, zelo razlikovala po svoji teži. Najmanjša so tehtala 20, največja pa 65 stotink grama. Ko je porazdelil vseh 295 fižolov v razrede, tako da so tvorili razred najlažjih fižolov fižoli s težo od 20 do 25 stotink grama, naslednji razred fižoli s težo 25—30 stotink grama itd., je dobil sledečo razpredelnico:

razredi po teži v stotinkah grama	20—25	25—30	30—35	35—40	40—45	45—50	50—55	55—60	60—65
štev. pripadnikov posamez. razreda	4	9	26	56	82	76	32	9	1

Slika 6. Oplodnja pri cvetnih rastlinah. 1. Cvet; k = čašni listi, kr = venčni listi, n = medovniki, s = prašniki, f = pestič, e = osrčje semenske osnove z jajčno stanico, h¹ = notranji, h² = zunanji ovoj semenske osnove, p = pelodna zrna, ki izraščajo proti jajčni stanici. 2.—7. Razne stopnje v razvoju kali.

Najmanj pripadnikov izkazujeta razreda na skrajni levici in na skrajni desnici. Čim bolj se pa bližamo s skrajne levice, oziroma s skrajne desnice razredu, ki vsebuje fižole s poprečno težo te linije, t. j. 40—45 stotink grama, tem bolj narašča število posameznih fižolov v vsakem razredu. Največ pripadnikov pa najdemo ravno v razredu s težo 40—45 stotink grama. Skušali si bomo pojasniti, zakaj so na redkejši fižoli z izredno majhno oziroma izredno veliko težo in zakaj je največ poedincev ravno v razredu povprečnežev.

Kakor vsako živo bitje so tudi posamezna semena fižola rezultat razvoja, ki je potekal v okviru, ki ga določa svojstvena idioplazma dotične čiste linije. Vsako seme se nastajalo pod vplivom najrazličnejših pogojev, od katerih nekateri razvoj pospešujejo, drugi pa ovirajo. Ugodno vplivajo na potek razvoja in s tem tudi na težo: majhno število strokov na isti veji, majhno število semenskih osnov v stroku, veliko število listov na veji, veliki listi, ugoden položaj listov napram svetlobi, tako da si ne delajo sence in da so vsi osvetljeni itd. Neugodno vplivajo na potek razvoja: veliko število strokov na isti veji, veliko število semenskih osnov v stroku, majhno število listov na veji, majhni listi neugoden položaj listov napram svetlobi itd. Vsak

pogoj prve skupine povzroča, da dobiva razvijajoča se semenska osnova veliko hrane, vsak pogoj druge skupine pa povzroča, da dobiva razvijajoča se semenska osnova le malo hrane. Za število strokov na veji in za število semenskih osnov v stroku nam je to takoj razumljivo, ker čim več semenskih osnov se razvija, tem manj hrane odpade na vsako in obratno. Število ter velikost listov in njih položaj napram svetlobi so pa važni razvojni činitelji radi tega, ker nastaja predvsem v zelenih listih in le pod vplivom svetlobe hrana, ki jo rabijo razvijajoči se rastlinski organi in tudi seme. Čim večji so listi in čim več jih je in čim boljše so izpostavljeni svetlobi, tem več hrane bo nastalo v njih in tem večja bodo semena. Nikdar ni že v naprej določeno, kateri razvojni činitelji bodo vplivali na potek razvoja posameznega semena. Razvojni činitelji so med seboj čisto neodvisni in se družijo v posameznem primeru čisto slepo, čisto slučajno. Izredno redki so primeri, kjer nastaja posamezno seme pod vplivom samih ugodnih ali samih neugodnih pogojev, radi tega je tudi število izredno velikih, oziroma izredno malih fižolov izredno majhno. Češči so slučajni, ko vpliva na potek razvoja mnogo ugodnih in malo neugodnih, oziroma mnogo neugodnih in malo ugodnih pogojev. Najpogostejše pa poteka razvoj pod vplivom enakega števila

ugodnih in neugodnih pogojev (n. pr. majhno število strokov, veliko število semenskih osnov v stroku, veliki lisai, majhno število listov, ki si delajo le deloma senco). V skladu s tem je tudi število povprečno težkih fižolov največje.

Kar velja za težo fižolovih semen, velja za vsako drugo njegovo lastnost: barvo semena, dobo razcvitanja, odpornost proti boleznim itd. in sploh za katerokoli lastnost kateregakoli živega bitja. Povsod opažamo, da je največ poedincev, ki imajo razvito to ali ono lastnost v povprečni meri, in izredno malo takih, kjer bi bila ta lastnost skrajno pretirana bodisi v ugodnem ali v neugodnem smislu. Katerokoli lastnost živih bitij proučujemo, vsaka je rezultat razvoja, ki je potekal pod vplivom svojstvene idioplazme in zunanjih pogojev, ki so, kakor nanesse slučaj, v celoti več ali manj ugodni ali neugodni.

Lahko razumljivo nam bo sedaj, da morajo imeti vsi pripadniki iste čiste linije enakovrstno potomstvo. Majhno fižolovo seme je le slučajno majhno, ker je nastajalo pod vplivom samih neugodnih pogojev. Semena, ki bodo nastala na rastlini, ki zraste iz njega, bodo imela isto idioplazmo, ne bodo pa nastajala pod vplivom samih neugodnih pogojev, ker zunanji pogoji se družijo med seboj vedno čisto slepo, zgolj po naključju. Rastlina, ki je vzklila iz 20 stotink težkega semena, ne bo imela samo majhnih, lahkih semen, temveč ta semena bomo lahko razdelili v istih 9 razredov od 20—65 stotink grama in v vsakem razredu bo zopet razmeroma isto število poedincev, kot v čisti liniji M. Če je pripadnik je bil le slučajno slabo razviti fižol, ki smo ga posadili. Enako ne bo obrodil težak fižol, če ga vsadimo iz samih težkih zrn, ker izredno težak fižol je bil le slučajno težak, ker je slučajno nastal v samih ugodnih okoliščinah. Okoliščine pri nastajanju njegovih semen bodo le v kakem redkem primeru tako ugodne, kot so bile pri njegovem razvoju. V splošnem bodo takšne, kot so bile pri prvotnih 295 semenih čiste linije M. Če vsadimo povprečen fižol, bomo dobili v strokih povečini same povprečneže, po'avili se pa bodo tudi drobnjaki in debeluhi, in sicer v istem številčnem razmerju, kot v čisti liniji, iz katere smo izhajali. Če gojimo čisto linijo, je vseeno kakšne poedince izberemo za razplod. Potomci poedincev s slabo, povprečno ali močno razvito lastnostjo bodo pripadali zopet isti čisti liniji kot njihovi starši, z istim številčnim razmerjem poedincev v posameznih razredih.

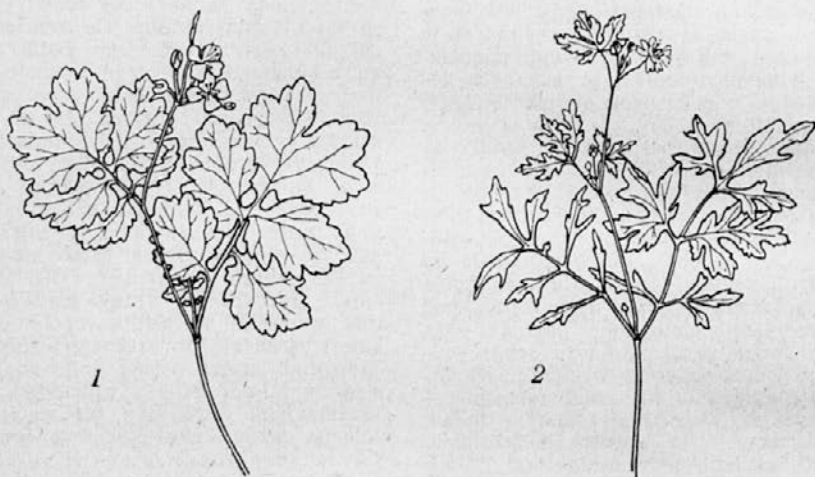
Marsikdo bo neverjetno zmajal z glavo in si bo mislil, da je stvar le malo drugačna. Saj je vsakdo toliko pameten, da odbira za razplod vedno le največja

in najlepša semena in najboljše razvite živali. To nesoglasje z vsem, kar smo zvedeli dosedaj, je pa le navidezno. Dosedaj smo govorili le o čistih linijah. Kilogram fižola, ki ga kupimo v trgovini s semeni, ali pa, ki ga izluščimo doma iz strokov, pa ne pripada eni sami čisti liniji, temveč predstavlja zmes najrazličnejših čistih linij, katerih vsaka zase ima svojevrstno idioplazmo, tako da nastanejo na različnih rastlinah, ki vzkljejo 12 posameznih semen, tudi pod docela enakimi pogoji fižoli različne teže. Johannsen navaja v svojih poizkusih primer, kjer je dobil na več rastlinah 5494 semen, ki so pripadala devetnajstim čistim linijam. Najlažji so tehtali 10, najtežji 90 stotink grama. Če zmešamo pripadnike vseh devetnajstih čistih linij, se ne bo nobenemu semenu poznalo, kateri liniji pripada. Čista linija A n. pr. vsebuje semena s težo od 35—90 stotink grama, povprečneži te linije tehtajo 60 do 65 stotink grama. Čista linija O vsebuje zrna, ki tehtajo 10—50 stotink grama, povprečneži te linije so težki 25—35 stotink grama. Če izberemo iz zmesi čistih linij 50 stotink grama težko seme, smo nevede izbrali s tem ali orjaka linije O, katere povprečneži tehtajo le 25—35 stotink grama, ali pa pritlikavca linije A, pri kateri prekašajo povprečneži s težo 60 do 65 stotink grama orjake linije A. Mogoče smo pa izbrali kakega pripadnika ostalih sedemnajstih čistih linij. Na zunan se fižolu ne pozna, kako idioplazmo ima v sebi! Če smo izbrali orjaka linije O, bodo semena rastline, ki vzklje, v splošnem lažja kot orjak in bodo povprečno okoli 25—35 stotink grama težka, če smo izbrali pritlikavca linije A, bodo semena rastline, ki vzklje, v splošnem mnogo težja kot pritlikavec in bodo povprečno okoli 60—65 stotink grama težka. Če izberemo za razplod izredno lahko zrno s težo 10 stotink grama, smo s tem gotovo izbrali enega izmed najlažjih pripadnikov čiste linije, katere povprečneži niso dosti težji. Če pa izberemo za razplod izredno težko seme n. pr. 85 stotink gramov težko, smo s tem nevede izbrali izredno dobro razvitega pripadnika one čiste linije, katere povprečneži so sicer nekoliko lažji kot zrno, ki smo ga izbrali, vendar pa izrazito težji kot povprečneži ostalih čistih linij. Če izbiramo iz zmesi devetnajstih čistih linij za razplod sama najtežja semena, bomo nazadnje nevede zavrgli 18 čistih linij in obdržali tako le čisto linijo z največjimi povprečneži. Nikdar pa ne bomo dosegli, da bi bila vsa zrna, ki nastajajo na novo na rastlinah, tako težka kot zrna, ki smo jih izbrali za razplod.

Po vsem, kar smo zvedeli dosedaj, bi moralo biti dogajanje v naravi vedno

enako. Vemo, da so sestavljene živalske in rastlinske vrste iz samih čistih linij, ki prenašajo idioplazmo trdovratno iz roda v rod. Idioplazma določa za vse bodoče čase točno način, kako bo potekal razvoj pod temi ali onimi pogoji, določa točno kakšne modifikacije iste čisti linije so možne. Na ta način ne bi nastalo v živi naravi nikdar kaj bistveno novega, n. pr. nova čista linija. Ta domneva bi bila utemeljena, če ne bi poznali vse polno slučajeve, ko nastanejo na poedini živali ali rastlini nenadno, iz neznanih vzrokov, nove lastnosti, za katere nikaikor ne moremo ugotoviti, da bi bile v ka-

barvano dlako oziroma kožo (beli krki, vrabci, vrane, veverice), nenadno pojavljenje belih cvetov na rastlinah, ki imajo barvane cvete, nastanek rastlin s krvavo barvanimi listi pri vrstah, ki imajo sicer zelene liste (bukev, leska, jelša itd.), nastanek izredno ozkih listov na rastlinah, za katere je značilno, da imajo široke liste, pojavljenje živali s krivimi nogami med potomstvom živali, za katere je značilno, da imajo vedno ravne noge (tega slučaja ne smemo zamenjati s primeri, ko je enaka sprememba bolezenskega značaja), nastanek premnogih zvrsti in sort v naših vrtovih itd. Postanek enakih

Slika 7. Krvavi mlečnik. 1. Normalna rastlina, 2. mutacija z razrezanimi listi.

ki zvezi s pogoji, pod katerimi živi dotična rastlina ali žival. In ker se take nenadne izpremembe trdovratno podedujejo iz roda v rod, naj so zunanje razmere takšne ali drugačne, smatramo, da se je morala iz nam neznanih vzrokov izpremeniti tudi idioplazma, da je nastalo torej nekaj bistveno in dedno novega. Take nenadne in dedne izpremembe rastlin in živali imenujemo mutacije. Posebno pogosto opazujemo postanek novih mutacij pri rastlinah in živalih, ki jih goji človek, pri takozvanih kulturnih rastlinah in živalih. Pri nekaterih takih rastlinskih vrstah so ugotovili, da nastopi na vsaki pestoti rastlini kaka trajna in dedna izprememba te ali one lastnosti. Mutacije so n. pr.: nenadno pojavljenje nerogatih živali v potomstvu normalno rogatih živalskih vrst, nenaden nastanek zvrsti z navzdol rastočimi vejami pri drevesih in grmih, ki imajo sicer kvišku stremeče veje (žalobna vrba, žalostni jesen), nastanek piramidnih oblik pri drevesih in grmih, pojavljenje brezbarvnih oziroma belih potomcev pri živalih, ki imajo sicer

mutacij so opazovali že večkrat pri isti živalski ali rastlinski vrsti v različnih časih. Slika 7 nam kaže na levi normalen krvavi mlečnik, ki raste pri nas vsepo vsod ob plutih in ki je poln oranžnorumenega soka; na desni pa vidimo rastlino z globoko narezanimi listi. Prvič so opazovali nastanek rastline z razrezanimi listi iz navadnega krvavega mlečnika leta 1590. v Heidelbergu. Od tistih časov dalje se podeduje in prenaša na novo nastala lastnost iz roda v rod. Podobne mutacije z razrezanimi listi poznamo tudi pri drugih rastlinah, n. pr. pri leski. Dostikrat so izpremembe, ki nastanejo pri mutacijah, tako neznatne, da jih opazimo šele pri natančnem opazovanju. Dostikrat jih ne spoznamo zato, ker zgledata tako kot modifikacije dotične čiste linije. Če so te izpremembe velike ali majhne, je čisto postranskega pomena. Glavno je, da so dedne, dočim se modifikacije ne podedujejo in so le izraz slučajnih pogojev razvoja. Seveda so podvržene tudi na novo nastale mutacije zunanjim vplivom in poznamo tudi pri njih

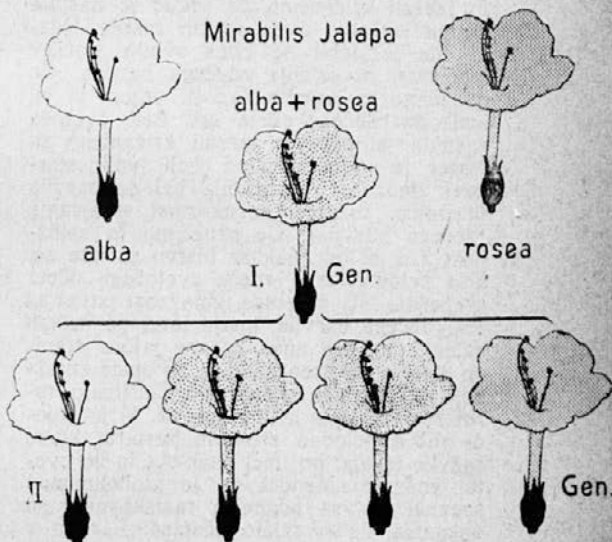
različne modifikacije. Mutacije so nekaj bistveno novega in izredno povečujejo pestrost žive narave. So pa zanimive predvsem radi tega, ker so prva stopnja pri postanku novih živalskih in rastlinskih vrst.

Razen o mutacijah, ki smo jih ravnokar na kratko omenili, smo govorili dosedaj le o dednosti čistih linij, za katere smo rekli, da jih moremo vzgojiti zelo težko, in še to le v določenih primerih, n. pr. pri nekaterih bitjih, kjer je možna samooplodnja. V naravi so pa le redki primeri, kjer bi se spolno družilo in rodilo potomstvo dvoje bitij iste čiste linije, z enako idioplazmo. Ker vsebuje vsaka živalska ali rastlinska vrsta vse polno čistih linij, ki se med seboj več ali manj razlikujejo in ki se z lahkoto spolno družijo ali križajo in ki dobe po križanju rodovitno potomstvo, so skoraj vsa živa bitja križanci ali bastardi, potomci staršev, ki so se med seboj dedno in ne le slučajno razlikovali v eni ali v več lastnostih. Zanimalo nas bo sedaj vprašanje, kakšni so zakoni podedovanja pri križancih ali bastardih.

Vse do početka tega stoletja je vladala v tem vprašanju silna zmeda. Tisočere izkušnje goiteljev živali in rastlin in neštetilni poizkusi niso mogli niti malo osvetliti izredno zamotanega pojavov prenosa lastnosti od staršev na potomce. Šele duhovita raziskavanja avguštinskega patra Gregorja Mendla, ki je deloval v Brnu in ki je objavil svoje uspehe l. 1865, so nam omogočila razumevanje do takrat skrivnostnih pojavov pri križanju živalskih oziroma rastlinskih pasem in zvrsti. Mendlovi poizkusi so obstojali v križanju sedmih različnih parov grahovih rastlin, ki so se ločile med seboj le v eni ali nekotikih lastnostih. V prostranem samostanskem vrtu se je ukvarjal Mendel tudi s križanjem čebel, vendar nam uspehi teh križanj niso znani. Sicer pa tudi njegovi poizkusi z graham niso vzbudili posebne pozornosti in so bili kmalu čisto pozabljeni, dokler jih niso l. 1900 zopet na novo odkrili in spoznali, da so zakoni, ki jih je odkril Mendel, temelji za nadaljnjo spoznavanje podedovanja živalskih in rastlinskih križancev. Od vseh dotedanjih raziskovalcev se je razlikoval Mendel v tem, in to mu je ravno omogočilo uspeh, da je zasnoval svoje poizkuse čim enostavnejše, in sicer z rastlinami, ki so se med seboj le malo razlikovale. Bistva njegovih zakonov ne bomo spoznavali na grahu, temveč na sledečih treh primerih.

I. Po vrtovih goje večkrat rastlino, nazivano večernico, ki ima mednarodno znanstveno ime *Mirabilis jalapa*. Kot pri večini drugih kulturnih rastlin, poznamo tudi tu več dedno različnih zvrsti. Vze-

mimo dve taki zvrsti, ki se ločita med seboj samo po barvi cveta, ki sta pa sicer, kolikor to dopuščajo zunanji pogoji, pod katerimi so doraščali poedinci, zelo slični. Ena stvarja na vrtu rdeče, druga belo barvane cvete. Če križamo med seboj rdeče cvetoče rastline, dobimo potomce s samimi rdečimi cveti, če pa križamo med seboj belo cvetoče rastline, bodo imeli vsi njihovi potomci bele cvete. Kaj pa, če križamo rdeče cvetočo rastlino z rastlino, ki ima bele cvete? To izvršimo tako, da potrgamo v rdečih cvetih še nedorasle prašnike, da zavarujemo cvete pred žuželkami in da prenesemo,

Slika 8. Križanje dveh čistih linij večernice, ki se razlikujeta le v eni lastnosti. I. Gen. = 1. rod križancev, II. Gen. = 2. rod križancev, obstoječ iz treh skupin različnih rastlin v razmerju $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{1}{4}$.

ko cveti dozore, pelod z belih cvetov na brazde rdečih cvetov. Ravno tako bi lahko prenesli pelod z rdečih cvetov na brazde belih cvetov. Seme, ki se po oplodnji razvije, posejemo. Kot gotovo vsakdo pričakuje, ne cveto rastline, ki izrastejo sedaj, niti belo niti rdeče, temveč se pokoravajo očetovskim in materinim vplivom in cveto bledordeče ali rožnate. Če križamo med seboj »rožnate«² pripadnike prvega rodu križancev ali prve generacije bastardov, bi marsikdo mislil, da bodo cveteli vsi njihovi potomci rožnato. V resnici pa dobimo v drugem rodu križancev $\frac{1}{4}$ belo cvetočih, $\frac{2}{4}$ rožnato cvetočih in $\frac{1}{4}$ rdeče cvetočih rastlin. Torej samo polovica potomcev je enaka staršem, $\frac{1}{4}$ je enaka staremu očetu, $\frac{1}{4}$ pa stari materi. Slika 8. nam nazorno pred- očuje rod staršev, I. in 2. rod križancev.

Če križamo med seboj rdeče rastline iz 2. rodu križancev, bodo imeli njihovi potomci rdeče cvete, če križamo med seboj bele rastline tega rodu, bodo cveti vseh njihovih potomcev beli, če pa križamo med seboj rožnate rastline 2. rodu križancev, bomo dobili zopet $\frac{1}{4}$ rdečih, $\frac{1}{2}$ rožnatih in $\frac{1}{4}$ belih potomcev. Tudi v poznejših rodovih ostanejo potomci belih rastlin vedno beli, rdečih vedno rdeči, rožnate pa imajo vedno potomstvo sestavljeno iz $\frac{1}{4}$ belih, $\frac{1}{2}$ rožnatih, $\frac{1}{4}$ rdeče cvetočih rastlin.

Že Mendel je pravilno raztolmačil te pojave. Začnimo z rodom staršev. Rastlina iz rodu s stalno rdečimi cveti, ki smo jo izbrali križancem za očeta, je nastala potom križanja dveh rdečih rastlin. Rdeči oče je dobil od obeh svojih staršev zmožnost stvarjanja rdečega barvila. Če označimo to zmožnost z A, potem bi bil znak za rdečega očeta AA. Belo cvetoča rastlina, ki smo jo izbrali križancem za mater, je podedovala od obeh svojih staršev zmožnost stvarjanja belega barvila (oziroma točneje nezmožnost stvarjanja rdečega barvila). Če označimo to zmožnost z a, bi bil znak za bisto matere aa. Vsa pelodna zrna rdeče cvetočega očeta prenašajo na potomce zmožnost stvarjanja rdečega barvila, imajo torej po našem načinu označbe znak A, vse jajčne stanice matere pa prenašajo na potomce zmožnost stvarjanja belega barvila, imajo torej znak a. Bela jajčna stanica, ki jo oplodi rdeče pelodno zrno, in bastard, ki se razvije iz nje, bo imel znak Aa in bo cvetel rožnato. Mendel že je globokoumno spoznal in vsa poznejša raziskavanja so dokazala, da stvarjajo bastardi 1. rodu v tem slučaju dve vrsti spolnih stanic: polovico jajčec in pelodnih zrn, ki prenašajo na potomce zmožnost stvarjanja rdečega barvila, v znaku A, in polovico jajčec in pelodnih zrn, ki prenašajo na potomce zmožnost stvarjanja belega barvila, v znaku a. Spolne stanice bastardov prenašajo na potomstvo ali lastnost očeta ali lastnost matere, ne pa obeh, so torej ali »čisto bele« ali »čisto rdeče«, seveda le po zmožnosti, ki jo prenašajo in ne mogoče po svoji lastni barvi. Če križamo med seboj križance 1. rodu, ali pa če izvršimo na njih samooplodnjo, je samo od slučaja odvisno, kakšne spolne stanice se bodo združile. Možne so sledeče štiri združitve:

1. Rdeče pelodno zrno se združi z rdečo jajčno stanico, A×A in nastane rastlina AA, ki cvete rdeče.

2. Rdeče pelodno zrno se združi z belo jajčno stanico, A×a in nastane rastlina Aa, ki cvete rožnato.

3. Belo pelodno zrno se združi z rdečo jajčno stanico, a×A in nastane rastlina aA, ki je enaka rastlini Aa iz slučaja 2.

4. Belo pelodno zrno se združi z belo jajčno stanico, a×a in nastane rastlina aa, ki cvete belo.

Ker je »rdečih« jajčec ravno toliko kot »belih« in »rdečih« pelodnih zrn ravno toliko kot »belih«, je vsaka gori navedenih možnosti enako verjetna. Pri večjem številu oplodeni nastane radi tega približno $\frac{1}{4}$ rdečih, $\frac{1}{4} + \frac{1}{4} = \frac{1}{2}$ rožnatih in $\frac{1}{4}$ belih rastlin. Čim večje število križancev dobimo v 2. rodu, tem bolj se približujejo števila teh treh posameznih vrst izračunanemu razmerju $\frac{1}{4} : \frac{1}{2} : \frac{1}{4}$ ali kar je isto $1 : 2 : 1$.

Iz zgoraj navedenih štirih možnosti vidimo, da stvarja bastard AA samo eno vrsto spolnih stanic. Če križamo take bastarde med seboj ali če izvršimo na njih samooplodnjo, bodo imeli vsi potomci znak AA in bodo cveteli rdeče. Podobno velja o bastardu aa iz 4. možnosti. Bastarda Aa in aA iz možnosti 2. in 3. sta pa enaka bastardom 1. generacije in stvarjata dve vrsti spolnih stanic, vsled česar je zopet možnih četvero gori navedenih združitev, kar ima za posledico neenako potomstvo v razmerju $\frac{1}{4}$ belih : $\frac{1}{2}$ rožnatih : $\frac{1}{4}$ rdečih.

Mendel je dokazal pravilnost svojega naziranja s tem, da je že v naprej pravilno napovedal rezultat križanja bastarda 1. rodu z očetom ali z materjo. Poglejmo, kaj moramo pričakovati, če križamo bastarda 1. rodu, ki cvete rožno, s pelodom rastline rdečega rodu, kateri je pripadal oče!

Rastline rdečega rodu stvarjajo samo eno vrsto peloda, ki ima znak A, rožno cvetoči bastard pa dve vrsti jajčec: A in a. Možni sta torej sledeči združitvi:

1. Rdeče pelodno zrno se združi z rdečo jajčno stanico, A×A in nastane rastlina AA, ki cvete rdeče. Rastlina je enaka očetu. Po samooplodnji ali medsebojnem križanju bodo nastale vedno le rdeče rastline.

2. Rdeče pelodno zrno se združi z belo jajčno stanico, A×a, nastane rastlina Aa, ki cvete rožnato in ki je enaka bastardu iz prvega rodu križancev. Rastlina stvarja dve vrsti spolnih stanic, potomstvo je razdeljeno v tri različne skupine v razmerju $\frac{1}{4} : \frac{1}{2} : \frac{1}{4}$.

Ker je samo od slučaja odvisno, katera združitev se bo res izvršila, moramo pričakovati pri večjem številu potomstvu polovico rdeče in polovico rožnato cvetočih poincev. Poizkusi so v polni meri potrdili napovedane rezultate.

II. Križanja pa niso vedno tako enostavna, kot pri večernici. Če si n. pr. vzgajamo čistoplemenske črne in čistoplemenske bele miši in jih med seboj križamo, bi pričakovali, da bodo križanci prvega rodu sivi. V resnici pa dobimo same črne miške. Če križamo to miške, ko

dorastejo, med seboj, dobimo drugi rod križancev, v katerem je $\frac{3}{4}$ samih črnih in $\frac{1}{4}$ belih mišk. Da imajo črne miši črne potomce, se nam zdi razumljivo; pač je vsakdo presenečen, da imajo črni starši kar $\frac{1}{4}$ belih potomcev. Če križamo med seboj črne bastarde 2. rodu, spoznamo zopet nekaj zanimivega. Kljub temu, da so navidezno med seboj vsi enaki, se temeljito razlikujejo po svojem potomstvu. $\frac{1}{3}$ črnih križancev ima namreč vedno same črne potomce, $\frac{2}{3}$ črnih bastardov pa imata pri nadaljnjem medsebojnem križanju potomstvo, ki obstoji iz $\frac{3}{4}$ črnih in $\frac{1}{4}$ belih mišk. Bele miške drugega in vseh naslednjih rodov križancev imajo pri medsebojnem križanju vedno same bele potomce in po ničemur ne moremo ugotoviti, da so bili njihovi dedje črni. Poglejmo si sedaj, kako si razlagamo po Mendlu te pojave.

Omenjeno križanje miši se razlikuje od križanja večernic le v tem, da prevladuje črna barva miši nad belo tako, da se ob prisotnosti črnega barvila na zunaj sploh ne more spoznati niti trohica belega barvila. Miš, ki je podedovala od očeta sposobnost stvarjanja črnega barvila, od matere pa sposobnost stvarjanja belega barvila, se na zunaj niti malo ne razlikuje od miši, ki je dobila od očeta in od matere sposobnost stvarjanja črnega barvila. Označimo si zopet zmožnost stvarjanja črnega barvila z A, zmožnost stvarjanja belega barvila (oziroma nezmožnost stvarjanja črnega barvila) z a. Črni oče ima znak AA, bela mati znak aa, bastard, ki je nastala potom združitve očetovske stanice A in materinske stanice a, pa ima znak Aa in je navidezno črn, ker prevladuje črna barva nad belo. Kot vemo že od križancev večernice, tvori navidezno črni bastard Aa dve vrsti spolnih stanic, ki prenašata na potomce ali zmožnost A ali pa zmožnost a. Če križamo bastarde prvega rodu, so možne kot pri večernici, sledeče štiri združitve:

1. Semenska stanica A × jajčna stanica A, nastanejo živali z znakom AA, ki so črne, ki tvorijo, ko dozoriijo, le eno vrsto spolnih stanic in ki imajo radi tega prvi medsebojnem križanju le črne potomce.
2. Semenska stanica A × jajčna stanica a, nastanejo živali z znakom Aa, ki so radi prevladovanja črne barve nad belo črne in ne sive, kot bi prvotno pričakovali.
3. Semenska stanica a × jajčna stanica A, nastanejo živali z znakom aA, ki so enake živalim iz prejšnjega slučaja.
4. Semenska stanica a × jajčna stanica a, nastanejo živali z znakom aa, ki so bele in ki imajo pri medsebojnem križanju vedno samo bele potomce.

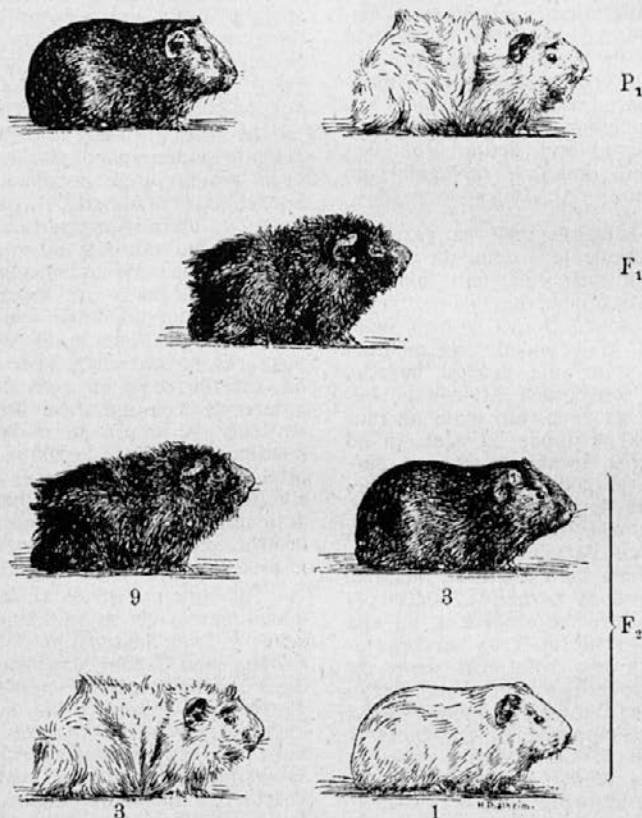
Če ne bi prevladovala črna barva nad belo, bi morali dobiti v drugem rodu križancev $\frac{1}{4}$ črnih, $\frac{2}{4}$ sivih in $\frac{1}{4}$ belih živali. Ker pa sta navidezno črni tudi oni $\frac{2}{4}$ križancev, ki bi morali biti v resnici sivi, je sestavljen drugi rod križancev iz $\frac{3}{4}$ črnih in $\frac{1}{4}$ belih živali. Od črnih miši pa bo imela črno potomstvo le ona tretjina živali, ki ima znak AA, ki je v resnici in ne samo navidezno črna. Črne miši z znakom Aa in teh je $\frac{2}{3}$ vseh črnih križancev drugega rodu, stvarjajo dve vrsti spolnih stanic, vsled česar bo njihovo potomstvo zopet sestavljeno iz $\frac{3}{4}$ črnih in $\frac{1}{4}$ belih živali, ker je, če jih križamo med seboj, zopet možnih vseh četvero ravnokar omenjenih združitve spolnih stanic.

Iz tega primera razvidimo, da nas zunanji videz poedinca lahko dostikrat vara. Na razvitem poedincu opazimo lahko le tiste lastnosti, ki prevladujejo. In še tu je mera razvitosti posamezne lastnosti močno odvisna od zunanjih pogojev razvoja, kot smo to spoznavali na modifikacijah. Razen prevladujočih lastnosti pa ima lahko poedinec vse polno več an manj prikritih, skritih ali udušenih zmožnosti, ki se na njem niso mogle razviti, od katerih nima on sam čisto nič in za katere sam ne ve. Vse bogastvo in vsa revščina, s katero je obdarovala narava poedinca, je zanj dostikrat le mrtev kapital, ki pa mora prej ali pozneje zagospodovati nad njegovimi bližnjimi ali oddaljenejšimi potomci. In šele po natančnem proučevanju potomcev spoznamo, kaj vse je tičalo očito ali prikrito v starših.

III. Oglejmo si sedaj, kakšen je način podedovanja, če se razlikujejo starši med seboj v dveh lastnostih! V ta namen križajmo med seboj dva morska prašička dveh različnih pasem. Samec naj bo črn, gladkodlakav, samica pa naj bo bela in kuštrava. Črna barva prevladuje tudi v tem slučaju nad belo, kuštravost pa, kot spoznamo iz poizkusov, nad gladkodlakavostjo. Če označimo znake, ki prevladujejo, z velikimi črkami, one, ki ne prevladujejo, pa z malimi črkami, potem nam pomeni A zmožnost stvarjanja črnega barvila, a zmožnost stvarjanja belega barvila (oz. nezmožnost stvarjanja črnega barvila), B zmožnost stvarjanja kuštrave dlake, b zmožnost stvarjanja gladke dlake (oz. nezmožnost stvarjanja kuštrave dlake). Samec, ki ga izberemo križancem za očeta, ima znak AAbb, ker je podedoval enake zmožnosti od očeta in od matere, bela, kuštrava samica pa ima znak aaBB. Vse semenske stanice samca so med seboj enake in prenašajo na potomce zmožnost stvarjanja črnega barvila in gladke dlake, imajo torej znak Ab. Podobno imajo vse jajčne stanice samice znak aB. Križanci prvega rodu bodo imeli znak AaBb in bodo radi prevladovanja

posameznih lastnosti po barvi enaki očetu, po obliki dlake pa materi. Kot že vemo, prenašajo spolne stanice bastarda na potomce ali sposobnost stvarjanja določene očetove lastnosti ali sposobnost stvarjanja določene materine lastnosti. V našem slučaju prenašajo spolne stanice na potomce zmožnost tvorbe črnega barvila ali zmožnost tvorbe belega barvila, zmožnost tvorbe gladke ali zmožnost tvorbe

bastardov in na njihove potomce. Kot je ugotovil že Mendel, stvarja tak bastard razen spolnih stanic z znakom Ab in ab še spolne stanice z znakom AB in ab, ki prenašajo na potomce po eno lastnost njihovega očeta in matere. Vsega nastane četrto skupin različnih spolnih stanic v natančno enako velikem številu. Če križamo med seboj bastarde prvega rodu, je čisto od slučaja odvisno, kakšne spolne

Slika 9. Križanje dveh pasem morskega prašička, ki se razlikujeta v dveh lastnostih. P₁ = starši, pod njima 1. rod križancev, F₂ = 2. rod križancev, obstoječ iz štirih vrst na zunaj različnih živali v razmerju $\frac{9}{16}$, $\frac{3}{16}$, $\frac{3}{16}$, $\frac{1}{16}$.

kuštrave dlake. Nikakor pa ni zmožnost tvorbe črnega barvila na kak način zvezana ali združena z zmožnostjo tvorbe gladke dlake ali pa zmožnost tvorbe belega barvila v kakšni zvezi z zmožnostjo tvorbe kuštrave dlake. Bastard ne tvori samo spolnih stanic znaka Ab in aB, kot sta jih tvorila njegov oče oziroma mati. Barva in oblika dlake sta dve lastnosti staršev, ki sta med seboj čisto neodvisni, ki prehačata v svojih osnovah čisto neodvisno druga od druge v spolne stanice

stanice se bodo družile. Vsega skupaj je možnih 16 različnih združitvev. V sledeči razpredelnici so navedene v prvi vodravni vrsti 4 različne semenske stanice, katerih vsaka se lahko združi z eno izmed štirih različnih jajčnih stanic, navedenih v prvi navpični vrsti. V šestnajstih ostalih poljih razpredelnice je navedenih vseh 16 možnih združitvev spolnih stanic bastarda prvega rodu. Slika 9 nam nazorno predočuje rod staršev, 1. in 2. rod križancev.

Spolne stanice	AB	Ab	aB	ab
AB	AABB	AABb	AaBB	AaAb
Ab	AABb	AAbb	AaBb	Aabb
aB	AaBB	AaBb	aaBB	aaBb
ab	AaBb	Aabb	aaBb	aabb

Ker prevladuje črna barva nad belo in kuštravost nad gladkodlakavostjo, so resnično črni oni križanci, ki imajo znak AA, resnično kuštravi pa oni križanci, ki imajo znak BB. Navidezno črni so oni poedinci, ki imajo znak Aa, navidezno kuštravi oni, ki imajo znak Bb. Beli so samo oni bastardi, ki imajo znak aa, gladkodlakavi samo oni, ki imajo znak bb. V razpredelnici najdemo 9 poedincev, ki so črni in kuštravi, torej enaki svojim staršem, 3 poedince, ki so črni in gladkodlakavi, torej enaki svojemu staremu očetu, 3 poedince, ki so beli in kuštravi, torej enaki svoji stari materi, in enega križanca, ki je bel in gladkodlakav, ki ni podoben niti staršem niti starim staršem, temveč, ki ima barvo svoje stare matere, obliko dlake pa po svojem staremu očetu. Ker nastajajo vse 4 vrste spolnih stanic v enakem številu in ker je le od slučaja odvisno, katere vrste stanic se združijo, je vsaka izmed 16 možnih združitvev enako verjetna. Če je drugi rod križancev dovolj številen, ga bomo lahko razdelili, kot nam to lepo pokaže slika 9, v $\frac{9}{16}$ črnih, kuštravih, $\frac{3}{16}$ črnih, gladkodlakavih, $\frac{9}{16}$ belih, kuštravih in $\frac{1}{16}$ belih, gladkodlakavih poedincev. Čim številnejši je rod, tembolj se približujejo števila pripadnikov posameznih štirih skupin izračunanim številom. Mendel je križal dve zvrsti graha, od katerih je imela ena rumenkasto in gladko, druga pa zelenkasto in zgrbančeno seme. Po oplodnji so nastala sama rumenkasta in gladka semena. Rumenkasta barva semena prevladuje torej nad zeleno, gladkost nad zgrbančenostjo. (Ta slučaj se razlikuje od križanja morskih prašičkov v tem, da prevladujeta obe lastnosti enega starša nad obema lastnostima drugega starša.) Ko je posadil tako dobljena semena, so zrasle rastline, ki jih je medsebojno oprasil, in dobil je 556 semen. Po razpredelnici, ki je podobna razpredelnici križancev naših morskih prašičkov, je zračunal Mendel, da mora pričakovati $\frac{9}{16}$, t. j. 312:75 rumenih, gladkih semen. V resnici jih je naštel 315, podobno je zračunal, da mora nastati $\frac{3}{16}$ rumenih, zgrbančenih semen, t. j. 104:25, naštel jih je 101, dalje $\frac{9}{16}$ t. j. 104:25 zelenih, gladkih semen, naštel jih je 108 in končno $\frac{1}{16}$ t. j. 34:75 zelenih, hrapavih zrn, katerih je dobil v resnici 32. Vidimo torej, da se števila, ki jih je dobil pri po-

izkusih, skoraj točno ujemajo s števili, ki jih je izračunal na podlagi naziranja o štirih različnih vrstah spolnih stanic bastardov prvega rodu.

Povrnilo se zopet k naši razpredelnici! Če bi se razlikovala prvotna dva morska prašička le po barvi, bi pričakovali, ker prevladuje črna barva nad belo, v drugem rodu križancev kot pri miših $\frac{3}{4}$ črnih in $\frac{1}{4}$ belih morskih prašičkov. Razpredelnica in slika nam pokažeta, da je od 16 potomcev 12, t. j. $\frac{3}{4}$ črnih in 4, t. j. $\frac{1}{4}$ belih. Nadalje vemo od poizkusov z mišmi, da mora biti med dvanajstimi črnimi morski prašički $\frac{2}{3}$, t. j. 8 takih, ki so le navidezno črni, radi prevladovanja črne barve nad belo, in samo $\frac{1}{3}$, t. j. četvero takih, ki so resnično črni. Navidezno črni morski prašički bodo imeli pri medsebojnem križanju $\frac{1}{4}$ belih potomcev, resnično črni morski prašički pa bodo imeli pri medsebojnem križanju vedno le črno potomstvo. Na sliki in v naravi ne moremo spoznati, kateri križanec drugega rodu bo imel samo črno in kateri deloma črno, deloma belo potomstvo. Pač pa spoznamo to iz naše razpredelnice po znakih AA in Aa in bi spoznali na vsakem črnem morskem prašičku, če bi mogli z našimi okornimi pripomočki prodreti v vse tajnosti idioplazme, kjer mora odgovarjati našemu znaku AA neko snovno ali kakršnokoli stanje, ki je drugačno od stanja označenega z Aa. Ker smo pa še zelo, zelo daleč od spoznanja, kako so zasidrane različne zmožnosti v idioplazmi, sklepamo lahko na idioplazmo staršev, če ne poznamo v vseh podrobnostih njihovega rodovnika, le po kakovosti njihovih potomcev.

Iz razmotrivanj o podedovanju črne barve morskih prašičkov spoznamo, da se prenaša ta lastnost z rodu v rod brez vsake zveze ali odvisnosti od oblike dlake, ravno tako kot da bi se ločili prvotni pasmi, ki smo ju križali, le po barvi in ne tudi po obliki dlake. Ista razmotrivanja podvzamemo lahko tudi z oblike dlake morskih prašičkov. Na isti način

MODNA TRGOVINA
ANTON PAŠ
MARIBOR, SLOVENSKA ULICA 4

Potrebščine za krojače in šivilje, čipke, vezena, gumbi, modni naši, svileni trakovi, svila za šivanje, D. M. C. artikeln za vezenje, šifon ter vsa druga drobnarija. Nogavice, rokavice, srajce, kravate, jopice, vso damsko, moško in otroško perilo, volnene veste itd. itd.

STROGO SOLIDNE CENE!

kot smo to storili pri barvi, si lahko vsak čitatelj razbere in sešteje vse resnično (BB) in le navidezno kuštrave (Bb) ter vse gladkodlakave poedince. Tudi pri obliki dlake spoznamo, da se prenaša iz roda v rod tako, kot da bi se ločili prvotni pasmi med seboj le po obliki in ne tudi po barvi dlake. Podobna dejstva so dovedla še Mendla do spoznanja, da prehajajo tudi osnove za različne lastnosti čisto neodvisno druga od druge na spolne stanice bastardov.

Iz razpredelnice pa spoznamo še nekaj. Če gremo iz levega gornjega kota razpredelnice k desnemu spodnjemu, prekorajimo pri tem 4 polja, v katerih so navedene kombinacije AABB, AAbb, aaBB in aabb. Edino te 4 vrste poedincev vsega drugega rodu so dobile od očeta in od matere enake osnove za stvarjanje barvila in za obliko dlake in vsaka teh štirih skupin tvori le eno samo vrsto spolnih stanic. Če križamo v vsaki skupini poedince med seboj, bodo njihovi potomci dedni in ne le navidezno enaki staršem. Poedinci z znakom AABB so resnično črni in kuštravi in bodo imeli pri medsebojnem križanju ravno takšne potomce; poedinci z znakom aabb, bodo imeli pri medsebojnem križanju vedno bele in gladkodlakave potomce. Črnih kuštravih in belih gladkodlakavih morskih prašičkov pred drugim rodom križancev sploh ni bilo. Od drugega rodu dalje pa lahko gojimo dve novi čistokrvni, to se pravi po barvi in obliki dlake dedno stalni pasmi. Iz tega spoznamo, da ne nastajajo dedno nove oblike samo pri mutacijah, temveč tudi pri križanju različnih pasem in zvrsti, bodisi v prosti naravi ali pa v poizkusih. Teh izsledkov se že dolgo v polju meri poslužujejo gojitelji rastlin in živali. Če bo naše spoznanje dovolj napredovalo, bo bodoči gojitelji lahko po naročilu vzgojili žival ali rastlino, ki bo združevala v sebi najbolj zaželene ali pa najkoristnejše lastnosti vseh mogočih pasem in zvrsti dotične živalske ali rastlinske vrste.

Če križamo med seboj dva poedince, ki se razlikujeta v treh ali več lastnostih, je način podedovanja v bistvu tak kot v dosedaj omenjenih treh slučajih. Zapomniti si moramo, da prenašajo spolne stanice bastarda na potomce ali samo določeno lastnost očeta (n. pr. zmožnost stvarjanja barvila) ali samo določeno lastnost matere, nikdar pa obeh hkrati; da so posamezne lastnosti bastarda v splošnem neodvisne med seboj in da prehajajo njihove zasnove neodvisno druga od druge v spolne stanice bastarda; da lastnosti očeta lahko navidezno več ali manj ali pa skoraj čisto prevladujejo nad lastnostmi matere in obratno; in slednjič, da drugi rod kri-

žancev ni več enoten in da se pojavijo v njem skupine različnih poedincev, ki se ali enaki staršem ali stari staršem ali pa, ki združujejo v sebi deloma lastnosti starega očeta, deloma stare matere. Če križamo n. pr. dva poedince z znakoma AAbbCC in aaBBcc (velike črke označujejo lastnost, ki prevladuje), ki se razlikujeta med seboj v treh lastnostih, dobimo bastarde z znakom AaBbCc. Ti bastardi tvorijo 8 vrst spolnih stanic z znaki ABC, ABc, AbC, Abc, aBC, aBc, abC, abc. Pri medsebojnem križanju takih bastardov je možnih 64 različnih združitvev spolnih stanic in, če uvažujemo prevladovanje posameznih lastnosti enega starša nad lastnostmi drugega, 8 na zunaj različnih vrst križancev. Če si narišemo podobno kot v prejšnjem slučaju razpredelnico, spoznamo, da vsebujejo posamezne od osmih na zunaj različnih skupin $2^{1/64}$, $9/64$, $9/64$, $9/64$, $3/64$, $3/64$, $3/64$ in $1/64$ vseh križancev drugega rodu. Med vsemi štiriinšestdesetimi skupinami križancev bo samo 8 skupin, ki bodo imele od očeta in od matere enake lastnosti in ki bodo imele dedno sebi enako potomstvo. Med temi osmimi skupinami bo 6 novih stalnih pasem, ki bodo imele deloma lastnosti starega očeta deloma stare matere. Ostalih 56 skupin bo imelo zelo pestro potomstvo. Čim bolj narašča število razlik med starši, tem nepreglednejši in zamotanejši postajajo pojavi križanja. Če križamo dva poedince, ki se razlikujeta v desetih lastnostih, dobimo, kot spoznamo iz podobnih razmotrivanj, križance, ki tvorijo 1024 različnih skupin spolnih stanic. Pri križanju takih bastardov je možnih že $1024 \times 1024 = 1048576$ različnih združitvev spolnih stanic, 1024 na zunaj različnih skupin bastardov in 1022 dedno stalnih novih pasem ali zvrsti. Šele med stotisoči in milijoni potomcev takega para bastardov bi našli 2 poedince, ki bi bila med seboj dedno enaka. In še v tem slučaju bi skoraj gotovo ne bila tudi na zunaj enaka, ker bi skoraj gotovo izračunala pod različnimi zunanji vplivi in bi predstavljala dva različna iste čiste linije. Če pomislimo, da se razlikujejo bitja, ki se razmnožujejo spolno, navadno v zelo mnogih lastnostih, spoznamo lahko, da morajo biti posamezne živalske in rastlinske vrste zelo pestre in da temelji pestrost posameznih vrst v glavnem na pojavi križanja bastardov. Po vsem tem je skoraj izključeno, da bi kdaj zasledili v naravi dva čisto enaka poedince pri vrstah, ki se razmnožujejo spolno.

Zanimivo je, da spoznamo lahko način podedovanja samo za one lastnosti, oziroma samo za osnove onih lastnosti, v katerih se razlikujejo starši. Dosedanja raziskavanja nam nudijo samo za neka-

tere živalske in rastlinske vrste vpogled v njihovo idioplazmo, kjer mora otičati osnove dednih razlik staršev. Tako je na pr. točno ugotovljeno, da temelje najočitnejše in najčešče razlike raznih barvnih pasem kunccev na dvanaštih osnovah, ki tiče nekje v idioplazmi. Najbolj je doseđaj raziskana neka sadna muha, z znanstvenim imenom *Drosophila ampelophila*, kjer poznamo že približno 100 različnih dednih osnov, ki prenašajo na potomstvo zmožnost stvarjanja te ali one lastnosti. Kako pa se podedujejo iz roda v rod vse one lastnosti, ki so skupne n. pr. kuncem vseh pasem ali pa celo vsem glodalcem, tega iz poizkusov ne vzemo. Tudi niso vsi slučajji tako enostavni, kot dosedaj omenjeni. Pri vsaki živalski in rastlinski vrsti, s katero so delali obsežnejše poizkuse, spoznavamo, da vlada o v načinu podedovanja še druge zakonitosti, ki so dostikrat v nasprotju z vsem, kar smo spoznali dosedaj. Mnogo takih nasprotij je le navideznih in jih je znanost zadovoljivo razjasnila. Mnogo pa je še vprašani, ki zahtevajo, preden bodo razvozlana, mnogo dolgoletnega težkega dela in sodelovanja vseh panog prirodoslovja. Vemo pa, da nam nudijo že dosedanja odkritja nauka o dednosti čisto nov vpogled v snovanje žive narave, da razjasnjujejo in nam kažejo v pravi luči premnoge dolgoletne zmede in spore in da nam odpirajo nešteto novih možnosti v živorost, rastlinogojstvu, zdravstvu in — spoznavanju človeka.

Skořaj odveč se mi zdi poudarjati, da veljajo vse zakonitosti, ki smo jih spoznali, v polni meri tudi za človeka. Tudi v tem slučaju se je izkazala »krona stvarstva« samo kot kapljica v veletoku življenja, ki hrumi na naši Zemlji že milijone in milijone let in čigar sili se mora brezizemno pokoravati sleherni živo bitje — rastlina, žival in človek. Že pri rastlinah in živalih naletimo pri proučevanju dednosti na vse polno težav in marsikateri tako preprosti izsledek je zahteval leta in leta trajajoče delo cele množice raziskovalcev. Kako težavno je šele proučevanje dednosti pri človeku, kjer ne moremo tako kot pri rastlinah in živalih vršiti poizkusov po svoji mili volji! Tu smo navezani izključno na statistične podatke različnih uradov, bolnic in drugih ustanov in na temeljito proučevanje rodovnikov posameznih družin. Vsa dosedanja raziskavanja so pokazala, da je tudi človeški rod izredno pestra mešanica najrazličnejših plemen, da veljajo tudi zanj vse zakonitosti, ki smo jih spoznavali pri modifikacijah in križanju bastardov in da nastaja o tudi tu nove mutacije. Predvsem moramo tu povdariti, da sta pojma plemo ali rasa in narod nekaj popolnoma različnega in da sta čisto neodvisna drug od druge-

ga. Plemo ali rasa je izključno naravosloven pojem. Pripadniki iste rase so si več ali manj podobni v določenih telesnih in duševnih posebnostih. Pojem narod pa določata predvsem jezik in kultura določene skupine ljudi. Različni narodi ali deli različnih narodov pripadajo lahko isti rasi, n. pr. Črnogorci in severni Albanci, isti narod je pa lahko sestavljen iz najrazličnejših ras ali rasnih mešanic. Gotovo ni danes naroda v Evropi, ki bi mogel trditi, da je rasno enoten in ki bi mogel v podčrtavanju kakih genialnih rasnih posebnosti pripisovati sebi kako posebno »rasno« poslanstvo. Pač pa moramo biti pri proučevanju človeka z vidika nauka o dednosti izredno previdni in moramo vedno najprej ugotoviti, ali je posamezna lastnost človeka nededna modifikacija, ki je značilna le za dotočeno osebo radi slučajnih pogojev razvoja in ki se kot taka ne prenaša na potomce, ali pa dedna posebnost, ki se prenaša iz roda v rod. Za družbo so predvsem važne bolezenske in manjvredne posebnosti človeka. Če so take posebnosti le modifikacije, jih bo možno odpraviti z zboljšanjem ali primerno izpremembo zunanjih razmer, v katerih doraščajo potomci, s primerno vzgojo, prehrano in podobnim. Če je pa taka posebnost dedna, je ne odpravi prav nobeno negovanje obremenjene osebe. Če prevladuje taka posebnost nad normalnimi lastnostmi človeka, je obremenjene osebe lahko spoznati

VS AK KUPEC, kateri kupuje svoje potrebe v naši trgovini, je vedno zadovoljen s kupljeno robo, ker mi imamo na razpolago samo najboljše svetovne izdelke. **Mnogo tisoč** prerasnih predmetov omogoča vsakemu izbiro. **Zahtevajte naš bogato ilustrovani katalog, katerega vam pošljemo na zahtevo zastonj**

Trgovska in razpošiljalna hiša

KASTNER I ÖHLER
Zagreb, Ilica 4.

in vsi njihovi potomci bodo tudi obremenjeni. Če pa taka posebnost ne prevladuje, ni vedno mogoče spoznati dedno obremenjenih oseb, ker so lahko same čisto zdrave in ne vedo za bolezenske osnove, ki jih prenašajo na del svojih potomcev. Njihovi potomci so lahko cele rodove zapored zdravi, dokler se ne srečata dva podedinca, ki nosita v sebi prikrite bolezenske osnove in ki morata imeti $\frac{1}{4}$ bolnih, $\frac{2}{4}$ le navidezno zdravih in le $\frac{1}{4}$ resnično zdravih potomcev. Bolezni, ki se podedujejo na ta način, ni mogoče iztrebiti, ker se na zunaj ne more ugotoviti, kdo je resnično in dedno zdrav. Pač pa je velika verjetnost, da bo bolan del potomstva staršev, ki izvirajo iz dveh družin, v katerih se je pojavila ista dedna bolezen na tem ali onem članu. Veliko verjetnost za nenadno pojavljanje dednih bolezni na določenem delu potomstva nudijo tudi zakoni med sorodniki, ki so, čeprav sami po sebi zdravi, prav lahko na isti način dedno obremenjeni.

Predaleč nas bi vodila podrobnejša razmotrivanja dednostnih razmer pri člo-

veku in predočitev vsaj nekaterih rodovnikov dedno obremenjenih družin. Povdariti moramo le, da je človek kot vsako živo bitje produkt razvoja in da ne more nikdar razviti svojih telesnih in duševnih sposobnosti pa tudi nesposobnosti preko mej, ki mu jih določa podedovana idio-plazma. Naše glavno spoznanje pa je, da moremo človeka pravilno presojeti le tedaj, če ga smatramo za člen žive narave, v kateri si je izvojeval v boju za obstanek gospodujočo vlogo nad vsemi drugimi bitji. Na mogočnejše orožje, ki si ga je izoblikoval človek v svoji vekovni borbi za obstanek, so njegove duševne sposobnosti, s katerimi je zavojeval skoraj že vso živo in mrtvo naravo. Od človeka samega je sedaj odvisno, ali bo uporabljal svoje sposobnosti na tak način kot v živalskem boju za obstanek in ali bo hotel iztrebljati svoj lastni rod z zemeljske površine. Mogoče pa bo sedaj, ko tudi lahko spoznava, kaj je dobro in kaj je slabo, uporabljal vse svoje sile za doseg boljše in lepše bodočnosti vseh in s tem tudi vsakega člana človeškega rodu.

Čuvajte otrokom prve zobe.

Mlečni zobje otrok vršijo svojo nalogo le nekoliko let, a potem sami od sebe izpadajo. Vendar je tudi tem zobovom zelo potrebna paznja, to je, da se jih neguje. Ker, če ostane otroku njegovi prvi zobje v dobrem stanju vse dotedaj, dokler jih ne odri-nejo trajni, je tem drugim, trajnim zagotovljen zdrav temelj. Vsak mlečni zob, ki izpade pred časom ali se pokvari, vpliva škodljivo na pravilen razvoj trajnega zobovja. In posledice so lahko zelo težke; kajti ne samo, da bo vsled tega trpel trajno zobovje, nego se rado dogodi, da lahko prezgodnje odpadanje mlečnega zobovja izpači čeljusti. Dostikrat povzročajo tudi otroci sami s svojimi nelepimi navadami, da se pokvari zobovje. Zato je važno, da otrok ne diha skozi usta, da ne vrta s prstom po ustih in drugo.

Nepravilno zraščeno zobovje ne samo, da ni estetično, nego je tudi za zdravje zelo škodljivo, ker ni sposobno, da bi hrano dovolj dobro zdrobilo in prežvečilo. A nezadostno prežvečeno hrano želodec težko prebavlja. Neposredna posledica tako pomanjkljivega zobovja so v največ slučajih bolezni želodca. Bolnika, ki se pritožuje o bolečinah v želodcu, vpraša zdravnik najprej, če ima zdravo zobovje.

Če se pojavi kakšna poškodba na mlečnem zobu, je treba takoj podvzeti potrebne mere, kajti pogosto se tista bolezen pozneje pojavlja pri trajnem zobu. Zobovje je pravi predpogoj zdravja in je dolžnost starišev, da skrbe za to, da imajo otroci zdrave zobe in to tem bolj, ker je za to potrebno le malo skrbi in malo denarja.

Za obrambo nevarnosti, ki pretijo zobovju, je predvsem potrebna nega ust. Zato je potrebno, da se otroci od zgodnje mladosti privadijo snaženju zob z zobno krtačico in s kakšnim dobrim sredstvom za snaženje. Zato treba paziti, da se izbere dobro sredstvo za snaženje, ki ne bo škodovalo mehkeemu sestavu otroških zob. Posebno se priporoča za snaženje zob zelo dobra krema Sargov Kalodont, znana že čez 40 let. Sestoji iz fino zdobljenih sestavin, ki ne gladijo samo zob, nego tudi temeljito snažijo ustno duplino. Posebno otroci radi rabijo Kalodont kremo, ker se zelo peni in je po nji v ustih ugoden občutek svežosti. Poleg tega pa je v novešem času Sargovemu Kalodontu pridejana kemična sestavina sulforicinoleata po dr. Bräunlichu, ki postopoma in sigurno odstranja zobni kamen in preprečuje, da bi se nabiral novi.

Če se torej posveti že v zgodnji mladosti skrb zobovju ter se ga čisti z dobrimi sredstvi za snaženje, morajo izostati pritožbe zobobola.

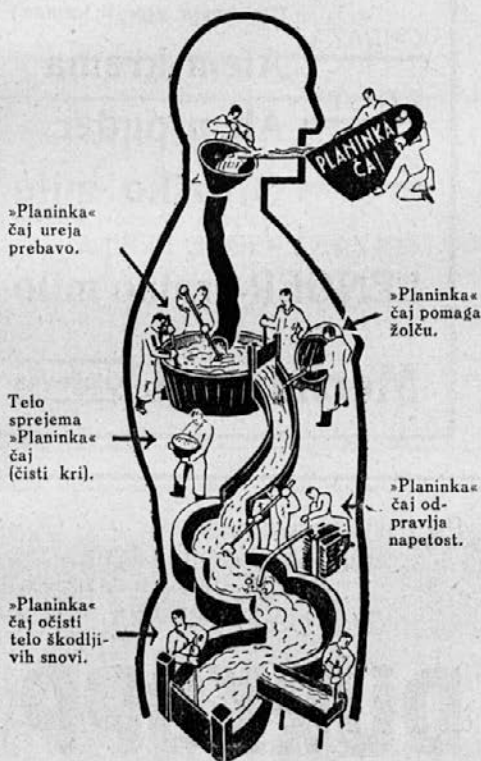
Uporabljajte za snaženje zob Sargov Kalodont, proizvod dolgoletne znanstvene preizkušnje, ki daje zobovju sijaj alabastra, a onemogoča vsako nakopičenje škodljivih ostankov jedi.

Človeško telo in njegovo naravno zdravljenje.

»PLANINKA« čaj urejuje prebavo.
Telo sprejema »PLANINKA« čaj, ki čisti kri.

»PLANINKA« čaj odstranjuje vsako napenjanje.
»PLANINKA« čaj očisti telo škodljivih tvarin.
»PLANINKA« čaj pomaga žolcu.

Prišla je zima z dežjem in snegom in je treba baš v tem času še posebno paziti na zdravje, ker je človek izpostavljen vsem mogočim nevarnostim. Kakor priroda, tako je tudi naše telo onemoglo in se težko brani boleznim. Zaradi tega mu moramo pomagati in napraviti telo odporno in zdravo. Moramo ga očistiti od nakopičenih in telesu škodljivih tvarin ter mu dovajati nove in oživiljajoče soki. V ta namen je najboljšo naravno zdravljenje z zdravilnim čajem »PLANINKA«, ki je pripravljen večinoma iz najboljših planinskih zelišč in je njegovo koristno delovanje že priznано v znanstveni medicini.

Dolgoletnekušnje nam potrjujejo, da je »PLANINKA« zdravilni čaj najboljšo ljudsko zdravilo, ker izhajajo njegove sestavine iz znanstvene in deloma tudi iz ljudske medicine.

»PLANINKA« zdravilni čaj je najboljši in edini regulator za čiščenje in obnavljanje krvi. Kot eden najvažnejših faktorjev pri negi bolnikov uničuje ta čaj bolezenske kapi, filtrira kri ter povzroči, da kri lahko in pravilno cirkulira. Zaradi teh svojih učinkov popravlja »PLANINKA« čaj ves organizem. Zdravljenje od 6 do 12 tednov s »PLANINKA« zdravilnim čajem izredno učinkuje, in to brez vsakega strupa, pri naslednjih boleznih:

Pri slabi želodčni prebavi in zaprtju, pri slabem in nerednem delovanju črevesja in pri napetosti telesa, pri omotici, glavobolu, nespečnosti in zgaži, pri obolenjih sečne kislina in hemeroidih, pri slabostih in odebeosti srca, pri obolenju jeter, pri nervozni in pri vseh živčnih boleznih. »PLANINKA« zdravilni čaj pospešuje tek ter nenavadno učinkuje tudi pri arteriosklerozi in pri osluzenju pljuč.

Zahtevajte v lekarnah in drogerijah izrečno »PLANINKA« čaj »BAHOVEC« za Din 20.— škatlico, ki vsebuje samo tedaj pravi »PLANINKA« čaj, kadar je zaprta in plombirana ter nosi naslov lekarne:

Mr. ph. L. BAHOVEC, Ljubljana

Kongresni trg

Ta lekarna pošija tudi s pošto, in sicer: štiri zavojčke za Din 70.— (namesto Din 80.—), 8 zavojčkov za Din 140.— (namesto Din 160.—), 12 zavojčkov za Din 190.— (namesto Din 240.—), če se pošlje denar v naprej. Pri poštnem povzetju Din 10.— dražje.

Reg. št. 1349 od 6. VII. 1932.

Dovolite, da se Vam dá zastoj dober svet, zahtevajte od lekarne Bahovec v Ljubljani brezplačno »PLANINKA« knjižico, ki Vas ne stane nič, nudila pa bo Vam in Vaši obitelji nasvete in pomoč v mnogih vprašanih.

MR. BAHOVEC

PLANINKA
ZDRAVILNI
ČAJ

Radenska

Narava zdravi

zaapnenje arterij
želodčne in črevesne bolezni
ledvične bolezni
ledvične kamenčke in pesek
bolezni prebavil
sladkorno bolezen
slabo prebavo

Z radensko zdravilno vodo

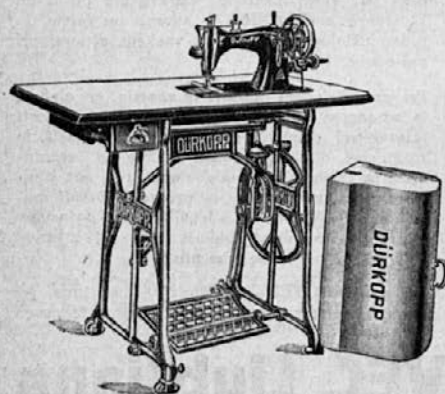
ki ne sme manjkati v nobenem gospodinjstvu

Za negovanje:

Z O B: Odis-pasta
U S T: Odis-voda
(Razkraja zobni kamen)
OBRAZA: Alem-krema
P O L T I: Alem-puder
K O Ž E: Otroško milo

ZA ČIŠČENJE PERILA:
LENGER-pralno milo

Merima a. d. Kruševac

Pri nakupu šivalnega stroja ne pozabite, da je brez konkurenčen šivalni stroj

DÜRKOPP

kateri šiva naprej in nazaj, veze, štika, krpa itd. — Dobavljiv je v raznih najmodernejših opre mah. Cene nizke! Na zalogi samo pri

LUDV. BARAGA, LJUBLJANA
NEBOTIČNIK, TYRŠEVA CESTA / TELEFON ŠT. 29-80

— — — — —
Pišite po brezplačen cenik in prospekt!
— — — — —

Sodruzi! Sodruznice!

Kupujte in zahtevajte povsod
kruh in pecivo iz

Delavske pekarne

v Ljubljani

Postojnska ul. 11, desno. Tel. 3171

Zakupnik Cvrtila Milko

»PRODUKTA«

tvornica za kis, d. z o. z.

Ljubljana, Dunajska cesta

Telef. 21-61 / Predal 35

nudi po najnižjih cenah in
najugodnejšimi pogoji **K I S**
Natural-kis (iz špirta), **Vi-**
nal-kis (iz vina), **Natural-**
Estragon kis za vlaganje
kumarč in sočivja

Priporoča se Vam

SLAVIJA

jugoslavenska zavarovalna banka
d. d. v Ljubljani

za zavarovanje

zoper poškodbe vsled požara, eksplozije, tatvine, toče,
nesreč itd. na poslopih, pohištvu, tvornicah, avtomo-
bilih in na lastnem telesu in življenju.

Podružnice: BEOGRAD, Prestolonaslednikov trg 42, SARAJEVO, Vojvode Stepe obala 29,
ZAGREB, Zrinski trg 15, OSIJEK, Radićeva ul. 12, NOVI SAD, Šafarikova ulica 24,
SPLIT, Tartaglina ulica. / Glavni sedež LJUBLJANA, Gosposka ul. 12. Tel. 2176 in 2276

Tiskarna Franjo Jereb

Še vedno pozabljate pri uporabi tiskovin
se obrniti na realno podjetje Jereba,
ki Vam jih izdeluje lično tiskane.

Ljubljana VII., Celovška 14, tel. 35-52

Nasproti Velesejma

”Riviera”

odlikovano terpentinovo milo iz-
delano na bazi čistega olivnega olja

HRANI VAŠE PERILO.

POSKUSITE!

PREPRICAJTE SE!

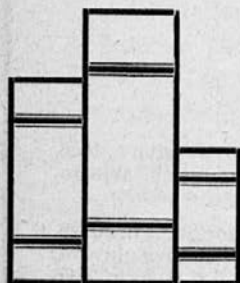
J. Kušar

Vič pri Ljubljani

Ustanovljeno leta 1864

najstarejša tovarna vin-
skega in špiritovega kisa

nudi kis iz pristnega vina in špirta

Knjigarna Kleinmayr & Bamberg

najstarejša v Jugoslaviji, priporoča svojo bogato zalogo strokovnih, leposlovnih in zabavnih knjig v vseh jezikih, kakor tudi muzikalij. / Strokovne knjige za vse panoge za izobrazbo delavstva vedno v zalogi. Knjige, časopise in muzikalije, v zalogi se nahajajoče, preskrbi iz tu- in inozemstva v najkrajšem času

Ljubljana, Miklošičeva cesta 16. Tel. 31-33

I. C. MAYER, LJUBLJANA

Ustanovljeno leta 1834

Manufaktura

Tovarniška zaloga čevljev tvrdke
F. L. Popper, Chrudim

**EN GROS!
EN DETAIL!**

Priporočamo izdelke

Prve mariborske delavske pekarnе

PODRUŽNICE:

Glavni trg št. 19 Frankopanova 29
Stolna ulica št 2 Aleksandrova 19.

Eksportna hiša „LUNA“

lastnik A. Pristernik

MARIBOR
Aleksandrova cesta 19

Najcenejši nakup galanterijskega in drobnega blaga, igrač, čipk, vezenin itd. Pleteno blago iz lastne pletarne tudi po meri. Predtiskanje, ažuriranje in entlanje.

Denar prihranite

in zadovoljni boste,
ako nabavljate blago
za obleke, plašče,
perilo i.t.d. pri
tvrdki

Novak

Ljubljana-Kongresni trg 15
(nasproti nunske cerkve.)

Nudimo:

Veliko izbiri!
Dobro blago!
Najceneje!

TISKARNA „SLOVENIJA“

DRUŽBA Z O. Z.

LJUBLJANA, WOLFOVA ULICA 1. TEL. 27.55

Tiska: časopise, revije, knjige, brošure in vse druge tiskovine
Špecialiteta: reliefni tisk na trgovskih tiskovinah, pis-
mih, kuvertah itd.

Založba renomiranega Beležnega koledarja z domnevno vremen-
sko napovedjo v posameznih mesecih

SLOVENSKA NARODNA PODPORNA JEDNOTA

največja slovenska gospodarska in dobrodelna zadruga v SEVERNI AMERIKI.
Najboljša zavarovalnica za življenje, za bolezen, poškodbe itd. — Posluje v
Zedinjenih državah, Kanadi in Mehiki — Ima približno 63.000 članov v obeh
oddelkih in blizu 650 podružnic po raznih krajih Amerike.

Za nasvete in informacije
se je obrniti na:

Premoženje nad 4.000.000 — dolarjev.

Glavni urad SNPJ., 2657-59 So. Lawndale Ave, Chicago, Ill

E. Jeras in drug

Ljubljana, Tyrševa c. 33

*veležanjarna,
tovarna likerjev in ruma,
izdelovanje brezalkoholnih
pijač*

nudi vse vrste domačega žganja,
fine likerje po nizkih cenah, pri-
stni malinovec, „SULIČAR“,
želodčni zdravilni liker

„ASTRA“ TOVARNA KISA

E. JERAS IN DRUG izdeluje namizni
jedilni in vinski kis najboljše kakovosti.
Moderne in higijenične naprave!

KLIŠEJE

V
CINK
BAKER
ELEKTRON
MEDENINO
FOTO-LITO

IZVRŠUJE

JUGOGRAFIKA

LJUBLJANA
SV. PETRA NASIP 23
TELEF. 2495

L. MIKUŠ

LJUBLJANA
MESTNI TRG 15

DEŽNIKI

NA MALO NA VELIKO

Ustanovljeno 1839 / Telef. 22-82

KNJIGOVEZNICA

PRODUKTIVNE ZADRUGE
KNJIGOVEZOV IN SOR. STROK

REGISTROVANA ZADRUGA Z OMEJENO ZAVEZO

izvršuje vsa v knjigo-
veško stroko spadajoča
dela v solidni izvedbi
po najnižjih cenah.
Moderna knjigovoznica.
Lastna črtaonica. Zahte-
vajte oferte. Solidne cene

LJUBLJANA, IGRISKA 6
(P O L E G D R A M E)

**Naše milo je cenejše
toda pravtako dobro!**

Hubertus

Ta znak jamči, da prihranite pri 1 kg mila

Din 2⁻—

Zato zahtevajte cenejše

Hubertus

terpentinovo milo ●

ČEMU BI SE MUČILI,
če se da drugače napraviti!

To je prednost Schichtovega Radiona. In v tem tiči njegova skrivnost. Na milijone kisikovih mehurčkov, ki se jih razvije v raztopini Schichtovega Radiona, požene milno peno skozi tkanino, ne da bi ji kaj škodovalo. Tako operete perilo hitro, lepo in prizanesljivo, če redno uporabljate Schichtov Radion.

Vse pere
SCHICHTov RADIONsam